

NEMZETI KUTATÁSI ÉS FEJLESZTÉSI PROGRAM
5/150/2001. kutatási projekt
A HATÁRON TÚLI FELSŐOKTATÁSI ÉS K+F TÁMOGATÁSOK ÉS
HASZNOSULÁSUK
Projektvezető: Berényi Dénes

**A határon túli magyar felsőoktatási és kutatásfejlesztési
tevékenység támogatásának vizsgálata, elsősorban hazai és
külföldi humán erőforrások bevonásával**

NKFP 5/150/2001

Záró beszámoló

Projektvezető

Berényi Dénes akadémikus

Budapest

2004. július

A projekt keretében végzett kutatásokban részt vettek:

Berényi Dénes

Benda István

Bíró A. Zoltán

Egyed Albert

Fischer-Fülöp Ildikó

Gábrity Molnár Irén

Hardi Tamás

Kecskés Mihály

Kozma Tamás

Kulcsár-Szabó Enikő

Orosz Ildikó

Tarnóczy Mariann

Tóth Károly

Tóth Pál Péter

Ujváry Gábor

Tartalomjegyzék

1. fejezet – Az eredmények, következtetések és javaslatok összefoglalása (Berényi Dénes)	4.o.
2. fejezet – A kutatás során alkalmazott módszerek (Tóth Pál Péter)	20.o.
3. fejezet – Kisebbségi felsőoktatási és tudományszervezési kezdeményezések Közép- és Kelet-Európában (Kozma Tamás)	27.o.
4. fejezet – A magyar felsőoktatási és K+F támogatáspolitikai kvalitatív és kvantitatív elemzése (Egyed Albert)	32.o.
5. fejezet – A Domus és doktori ösztöndíjak, valamint magyarországi főiskolák és egyetemek határon kívüli kihelyezett tagozatai a magyar kisebbségi régiókban (Tóth Pál Péter)	41.o.
6. fejezet – Felsőoktatási kapcsolatok a Kárpát-medencében. Magyar intézmények és professzorok szerepe a határon kívüli magyar felsőoktatásban (Hardi Tamás)	60.o.
7. fejezet – Tudományos utánpótlás és továbbképzés (Berényi Dénes)	73.o.
8. fejezet – A magyarországi felsőoktatási és K+F támogatások fogadtatása a határokon túli magyar kisebbségi és a megfelelő többségi társadalomban és visszhangja a magyarországi társadalomban (Tóth Pál Péter)	79.o.
9. fejezet – Kitekintés a Kárpát-medencén túlra – hungarológia a nagyvilágban (Ujváry Gábor)	

1. fejezet

Az eredmények, következtetések és javaslatok összefoglalása

Berényi Dénes

Az 1990–2000 évtizedben jelentős összegű támogatásokat kaptak a Magyarországot környező országok magyar kisebbségei a felsőoktatás és a K+F előmozdítására az anyaországtól. Ugyanakkor eddig semmiféle tudományos alapossággal végzett vizsgálat nem történt arra vonatkozóan, hogy ezek **a támogatások hogyan hasznosultak**. Nagyon indokolt volt tehát egy ilyen kutatási projekt beindítása és kivitelezése.

A szóban forgó támogatási tevékenységben a minisztériumoktól a közalapítványokon keresztül az egyetemekig, tudományos egyesületekig és az önkormányzatokig számos intézmény és szervezet vett részt. Nyilvánvalónak látszik, hogy teljes volumenében gyakorlatilag lehetetlen a folyamatot a maga teljességében a kutatás tárgyává tenni. Ezért *a kutatást mindenekelőtt a legfontosabb támogató intézményekre, szervezetekre korlátoztuk*, és pedig a Művelődési és Közoktatási, illetve az Oktatási Minisztériumra, az Illyés Közalapítványra, a Magyar Tudományos Akadémia megfelelő programjaira, az Apáczai Közalapítványra és a Sapientia egyetemmel kapcsolatos költségvetési tételre. Az utóbbi kettővel kapcsolatban merül fel *a kutatás időtávjának* a kérdése. A kutatás 2001 derekán indult el azzal a célkitűzéssel, hogy vizsgálatait az 1990-től 2000-ig terjedő évtizedre koncentrálja. Ez minden bizonnyal reális célkitűzés, ugyanakkor természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az Apáczai Közalapítvány (pontos nevén *Apáczai Közalapítvány a Határon Túli Magyar Oktatásért*) 1999-ben éppen hogy megkezdte a működését, a Sapientia-EMTE (Erdélyi Magyar Tudományegyetem) pedig 2000-ben került megalapításra. Ami pedig az MTA vonatkozó programjait illeti, azok közül az egyik igen fontos, a szülőföldön végzett kutatás támogatása csak 2001-ben indult az Arany János Közalapítvány keretén belül.

A fentiek alapján a kutatást elsősorban *az 1990–2000-es évtizedre koncentráltuk*, de ahol lehetett és amennyiben lehetett, kitekintéssel a 2000 utáni évekre is.

Még egy további korlátozást is bevezettünk *a kutatás földrajzi területe* vonatkozásában. Elvben, de a gyakorlatban is a Magyarországot körülvevő hét országban él magyar kisebbség. Tekintettel azonban Ausztria, Szlovénia és Horvátország magyar kisebbségének számarányára és a szóban forgó támogatás ezeknek juttatott mértékére, célszerűnek

látszott, ha a vizsgálatokat csak a négy „nagy régióra”, nevezetesen a Felvidékre (Szlovákia), Kárpátaljára (Ukrajna), Erdélyre (Románia) és a Vajdaságra (Szerbia-Montenegró) korlátozzuk.

További részletek Tóth Pál Péter – Berényi Dénes: Hogy hasznosultak a magyarországi támogatások a környező országok magyar felsőoktatásában és kutatásában c. tanulmányában. Közlés alatt a *Magyar Tudományban*.

1. A kutatásban alkalmazott módszerek

A hasznosulás kérdése sokkal gazdagabb, komplexebb kérdés annál, mint hogy számba vegyük, hol, mi épült, vagy hogy milyen ösztöndíjakat osztottunk ki, és mennyit stb. A hasznosulást, nevezetesen a felsőoktatás és a K+F célra juttatott támogatások hasznosulását lehet vizsgálni az egyes személyek és intézmények, de az egyes régiók tudományossága, sőt az adott régió magyar kisebbsége szempontjából is, nem beszélve arról, hogy fel lehet tenni a kérdést az anyaország szempontjából is. Kutatási projektünkben arra törekedtünk, hogy a vizsgálatok során lehetőség szerint mindezeket a szempontokat figyelembe vegyük, és az így felmerülő kérdésekre feleletet tudjunk adni.

Vizsgálatainkban mindenekelőtt támaszkodtunk a támogatók beszámolóira, illetve a hozzájuk eljuttatott jelentésekre, továbbá a megfelelő dokumentumokra (előterjesztések, határozatok, feljegyzések, rendeletek, törvények stb.) elemzésére.

Kutatásaink során alkalmazott további módszerek között elsőként említjük az ún. *mélyinterjúkat*. Ezek előre kimunkált kérdések feltevésével folytatott beszélgetések azokkal, akik az anyaországban a szóban forgó döntések előkészítői, illetve döntéshozók voltak, valamint azokkal, akik az egyes régiókban – ahová a támogatások irányultak – mint véleményirányító, mértékadó személyiségek játszottak szerepet a múltban, és játszanak a jelenben is. Szándékaink szerint hasonló interjúk készültek annak a többségi nemzetnek a témában illetékes képviselőivel is, ahol a szóban forgó magyar kisebbség él, illetve ahová a vizsgált támogatás eljutott.

Fontos módszer volt az *önkitöltős kérdőívek* szétküldése, illetve a megfelelő válaszok analízise. Ilyen felmérés készült az MTA határokön túli köztestületi tagjai részvételével, továbbá azokkal az ösztöndíjasokkal, akik az ún. Domus-program keretében végeztek kutatómunkát Magyarországon. Az anyaország egyetemeinek, főiskoláinak kihelyezett tagozatainak tanulókat is megkerestük ilyen kérdőívekkel, hasonlóan azokhoz, akik a környező magyar kisebbség tagjai közül magyarországi doktori ösztöndíjat kaptak. Ezzel a

módszerrel is dolgoztunk a tudományos utánpótlás és továbbképzés kérdésének vizsgálatában. Ennek során a határon túli, kárpát-medencei vezetőkutatóknak küldtük ki a kérdőíveket.

Kutatásainkban felhasználtuk a megfelelő *sajtó analízisét* is. Ez jelenti részben a kisebbségi magyar sajtó anyagának a feldolgozását, de jelenti a megfelelő többségi sajtó átvizsgálását is, továbbá – másik oldalról – a hazai sajtó figyelemmel kísérését a szóban forgó kérdés szempontjából.

A felsorolt módszereket kiegészítette adott témakörben (tudományos utánpótlás és továbbképzés; magyar professzorok bekapcsolódása a kárpát-medencei magyar felsőoktatásba Magyarország határain kívül) *műhelyforum*, illetve speciális konferencia szervezése is. Ahol ez szükséges volt, *személyesen vagy írásban felkerestük továbbá a hazai és a határon kívüli magyar felsőoktatási intézményeket.*

A fenti módszerekkel végzett vizsgálatokon kívül külön kutatásokat is végeztünk dokumentumok átvizsgálásával és személyes tájékozódással annak felderítésére, hogy *Közép- és Kelet-Európában milyen tanulságokat lehet levonni a kisebbségi egyetemalapítási és felsőoktatási kísérletekre vonatkozóan.* Ez tulajdonképpen módszerként szolgált arra, hogy a vizsgált magyar törekvéseket ezekkel összehasonlíthassuk, megfelelő távlatba helyezhessük.

A még távolabbi kitekintést szolgálta a hungarológia határon túli intézményrendszerének vizsgálata, amely többek között lehetővé tesz *bizonyos összehasonlítást a hungarológiai felsőoktatást* illetően a négy magyar kisebbségi régióban és a világ legkülönbözőbb részein egyaránt.

További részletek a *2. fejezetben*, valamint a Balassi Bálint Intézet által 2002-ben kiadott füzetben – *Tóth Pál Péter: A kutatás módszertana* - található. A füzet anyaga a Balassi Bálint gondozásában CD lemezre (az intézetben igényelhető) kerül.

2. Kisebbségi egyetemalapítási és felsőoktatási kísérletek Közép- és Kelet-Európában

Fontos tudni, hogy *a kisebbségi felsőoktatás kérdése nem valamiféle specifikus, példa nélküli elszigetelt magyar kérdés*, ez szerte a világon előfordul. Természetesen teljes általánosságban, az egész világra, még csak Európára kiterjedően sem vizsgálhattuk a kérdést, de 16 esettanulmányban dokumentumok tanulmányozása és személyes kiszállások alapján részletesen tájékozódunk kisebbségi felsőoktatási intézményekre vonatkozóan, ezek alapítási, működési körülményeit illetően Közép- és Kelet-Európában a dél-tiroli

(Bolzano/Bozen) Szabad Egyetemtől és az Európa Egyetem Viadrinától (Frankfurt/Oder) a Partiumi Keresztény Egyetemen és a Sapientia-EMTE Csíkszeredai Karán keresztül a stockholmi School of Economics kihelyezett tagozatáig Rigában és az Universitas Studiorum Polna Vilnensis-ig (Litvánia).

Mindezekre – Közép-Európa keleti felén – csak az 1989–1990 éveket követően kerülhetett sor, és a helyi elitnek, és egy-egy megfelelő menedzser közreműködésének alapvető szerepe volt létrejöttükben. Az ún. kihelyezett tagozatok egyik fontos megjelenési formája ezeknek a felsőoktatási kísérleteknek, amelyek egy része később önálló intézménnyé válhatott. Mindenesetre a közvetlen vagy közvetett (alapítványok) állami támogatás gyakorlatilag egyik formánál sem nélkülözhető.

Magyar vonatkozásban kiemelendő, hogy kétségtelen hiánypótló és hasznos működésük mellett a szóban forgó kérdésben sok volt a spontaneitás, a koordinátlanság. Másrészt ebben a tevékenységben nagyon fontos a törekvés arra, hogy EU-konform legyen (Bolognai folyamat).

További részletek a *3. fejezetben* találhatóak. A témával kapcsolatosan megjelent publikációk:

- Kozma Tamás: Változások hordozói. In: *Educatio* 2003/1. 65-78.
- Kozma Tamás: Kisebbségi oktatás Közép-Európában. In: *Kutatás közben*, 2003. No.248
- Kozma Tamás és Rébay Magdolna (2004): Határközi kapcsolatok és intézményalapítás: Egy összehasonlító egyetemkutatás eredményei. In: *Debreceni Szemle* 2004/1. 32-44.
- Kozma Tamás és Rébai Magdolna: *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*, Budapest, PH Felsőoktatási Kutatóintézet, Új Mandátum Könyvkiadó 2004. (nyomdában)

3. A magyar támogatáspolitikája és a támogatások összességének

A tanulmányozott dokumentumok alapján – amelyet egyébként a kül- és belföldön felvett mélyinterjúk is megerősítenek – a vizsgált időszak a támogatások filozófiája szerint tulajdonképpen *a kormányciklusoknak megfelelő periódusokra osztható*, éspedig :

- 1990–1994. Megindul a szervezett támogatás, viszonylag csekély összeggel, de távlatilag is jelentős programok indulnak (kihelyezett tagozatok, „városi egyetemek”).¹ A

¹ E periódus ellentmondásos folyamatokat is elindított. Ekkor kezdődött a határon túli

Magyar Tudományos Akadémia 1990-ben létrehozta a „külső tagság” intézményét, első alkalommal 34 külső tagot, azaz magát magyarnak (is) valló tudóst választott sorai közé.

- 1994–1998. A támogatás összege ugyan nem növekszik, de tovább formálódik a megfelelő intézményrendszer (alkuratóriumok, szaktestületek). Az Akadémián elkezd működését a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság és megindulnak programjai (Domus ösztöndíjak). Ezen a perióduson belül alperiódusnak tekinthető 1997–1998, amikor a Bokros-csomag hatása érvényesült pénzügyi vonatkozásban.

- 1998–2002. A támogatás összege nagymértékben emelkedik, új kezdeményezések és intézmények jönnek létre: Apáczai Közalapítvány a Határon túli Magyar Oktatásért, szülőföldi kutatástámogatás az Arany János Közalapítvány keretében, a Sapientia-EMTE Tudományegyetem megalapítása magyar költségvetési pénzből.

Napjainkban a támogatások összecsúszása az 1997–1998-as nivóra esett vissza.

Az 1992-től 2002-ig terjedő időszakban az MKM/OM, az Illyés, az Apáczai Közalapítvány és az MTA, valamint a Sapientia egyetem közvetlen költségvetési támogatása összesen mintegy kerekítve 12 milliárd Ft-ot tett ki. A forrás-allokáció összetettsége és a résztámogatások nehezen áttekinthető volta miatt egészen pontos értéket nem lehet megadni. A támogatáspolitikai részleteire és a szóban forgó összegre vonatkozóan további részletek ennek az anyagnak a *4. fejezetében* találhatók.

Az Illyés Közalapítvány általában viszonylag kisebb összegű támogatásokat adott, míg pl. az Apáczai Közalapítvány alapvető célkitűzései között szerepel, hogy a rendelkezésére álló összeget eleve nagyobb beruházásokra igyekszik juttatni (természetesen pályázati alapon).

Összefoglalva és vázlatosan tekintsük most át itt, hogy az egyes magyar kisebbségi régiókban milyen intézmények/műhelyek létesültek, épültek és kezdtek el működésüket. Először is megkezdték működésüket az egyetemi, főiskolai kollégiumok magyar anyanyelvű hallgatók számára több helyen is, és ez alapvető jelentőségű (de számuk és férőhelyeik távolról se elegendőek): Nyitra, Ungvár, Munkács, Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely, Újvidék. Továbbá magyar nyelven oktató egyetemeket, főiskolákat alapítottak (Beregszász, Nagyvárad, Csíkszereda, Marosvásárhely, Kolozsvár, Révkomárom). Rendkívül fontos, hogy tehetséggondozó kollégiumok létesültek (Komárom – Selye Kollégium, Beregszász, Újvidék). Komoly eredménynek számít néhány

magyar fiatalok tömeges átáramlása a magyarországi felsőoktatási intézményekbe; ez az állapot – túl azon, hogy a szülőföldön hasznosítható anyagi források jelentős részét leköti – jelentős migrációt eredményezett.

önálló, magánkezdemenyezésből létrejött kutatóintézmény támogatása, így a Felvidéken a Fórum Intézet, a Székelyföldön pedig a KAM – Kulturális Antropológiai Műhely. Ezenkívül különböző tudományos egyesületeknek, konferenciáknak jutott kisebb-nagyobb támogatás, így elsősorban az Erdélyi Múzeum Egyesület részére. Mindezek a szóban forgó támogatások nélkül nem jöhettek volna létre, illetve nem folytathatták volna működésüket.

További részletek a 4. fejezetben találhatók. A kérdéssel kapcsolatos kutatási anyag: a támogatások feltérképezése és feldolgozása, a mélyinterjúk, a részletes elemzés a Balassi Bálint Intézet gondozásában CD lemezre kerül (az intézetben igényelhető). A kutatás anyagát feldolgozó tanulmány - Egyed Albert: *A határon túli magyar felsőoktatási és tudományos támogatások kvalitatív és kvantitatív elemzése* - a Kolozsváron megjelenő Magyar Kisebbség c. folyóirat Műhely rovatában 2004 utolsó negyedében kerül publikálásra.

4. Magyarországi főiskolák és egyetemek határon kívüli kihelyezett tagozatai a magyar kisebbségi régiókban

Mint láttuk a Közép- és Kelet-Európai kitekintésben (a jelen fejezet 2. pontja) az egyetemek és főiskolák ún. kihelyezett tagozatai (székhelyen kívüli képzés) a kisebbségek felsőoktatásában nemcsak magyar vonatkozásban fordulnak elő. Ezek közül nem egy később önálló intézménnyé fejlődött.

A különböző magyar kisebbségi régiók esetében is nagy jelentősége volt és van ma is ennek a formának, hiszen a vizsgált időszak kezdetén magyar nyelvű felsőoktatás ezekben a régiókban – mondhatni – csak kivételképpen létezett (magyar nyelvi és irodalmi tanszékek, tanító- és tanárképzés, egyes teológiai képzések). Másrészt a környező államokban a megfelelő korosztályból a felsőoktatásban résztvevők aránya messze elmarad a nyugat-európai átlagtól, és ezen belül még jóval kisebb volt a magyar anyanyelvűek aránya. Ez utóbbi régióként (országoként változott), de nagyjából az adott ország megfelelő százalékarányának a fele körül mozgott.

Ezért már 1990-től magyar állami támogatással megindult a szóban forgó kihelyezett tagozatok működése, először Erdélyben, majd a többi kisebbségi régióban, végül 1996-tól a Vajdaságban is. Erdélyben tizenhárom ilyen tagozat működött, a Felvidéken tizenegy, Kárpátalján három és a Vajdaságban is három. A szóban forgó kihelyezett tagozatok hatékonyságát önkitöltős kérdőíves módszerrel vizsgáltuk. A képzésben résztvevők és a már végzetek köréhez közel *kétezer* kérdőívet juttattunk el, és mintegy 60 %-ban érkeztek

vissza ezek kitöltve. Természetesen érdemes lett volna felmérést végezni a munkaadók oldaláról is – amint arra Nyugat-Európában van példa –, de a jelen projekt keretében erre nem volt mód. Meg kell még említenünk, hogy a kihelyezett tagozatok nem egyszer önálló intézmények csírájául szolgáltak (Beregszász, Komárom).

A visszaérkezett kérdőívek tanúsága szerint a kihelyezett tagozatok javítják a hallgatók, illetve a végzetek munkaerő piaci helyzetét, ezzel segítik a szülőföldön boldogulást. Sokat jelentett, hogy anyanyelvükön tanulhattak és így szerezhettek diplomát. Az általában hétvégeken történő oktatás lehetővé tette számukra, hogy munka mellett folytathassák tanulmányaikat. Az is előnyt jelentett, hogy ezek a kihelyezett tagozatok általában „közelmentek” az emberekhez, nem kellett olyan hosszú utazásokat tenniük, mint nélkülük.

Nagy gyakorisággal tették szavá a kérdőíveken, hogy a képzés során nem kaptak elegendő gyakorlati jellegű ismeretet, ennek megfelelő képzést. Említették a honosítási problémákat is: Szlovákiában a felsőoktatás öt éves egyetemi oktatást jelent, tehát a négyéves magyar főiskolai oklevéllel probléma van. Szerbiában viszont ellenkezőleg, a főiskolai képzés 2–3 éves. Egyáltalán problémát jelent nem egyszer a kihelyezett tagozat tisztázatlan jogalanyiséga. Végül meg kell említenünk a koordinálatlanságot, az átgondolt stratégia hiányát. Van eset, amikor úgy tűnik, hogy azért jött létre egy-egy kihelyezett tagozat, mert egy adott magyarországi felsőoktatási intézmény így akarta megoldani létszámgondjait. Problémát jelent, hogy bármennyire pozitívum is az anyanyelvi oktatás, az adott többségi nyelv szakkifejezéseit nem tudják elsajátítani, és ez kétség kívül hátrányt jelent számukra.

További részletek az *5. és 6. fejezetben* találhatóak. A régiókban folytatott felmérések, részletes elemzések a Balassi Bálint Intézet gondozásában CD lemezre kerülnek (az intézetben igényelhető). A kutatás anyagát feldolgozó tanulmány – Fischerné Fülöp Ildikó és Tóth Pál Péter: A magyarországi egyetemek és főiskolák határon túli kihelyezett tagozatainak támogatása és a támogatások hasznosulása - a Kolozsváron megjelenő Magyar Kisebbség c. folyóirat Műhely rovatában 2004 utolsó negyedében kerül publikálásra.

5. Felsőoktatási kapcsolatok a Kárpát-medencében – magyarországi intézmények és professzorok szerepe a határon túli magyar felsőoktatásban

Az információkat a hazai és a határon túli felsőoktatási intézményeket személyesen és írásban megkeresve, továbbá a Kárpát-medencei Magyar Professzorok 7. Találkozóján kérdőívek kibocsátásával szereztük.

A kihelyezett tagozatokról (lásd az előző pontot) külön szoltunk, de ezen kívül is sokrétűek a kapcsolatok. Igen fontos a vendégeladók szerepe – pl. a Partiumi Keresztény Egyetem életében a Debrecenből átjáró előadóknak döntő szerepük volt, de ennek jelentősége még a Babes–Bolyai Egyetem esetében is elismert. Meg kell jegyeznünk, hogy mindezek végrehajtása nem lett volna lehetséges közvetlen és közvetett állami pénzügyi támogatás nélkül. Az utóbbi kb. egy évtizedben mintegy *félezer* főiskolai és egyetemi oktató ajánlotta fel közreműködését és jórészt részt is vett a szóban forgó feladatok megoldásában. Egyébként, a Magyar Professzorok Világtanácsától nyert információk szerint, vannak ilyen felajánlások Nyugat-Európából is. Magyar felsőoktatási intézmények számos speciális eseti támogatást is nyújtottak szakkönyvek, számítógépek adományozásától kezdve különböző tanácsadásokig, pl. új szakok létrehozásakor határon túli magyar felsőoktatási intézményeknél, továbbá itt kell megemlíteni az oktató- és hallgatócseréket, kölcsönös tanulmányutakat, amelyek mind az oktatás nívójának biztosításában, illetve emelésében hasznosultak.

A határon átnyúló kapcsolatok lehetnek etnikai és szakmai megalapozottságúak, illetve indíttatásúak, és kiépülhetnek tanszékek, karok vagy egyetemek között, de tudományos egyesületek vonalán is. Nem kétséges, hogy a jövőben éppen az EU törekvések következtében egyre nagyobb jelentősége lesz az ún. egyetemi hálózatoknak, amelyek keretében kutatás és oktatás vonatkozásában egy régió egyetemei szorosan együttműködnek, egymást kiegészítik. Ezen belül kell a kisebbség anyanyelvi oktatása helyét megkeresni.

Az eddigi tapasztalatok alapján nagyon lényegesnek bizonyul nemcsak a határokon kívüli, de az egész kárpát-medencei magyar felsőoktatást egységben tekinteni, erre vonatkozó stratégiát kidolgozni. Ez azonban csak a teljes magyar kárpát-medencei oktatási struktúra áttekintésével, illetve az óvodától a tudományos fokozatok megszerzéséig terjedő biztosítással lehetséges.

További részletek a 6. *fejezetben* találhatóak. A kárpát-medencei magyar professzorok kapcsolatrendszerének feltárása, elemzése a Balassi Bálint Intézet gondozásában CD lemezre kerül (az intézetben igényelhető). A kutatás anyagát feldolgozó tanulmány - Hardi Tamás és Benda István: *A határon átnyúló felsőoktatási kapcsolatok lehetőségei a Kárpát-*

medencében - a Kolozsváron megjelenő Magyar Kisebbség c. folyóirat Műhely rovatában
2004 utolsó negyedében kerül publikálásra.

6. Tudományos utánpótlás és továbbképzés

A kérdést két oldalról közelítettük meg: egyrészt a doktoranduszok és a Domus-ösztöndíjasok oldaláról, másrészt a vezető kutatók, a fiatal kutatókat képzők, az utánpótlást biztosítók oldaláról.

6.1. A doktori ösztöndíjasok. A tudományos utánpótlás biztosítására (lásd később) az MKM/OM *doktori (PhD/DLA) ösztöndíjakat* hozott létre a magyarországi egyetemeken a határon túli fiatalok számára (1993). A képzés hatékonyságát önkitöltős kérdőívekkel vizsgáltuk. A közel 300 szétküldött, vagy személyesen átadott kérdőívből alig több mint 40 % érkezett vissza. Ennek oka elsősorban az, hogy a végzett doktoranduszok pályakövetése nagyon nehéz, igen soknak a címét gyakorlatilag nem lehet felderíteni.

A magyarországi doktorképzéssel sikerült elősegíteni a beregszászi főiskola, a Partiumi és a Sapientia Egyetem, valamint a Selye János Egyetem tudományos fokozattal rendelkező oktatói ellátottságát. Ugyanakkor nem tudtuk számszerűen kideríteni, hogy a magyarországi doktorálás után milyen százalékarányban tértek haza szülőföldjükre a végzett doktorok. Kétségtelen, hogy ilyen vonatkozásban a különböző kisebbségi régiók között különbségek mutatkoztak. Legrosszabb az arány – érthetően – a Vajdaság esetében. Úgy tűnik, hogy Felvidéken a komáromi formálódó egyetem, Beregszászon a főiskola, Erdélyben pedig a Partiumi és a Sapientia Egyetem vonzást gyakorol a fokozattal rendelkező fiatalokra.

Számos negatívum is jelentkezett, bár jelentős a pozitívum, mert a doktoranduszok magas színvonalú képzésben vehettek részt anyanyelvükön. Hiányolják a tényleges gyakorlati képzést, és keveslik a konzultációs lehetőséget a doktorandusz-vezetőkkel. Sokuknak voltak anyagi nehézségeik is, és fárasztónak tartották a sok utazást (mert nem az egyetem székhelyén laktak).

További részletek az *5. fejezetben* találhatóak. A felmérések, elemzések a Balassi Bálint Intézet gondozásában CD lemezre (az intézetben igényelhető) kerülnek. A kutatási anyagot feldolgozó tanulmány (Kulcsár Szabó Enikő és Tóth Pál Péter) a Kolozsváron megjelenő Magyar kisebbség c. folyóirat Műhely rovatában 2004 utolsó negyedében kerül publikálásra.

6.2. A Domus ösztöndíjak. A program mind a fiatal, mind a tapasztalt kutatók továbbképzésére, kutatómunkájuk segítésére szolgál.

Az MTA MKM/OM-mel közös ún. *Domus-program* keretében maximum 3 hónapos ösztöndíjat és szállást lehet elnyerni pályázat útján a környező országokban élő magyar kutatóknak magyarországi tanszékeken, kutatóintézetekben folytatandó kutatások végzésére, továbbá magyarországi tudományos konferenciákon való részvételre. A program egyébként 1997-ben kezdte meg működését. Az MTA az ösztöndíjakat és a program adminisztrációját, az MKM/OM a szállást biztosítja.

Működésének megkezdése óta a Domus kuratórium *több mint ezer* ösztöndíjat ítelt oda kb. egyenlő arányban az alap- és alkalmazott természettudományok, illetve a humán és társadalomtudományok művelői számára (kb. 30 %-ban 35 éven aluliak részére). Egy kutató többször is elnyerhette az ösztöndíjat az évek folyamán, néhányan pl. ötször is megkapták.

A program hatását, eredményességét kérdőíves felméréssel vizsgáltuk (részleteket lásd az 5. fejezetben). A több mint 300 volt ösztöndíjashoz eljuttatott kérdőív 60 %-ban érkezett vissza kitöltve. Ezek tanúsága szerint a Domus ösztöndíj rendszer mindenekelőtt a szakmai kapcsolatok kialakítását szolgálta eredményesen, azon túlmenően hozzájárult a szakirodalom tanulmányozásához (amely otthon nem áll megfelelő mértékben rendelkezésre), továbbá olyan magyarországi berendezések használatát tette lehetővé – otthoni kutatásaikba illeszkedően – amelyek a saját intézetükben nem állnak rendelkezésre.

A legfőbb és leggyakoribb kifogás és probléma, hogy igazi tudományos együttműködés csak kivételképpen alakult ki a Domus ösztöndíj keretében, továbbá témájuk nem kapcsolódik szervesen az ösztöndíjasok otthoni intézményük kutatási programjához.

Itt kell megemlítenünk, hogy az MTA külső tagjai bizonyos időre (jelenleg két hét) „illetményként” szállást és napidíjat kaphatnak Magyarországon, bárhol is dolgoznak és élnek a világon, a Kárpát-medencében őket pedig legújabbban havi tiszteletdíj is megilleti. A szállást esetükben is – amennyiben Budapesten kívánnak tartózkodni – a Domus székházban biztosítják.

A Domus pályázati kiírásaiban jelenik meg az a lehetőség is, hogy a kárpát-medencei tudományosság összefogását célzó kisebb tudományos konferenciákra, összejövetelekre maximum néhány százezer forint összegű támogatást lehet elnyerni.

További részletek az 5. fejezetben találhatóak. A felmérések, elemzések a Balassi Bálint Intézet gondozásában CD lemezre (az intézetben igényelhető) kerülnek. A kutatási anyagot feldolgozó tanulmány (Tarnóczy Mariann és Tóth Pál Péter) a Kolozsváron megjelenő Magyar kisebbség c. folyóirat Műhely rovatában 2004 utolsó negyedében kerül publikálásra.

6.3. A tudományos vezetők véleménye. A kutatást két különböző módszerrel végeztük. Részben egy műhelyfórumot rendeztünk a tárgykörben a határon túli magyar tudományos műhelyek vezetőinek és az MTA szóban forgó országokban dolgozó tagjainak részvételével (kb. száz résztvevő), és kérdőíves felméréssel, amelybe a vizsgált magyar kisebbségi régiók vezető kutatóit vontuk be (mintegy másfélszáz kérdőívet küldtünk szét és közel 60 % érkezett vissza).

A kutatás egyik legfőbb eredménye, hogy a magyarországi részképzést, vagy a közös doktorátusi vezetést tartják fontosnak a fiatalok fokozatszerzésénél; a teljes magyarországi doktorképzést csak kivételképpen olyan területeken, ahol szülőföldjükön nincs erre lehetőség magyar nyelven, és ténylegesen elengedhetetlen, hogy anyanyelvükön végezzék ezeket a tanulmányokat (pl. magyar nyelvészet).

Fontos a fiatal kutatók számára a tudományos karrier biztosítása, de egy teljes magyar intézményrendszer kiépítése ezekben a régiókban nem valósítható meg, és jelenleg nem is volna célszerű. Következésképpen a legfontosabb feladat a tehetséges magyar fiatalokat felkészíteni arra, hogy saját országukban tudjanak érvényesülni (*tehetséggondozó kollégiumok*). Ezek hálózata anyaországi támogatással már kiépülőben van (pl. Selye Kollégium Komáromban).

Mint más felmérésekben (pl. kihelyezett tagozatok, Domus-program) itt is hangsúlyozottan felmerült a továbbképzés szempontjából a közös kutatások, projektek szükségessége, amelyben az anyaországi és a kisebbségi régiókban dolgozó kutatók vesznek részt, és ami ezen túlmutat, az a magyar tudományosság és felsőoktatás számára a határokat nem tekintő stratégia kidolgozása: a magyar tudományosság tényleges integrálása.

Reménykeltő az, ahogy a környező országokban dolgozó magyar vezető kutatók a magyar tudományos utánpótlás helyzetét megítélik. Öt kategória közül (kiváló, jó, elfogadható, javuló, reménytelen) mintegy 90 % a középső hármat tartotta érvényesnek. Csak 10 % tartja reménytelennek a helyzetet (főleg az idősebbek), igaz, hogy a kiváló minősítést senki sem választotta egyik magyar kisebbségi régióban sem. A legnehezebb helyzet Szerbiában észlelhető: itt 30 % gondolja úgy, hogy a magyar tudományos utánpótlás jövője reménytelen.

Itt kell megjegyeznünk, hogy van egy olyan általánosan hangoztatott vélemény, miszerint az értelmiségi, tudományos elit összetételében jelentős különbség mutatkozik a különböző magyar kisebbségi régiókban, pl. Erdélyben a humán, a Vajdaságban a

természettudomány dominál. Vizsgálataink ezt a véleményt nem igazolták vissza. Az akadémiai határon túli köztestületi tagok tudományos osztályok szerinti megoszlása sem ezt mutatja. A „humán” osztályokhoz tartozó tagok aránya Szerbia és Montenegróban 45%, Szlovákiában 40%, Romániában 39%, Ukrajnában 34%.

További részletek a 7. fejezetben, a *Debreceni Szemle* 2004/3. számában megjelent tanulmányban - Berényi Dénes (szerk.): A tudományos utánpótlás és továbbképzés kérdése a határainkon kívüli magyar kisebbségi régiókban. – található. A tudományos utánpótlás felmérése, részletes elemzése a Balassi Bálint Intézet gondozásában CD lemezre (az intézetben igényelhető) kerül. A kutatási anyagot feldolgozó tanulmány - Berényi Dénes, Egyed Albert és Kulcsár Szabó Enikő: A magyar tudományos utánpótlás a Kárpát-medence kisebbségi régióiban - a Magyar Kisebbség c. folyóirat Műhely rovatában 2004 utolsó negyedében kerül publikálásra.

7. A magyarországi felsőoktatási és K+F támogatások fogadtatása a határainkon túl a kisebbségi és többségi társadalmakban és visszhangja a magyarországi társadalomban

A szóban forgó támogatások hatása tágabb értelemben tükröződhet a határainkon kívüli magyar kisebbségi társadalmakban és a megfelelő többségi társadalmakban. Ezt egyrészt az egyes régiókban a kisebbségi, másrészt a megfelelő többségi sajtóban megjelent közlemények elemzésével vizsgáltuk, továbbá mélyinterjúkat készítettünk mind a kisebbségi, mind a többségi társadalom értelmiségi, tudományos elitjéhez tartozó személyekkel. A magyarországi társadalmi visszhangot is elsősorban a sajtón keresztül vizsgáltuk. Ezt egészítették ki a határon túli támogatáspolitikában szerepet játszó személyekkel készített mélyinterjúk, bár ezek elsősorban a magyar támogatáspolitikai elemzésének tárgyát képezték, ehhez szolgáltatnak pótolhatatlan adalékokat. Mind a határon túli, mind a hazai sajtóban több száz közlemény feldolgozására került sor. Hasonlóan az interjúk során is mindkét vonatkozásban több mint hetven személyt kerestek fel a kérdezőbiztosok.

A határon túli magyar sajtót illetően mind a négy vizsgált régióban megállapítható, hogy az elemző, véleményformáló cikk nagyon ritka. Elsősorban híreket, pályázati kiírásokat, eseményekről szóló beszámolókat tesznek közzé. Hasonlóan ritka a negatív sajtóvisszhang. Ilyen jelent meg például a Felvidéken 1990-ben a magyarországi felsőoktatási intézményekben való továbbtanulás, vagy 2001-ben a sajtótámogatások csökkentése kapcsán. Mindenesetre megállapítható, hogy nem találunk markáns különbségeket a különböző magyar kisebbségi régiók sajtóvisszhangja tekintetében, akkor

sem, ha pl. az erdélyi magyar sajtó intézményhálózata sokkal kiterjedtebb, mint a többi régióé.

Ami a *többségi társadalom sajtóját* illeti, az egyes régiókban kutatásaink azt mutatják, hogy a többségi társadalmakat a szóban forgó támogatások nem foglalkoztatják. Ez feltehetőleg annak tudható be, hogy a megfelelő felhívások, közlemények magyar nyelven jelennek meg, így nem jutnak el hozzájuk, másrészt ezek nem rájuk vonatkoznak, így figyelmen kívül hagyják. Természetesen minden régióban kivételt képeznek az olyan események, mint egy jelentős épület átadása, vagy pl. a Sapientia egyetemmel kapcsolatos események, amelyeket már nem hagynak, nem hagyhatnak figyelmen kívül.

A *magyar kisebbségi társadalmak meginterjúvált reprezentánsai* kivétel nélkül pozitívan ítélik meg a támogatások létezését, ugyanakkor a magyarországi kormányváltásokkal kapcsolatos jelentős oktatás- és tudománypolitikai, valamint finanszírozási változásokat nem tartják szerencsésnek. Egyáltalán problémát jelent, hogy nincs egy, a mindenkori kormánytól független magyar stratégia ezen a téren.

Kisebb-nagyobb ellentmondások is előfordulnak az interjúalanyok véleményei között, de meglehetősen általános az az álláspont, hogy több beleszólást igényelnének a támogatások elosztásába.

A *többségi társadalom elitjéhez tartozó* személyek az egyes régiókban általában elutasítják az interjúadást azzal, hogy nincsenek információik, vagy hogy a dolog őket nem érinti. Kivétel a Vajdaság, illetve bizonyos értelemben Kárpátalja – bár az nem állapítható meg biztosan, hogy ez pl. a vajdasági magyar kutatók nagyobb aktivitásának, vagy a nyilatkozók nagyobb hajlandóságának tudható-e be. Itt többek között jónak tartanák, ha a nemzetközi kapcsolatokba illeszkednének ezek a támogatások, és úgy látnák helyesnek, ha ezek bevonhatók lennének az állami ellenőrzés körébe(!).

Végül is levonható az a következtetés, hogy a felsőoktatási és K+F támogatás – a magyarországi támogatással szervezett önálló magyar felsőoktatási intézményeket kivéve – mind a kisebbségi, mind a megfelelő többségi társadalom számára „gyakorlatilag” ismeretlen maradt. Míg az utóbbi akár pozitívumként is felfogható – mert nem lépett fel akadályozó tényezőként –, az utóbbinak nem lehet igazán örülni.

A *magyarországi társadalmi visszhangra* a három legnagyobb példányszámú napilap (*Magyar Hírlap, Magyar Nemzet, Népszabadság*) megfelelő cikkei elemzése alapján következtettünk. Három évfolyamban (1993, 1997, 2000) vizsgáltuk a sajtóközleményeket, havonta a hetek változtatásával egy-egy hetet feldolgozva.

Röviden az állapítható meg, hogy a reflexió döntő többségben és mértékben pozitív – túl a híreken, közleményeken stb. Negatív hangok akkor kerülnek előtérbe, amikor a párt- és napi politikai szempontok túlságosan nagy befolyást gyakorolnak ezekre a folyamatokra (pl. az Illyés Alapítvánnyal kapcsolatos ügyek a legutóbbi kormányváltás után).

További részletek a 8. fejezetben találhatóak. A sajtóbibliográfiák és sajtóelemzések a Balassi Bálint Intézet gondozásában CD lemezre (az intézetben igényelhető) kerülnek. Tóth Pál Péternek a támogatáspolitikai recepciójára vonatkozó tanulmánya 2004 utolsó negyedében a Kolozsváron megjelenő Magyar Kisebbség c. folyóirat Műhely rovatában kerül publikálásra.

8. Kitekintés a Kárpát-medencén túlra – hungarológia a nagyvilágban

Anyagi és különböző más támogatások nemcsak a Kárpát-medencébe – és speciálisan a vizsgált négy magyar kisebbségi régióba –, hanem a világ több mint húsz országába, azok közel negyven egyetemére jutottak el a hungarológiai (köztük magyar nyelv-) oktatás és kutatás támogatására.

A kutatás a bel- és külföldi szakemberek személyes megkeresésével, cikkek, tanulmányok és gazdasági, valamint pénzügyi dokumentumok analízisével, kérdőíves felméréssel és a külföldi megfelelő rendszerek összehasonlító tanulmányozásával történt.

A hungarológiai oktatás és kutatás külföldi egyetemeken igen különböző szervezeti keretekben történik, pl. finnugor vagy európai nyelvek, Habsburg birodalom története stb. A vendégtanári hálózatot működtető szervezet Magyarországon jelentősen módosult a Balassi Bálint Intézet 2002-ben történt megalapításával.

Jelentős összegeket fordít a költségvetés ezekre a célokra, pl. csak a vendégtanári hálózatra évenként több mint 100 millió Ft jut, de akár a külföldi példák, akár a hazai gyakorlat tapasztalatai alapján *a terület koordinálatlansága jelenti a problémát*. Különösen így van ez, ha arra gondolunk, hogy az országimázs alakításában nemcsak a támogatott hungarológiával foglalkozó tanszékek, de a magyar kulturális intézetek hálózata is részt vesz, amelyik a Kulturális Örökség Minisztériumához tartozik.

A problémát végső soron az jelenti, hogy *a magyar kulturális és tudományos jelenlét külföldön több minisztériumhoz tartozik* (Oktatási Minisztérium, Kulturális Örökség Minisztériuma, Külügyminisztérium). E vonatkozásban legalábbis valamilyen koordináló szervezetre feltétlenül szükség lenne.

További részletek a 9. fejezetben találhatóak. A hungarológia intézményrendszerének feltérképezése, adatbázisa, elemzése a Balassi Bálint Intézet gondozásában CD lemezre (az

intézetben igényelhető) kerül. Ujváry Gábor tanulmánya - „A magyar kultúra külföldi őrszemei”. A magyar kulturális és tudományos külpolitika és a külföldi magyar intézetek, tanszékek és lektorátusok. – a Történelmi Szemle, vagy a Századok c. szakfolyóiratban 2005 elején kerül publikálásra.

9. Fontos következtetések, javaslatok

Az előző pontokban, amikor összefoglaltuk kutatásaink eredményeit, már számos fontos megállapítás történt, amelyekből alternatív, vagy többé-kevésbé egyértelmű javaslatok következnek. Ezek közül néhány különösen fontosat fogunk a következőkben röviden összefoglalni.

Mindenekelőtt annak tudatában kell lennünk, hogy *a határokon átnyúló, illetve kisebbségi felsőoktatási és K+F támogatás nem valamiféle példanélküli magyar specialitás* – akkor sem, ha tényleg vannak sajátos vonásai –, hanem nyugaton (Dél-Tirol) éppen úgy megtalálható, mint keleten (Vilnius), és ezek a feladatok nem bízhatók kizárólag a piacra: az állam szerepe megkerülhetetlen. Kutatásaink azt mutatják, hogy ezekkel a magyar törekvésekkel szemben nincs különösebb ellenállás sem az egyes környező országok értelmiségi, tudományos elitje, sem a többségi társadalom egésze részéről.

A pillanatnyi, aktuális, koordinálatlan, improvizált támogatások is hasznosak, de egy olyan – kormányváltások felett álló – *stratégia* kidolgozására van szükség, amely a határokat nem tekintve egységben látja a *magyar felsőoktatást* – sőt a magyar oktatás egészét – és a K+F feladatokat. Ezen túlmenően figyelembe kell venni a területfejlesztési szempontokat, és a stratégiának illeszkednie kell az egyetemi hálózatok kialakításának EU-s koncepciójába (bevonva tehát nemcsak a magyar anyanyelven oktató felsőoktatási, kutatási intézményeket), és ezen belül kell megtalálni a magyar nyelvű felsőoktatás helyét. Az első szükséges lépés lenne egy megfelelő információs rendszer létrehozása a határainkon túlra a magyar kisebbségi régiókba irányuló támogatásokról, ezen belül a felsőoktatási és K+F támogatásokról. Olyan konkrét szervezeti megoldásokra is lehet gondolni, mint regionális, vagy akár Kárpát-medencei rektori konferencia létrehozása, de különösen fontosak a határokon átnyúló kutatási projektek. A magyar–magyar tudományos kapcsolatok katalizátorai lehetnek a szélesebb körű regionális, országok közötti együttműködéseknek.

Vizsgálataink szerint a *tudományos utánpótlás* és továbbképzés ügye – a határokon túli tudományos elit véleménye szerint –, ha számos tekintetben problémákat vet is fel, lényegében jó úton van. Nagyon fontos a tehetséggondozó kollégiumok (a révkomáromi

Selye-típusú) erősítése és újak létesítése. A szakkollégiumok szellemisége, legalább egy nemzetközi nyelv és a többség nyelvének elsajátítása - amely egyébként a határon túli felsőoktatási képzésben mindenütt fontos - segítik a fiatal tehetséges kutatók érvényesülését szülőföldjükön és Európában is. A fiatal kutatók karrierje szempontjából oly fontos magyar felsőoktatási és kutatási intézményrendszer létrehozása határainkon kívül semmiképpen sem lehetséges – sőt minden tudományágra vonatkozóan nem is célszerű –, bár bizonyos mértékig már megtörtént és szükséges is. Egyébként a magyarországi doktori ösztöndíj határon túli fiatalok számára csak igen korlátozott mértékben indokolt, részképzésre és kettős doktorátusi vezetésre kell törekedni.

Fel kell figyelni arra, hogy mind a kihelyezett tagozatok esetében, mind a doktori képzésben hangsúlyozottan visszatérő kritika: *a gyakorlati képzés nem kielégítő* és kevés a személyes konzultáció. Ezek olyan észrevételek, amelyek a magyarországi képzés tekintetében is problémát jelentenek.

Végül: a most befejeződő kutatások kétségtelenül előrevitték ismereteinket arra vonatkozóan, hogy a határainkon túl a magyar kisebbségek körében hogyan hasznosultak a felsőoktatási és K+F támogatások. Az sem kétséges azonban, hogy számos lényeges kérdés vár még kutatásra. Így pl. a környező országok magyar kisebbségei köréből Magyarországon (ösztöndíjjal vagy anélkül) *doktori fokozatot szerzett* fiatal kutatók pályakövetése, vagy *a szóban forgó támogatások tényleges hatása a magyar kisebbségi társadalomra* (pl. a kihelyezett tagozatokon végzettek elhelyezkedése és beválása a munkahelyeken) stb.

2. fejezet

A kutatás során alkalmazott módszerek

Tóth Pál Péter

1. A kutatás szervezete és sajátosságai

A határon túli felsőoktatási és K+F támogatások és hasznosulásuk című projekt során alkalmazott módszerek a kutatás céljának alárendelten szorosan kötődnek a feldolgozott anyag természetéhez, illetve azokhoz a feltételekhez és körülményekhez, amelyek a vizsgálat elkészítését lehetővé tették és befolyásolták. A kutatást – jellegéből adódóan – két területen, Magyarországon és a cél-országokban (Szerbia-Montenegro, Románia, Szlovákia, Ukrajna) végeztük. A hazai támogatás filozófiájának jobb megértése érdekében azonban a nyugat-európai országok némelyikének, illetve a szomszédos országok hasonló típusú tevékenységét is bevontuk a vizsgálat körébe. A projektet hazai és a szomszédos országok kutatóiból álló testület irányította.

A Magyarországon folyó kutatás keretében elsődleges feladat a támogatók céljainak, a támogatás összegének, a támogatási összeg célországokénti és feladatonkénti megoszlásának feltárása, valamint annak megismerése volt, hogy a támogatók mennyiben és hogyan ellenőrizték a nyújtott támogatások hasznosulását. A kutatás tervezésekor számoltunk azzal, hogy a támogatás teljes volumenét, annak hasznosulását a maga egészében és sokoldalúságában a vizsgált célcsoport/célterület pontos körülhatárolása után sem tudjuk feltárni. Éppen ezért a cél-országokban végzett kutatás csak azokra a területekre terjedt ki, ahol a magyar nemzetiségűek többsége él, illetve ahová a határon túli felsőoktatási és K+F támogatás koncentrálódott.

Figyelembe kellett venni, hogy párhuzamosan egymással számos összefüggésben – Magyarországon és a szomszédos négy országban – több metszetben jelentősen eltérő folyamatokat kellett elemezni. A módszerek kiválasztásánál figyelembe vettük, hogy már a Magyar Királyság idejében a központ (a későbbi, mai Magyarország területe) és a periféria (a későbbi, mai határon túli régiók) és a perifériák között különbségek voltak, amelyek az első és a második világháborút követően egyértelművé váltak. Ennek következtében a térség egészére jellemző közös tendenciák feltárását, a régiókat jellemző eredmények és hiányosságok összehasonlíthatóságát, az elemzések homogenitását – az eltérő sajátosságok figyelembevétele mellett – az azonos metodológiával végzett vizsgálatokkal és azonos logikai szerkezet alapján készített elemzésekkel biztosítottuk.

A határon túli felsőoktatási és K+F támogatások és hasznosulásuk című projekt megvalósítása annyiban is sajátos volt, hogy „megmérettetés”, a támogatások hasznosulásával kapcsolatos dokumentum és adatgyűjtést, elemzések és hatásvizsgálatok egy részét – a támogatásokkal összefüggő Magyarországon elkészített elemzésekre is reflektálva – a cél-országokban létrehozott kutatói teamek végezték.

A kutatás kezdetekor – mivel a projekt elfogadását megelőzően hasonló vizsgálat nem volt hazánkban – a témához valamilyen formában kapcsolódó korábbi részelemzések számbavételét, elemző feldolgozását végeztük el. A feltárt anyagok feldolgozásával párhuzamosan problémafeltáró megbeszéléseket tartottunk. Ezek világossá tették számunkra, hogy kiterjedt alapkutatás és *a módszerek körültekintő megválasztása* nélkül feladatunkat nem végezhetjük el. *Éppen ezért a kutatás céljának a pályázati anyagban megfogalmazottakhoz viszonyított pontosabb körülhatárolását, megfogalmazását követően a vizsgálat során használt módszerek kidolgozásába kezdtünk. Ennek keretében részben a kutatás egészére, részben az egyes régiókkal, illetve témákkal összefüggésben több szakértői megbeszélést tartottunk. Ezeknek eredményeként született meg az első módszertani vázlat, amelyet – véglegesítése előtt – még a kibővített kutatói értekezlet is megvitatott. E közel félévig tartó munka eredményeként egy olyan dokumentum született, amelyre a kutatás minden fázisában támaszkodhattunk.² Az alkalmazandó módszerek megválasztásakor egyrészt arra törekedtünk, hogy minden témakörhöz jellegének megfelelően a leginkább alkalmas módszert válasszuk. Másrészt – mivel a projekt egészének lehető legteljesebb feldolgozását tűztük ki célul, ezért – egy-egy altéma sokoldalú módszertani megközelítését készítettük elő. Természetesen, már ekkor éppen úgy tisztában voltunk azzal, hogy a kutatás során nem szükségszerűen lehet majd minden tervbe vett módszert alkalmazni, mint azzal, hogy a vizsgálatok során felvetődő újabb problémák a nem tervezett módszerek használatát is szükségessé tehetik. Ez azonban nem okozott gondot, mert a módszerek rugalmas alkalmazását határoztuk el.*

A kutatás kezdetén – mivel a témával összefüggésben nem álltak rendelkezésünkre alapdokumentumok – nem volt ismeretes számunkra az sem, hogy a hasznosulás „mértékét” feltáró hatásvizsgálat megvalósításához milyen adatok, dokumentumok állnak rendelkezésre. Azt sem lehetett tudni, hogy ezek az anyagok évenkénti megoszlásban találhatóak-e, vagy csak általánosságban a támogatás egészére vonatkoznak. Az alapkutatás során fel kellett tárni a határon túli felsőoktatási és K+F támogatásokkal és

² Tóth Pál Péter: *A kutatás módszertana*. (Szerk: Fedinec Csilla) Budapest, 2002. 98. p. Kutatásvezető Berényi Dénes.

hasznosulásukkal kapcsolatos előterjesztések, döntések, értékelések különböző főhatóságoknál, regionális szerveknél, magánszemélyeknél vélhetően megtalálható dokumentumait, illetve a hazai és a szomszédos országok sajtójában a támogatásokkal kapcsolatos megjelent anyagokat. Ezek kiegészítéseként pedig survey vizsgálatokkal és a téma szereplőivel készített interjúkkal új dokumentumokat „hoztunk” létre, s adatbázisokat készítettünk.

Az alapkutatás előkészítésének fontos eleme volt – a támogatottak tipológiájának elkészítése után – a kulcsfogalmak: a *K+F támogatások*, illetve a *hasznosulás* értelmezési keretének meghatározása.

2. Hasznosulási modulok

A projekt egyik központi kulcsfogalmát, a hasznosulást „modulok” segítségével vizsgáltuk. *A hasznosulás „mérése” lényegében az értékelés kérdésköréhez kapcsolódik, melynek annyiféle célja lehetséges, amennyi az értékelés egyéb kategóriáinak figyelembe vételével meghatározható. A szerteágazó lehetőségek közül mi az értékelés céljának a legátfogóbbat választottuk. Ez pedig nem volt más, minthogy a támogatás bármelyik formájának volt-e kívánt hatása, és hogy az anyagi befektetésekhez képest milyen értéket biztosított. A hasznosulással, azaz a támogatások értékelésével kapcsolatos vizsgálatunk egyben olyan ismeretek összegyűjtésére is irányult, melyek segítségével a támogatások jövőbeli indokoltságát, vagy nem kellő megalapozottságát lehet alátámasztani. A fentiek megvalósítása érdekében a támogatás hasznosulásának alapvető mintáiként a következő modulokat definiáltuk:*

- a támogatás tárgyi megvalósítása (például épület, eszközök, könyvtár stb.),
- a támogatás szellemi terméke (kutatási termék, publikáció, szakmai tanácskozás),
- helyi, magyarországi és Magyarországon túlmutató tartós szakmai kapcsolat,
- együttműködési keret, hálózathoz való tartozás,
- a személyes egzisztencia, és/vagy az intézményi alapfenntartás,
- közvélemény, tudományos, kulturális, oktatási elitek véleménye,
- intézmények vagy intézményi hálózatok kifejlesztése,
- a kutatók szubjektív pozíciójának megerősödése (magabiztosság, tudat, stb),
- multiplikátor hatás a térségben (pl. munkaerőpiaci alkalmazás, fiatal kutatók „helyzetbehozása”, technológiák, ipari vagy más termékek megjelenése),
- a magyar tudományosság presztízsének növekedése,

- a magyar identitástudat erősödése,
- nemzetközi elismerések.

3. A hasznosulás indikátorai

A hasznosulás mértékének fontos indikátora volt a *támogatók* éves beszámolóinak és a *támogatottak éves beszámolóinak, jelentéseinek* összehasonlító elemzése, az azonosságok és különbözőségek egymásra vetítése.

A Magyarországon folyó kutatás fontos elem volt a támogatás történetének feltárása, melyet részben a dokumentumok (előterjesztések, belső határozatok, feljegyzések, jegyzőkönyvek, rendeletek, törvények stb.) alapján, részben pedig azokkal a személyekkel készített interjúk segítségével végeztük el, akik az 1980-as évek legvégén, az 1990-es évek elején a támogatás előkészítői voltak, illetve, akik a különböző időszakokban a döntéseket meghozták. A támogatás odaítélésének mechanizmusát, annak fejlődéstörténetét, a döntések nyilvánosságával kapcsolatos kérdéseket pedig a legjelentősebb támogatott helyek vezetőivel készített interjúk segítségével tártuk fel.

A határon túli felsőoktatási és K+F szféra támogatás magyarországi és célországbeli (társadalmi) fogadtatását részben interjúk, részben pedig a sajtóanyag elemzésével tártuk fel.

A cél-országokban létrehozott kutatói teamek egyrészt szintén alapkutatásokat, másrészt pedig adatfelvételt és előkészítő, kiegészítő elemzéseket végeztek. Az alapkutatásokat előkészítő és kiegészítő munkák keretében cél-országonként elkészítettük a magyar kisebbség helyzetének általános leírását. Az alapkutatás keretében arra kerestek választ, hogy a magyarországi támogatások hogyan hasznosultak a cél-országokban működő magyar felsőoktatási intézmények, K+F kutatóhelyek, oktatók és kutatók munkájában, illetve hogy ezek milyen elmozdulást, presztízsnövekedést váltottak ki a kisebbségi magyar társadalomban, a magyar és a nemzetközi tudományosságban. Ezekre a kérdésekre önkéntes kérdőív segítségével survey vizsgálat keretében kerestünk választ. Adatfelvétel készült többek között a Magyar Tudományos Akadémia cél-országokbeli köztestületi tagjaival; a DOMUS program cél-országokbeli résztvevőivel; véletlen mintavételes eljárással kiválasztott magyarországi egyetem kihelyezett tagozatainak tanulókkal és végzett diákjaival, illetve a magyarországi intézmények PhD és DLA képzési programjaiban résztvevő cél-országokbeli magyar hallgatókkal és végzettekkel.

A támogatások megítélését a támogatottak véleményirányító személyiségeivel folytatott „beszélgetések”, közös vázlat alapján intenzív interjúk segítségével készülték. Azokkal a kulcspozícióban lévő (vagy volt) személyekkel is azonos szerkezetű mélyinterjúk készülték, akik a cél-országokban a támogatási gyakorlat egészét vagy nagyobb részét ismerték, aki a magyarországi támogatásokkal kapcsolatos feladatok intézésében, szétosztásában szerepet játszottak. Ezt a célt szolgálták a témakörhöz kapcsolódó médiaanyagok összegyűjtése és feldolgozása, melyet cél-országokként a legjelentősebb magyar és nem magyar nyelvű sajtóanyagot felhasználva végeztünk el. Emellett ugyanebben a témakörben interjúkat készítettünk a többségi és a kisebbségi nemzethez tartozó értelmiségiekkel. Országon belül és az országok közötti összehasonlíthatóság biztosítása érdekében az interjúk természetesen azonos szerkezetűek voltak.

4. A szakirodalomban megfogalmazott kritériumok és teljesítésük

A projekt keretében több kérdőíves vizsgálatot is végeztünk. Ezekkel kapcsolatban elmondhatjuk, hogy a kutatási probléma megfogalmazása, a hipotézisek felállítása, a fogalmak meghatározása, az adatgyűjtés megtervezése és a kérdőív elkészítésének minden fázisában messzemenően figyelembe vettük a módszertani szakirodalomban megfogalmazott kritériumokat. A kutatási hipotézis kialakítása és szakértőkkel történt megvitatása után alakítottuk ki azokat a legfontosabb kérdésköröket, amelyek a kérdőív vázát alkották. Az így elkészített kérdőívet két szakértői fórum résztvevőivel megvitattuk. Ezt követően a kérdőív nyers változatát részletesen megbeszéltük, és az észrevételek alapján a kérdések megfogalmazását, sorrendjét megváltoztattuk, tervezett kérdéseket hagytunk el, és a megkérdezettek javaslatai alapján újakat fogalmaztunk meg. A vita alapján módosított kérdőívet – miután minden régióban kipróbáltuk – véglegesítettük.

A kérdések többsége zárt kérdés volt, ennek megfelelően a megkérdezetteknek a felsorolt lehetőségek közül kellett választaniuk. A zárt kérdések mellett minden olyan esetben, amikor célravezetőbbnek tűnt, nyitott kérdés segítségével tettünk kísérletet a probléma feltárására.

Komoly problémát okozott a minta képzése és a mintába került személyek kiválasztása. Természetesen, az adatfelvételeknél a rendelkezésre álló névsorokat felhasználtuk, a címek hiánya, pontatlansága következtében azonban nehezen lehetett biztosítani, hogy a megkérdezettek válaszai az adott témakörben a teljes sokaság véleményét tükrözzék.

A fentiek mellett néhány nyugat-európai ország, illetve a szomszédos országok hasonló típusú tevékenységek bemutatásának tartalmi és módszertani szempontból az volt a célja,

hogy összegyűjtsük és elemezzük a kisebbségi egyetemalapításokkal kapcsolatos kelet-közép-európai és részben EU országokban leszűrhető tapasztalatokat. A korábbi kutatásaink alapján³ megállapítottuk, hogy a vegyes lakosságú régióknak sajátos felsőoktatási-kulturális igényeik vannak, amelyek eltérnek a homogén lakosságú térségektől. Ezekre az eltérő igényekre válaszként olyan felsőoktatási intézményi modellek alakultak ki, amelyek nemcsak eltérnek az egy nyelvű, egy kultúrájú egyetemektől, hanem fejlesztésük, működtetésük, beillesztésük az (adott) oktatási rendszerbe sajátos munkát és szaktudást igényel. Az állítások érvényességét a fenti témakörben megjelent publikációk, törvények, irányelvek, dokumentumok elemzésével igazoltuk.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a választott módszerek jól segítették a projekt megvalósítását, s nem volt szükség arra, hogy a vizsgálat során valamely téma feldolgozásakor a tervezett módszertani megközelítés helyett újat alkalmazzunk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kutatás során az előre eltervezett módszertani megközelítést minden összefüggésben automatikusan alkalmaztuk. Már említést tettünk arról, hogy a módszerek megválasztásakor tisztában voltunk azzal: a kutatás során valamennyi módszert nem feltétlenül tudjuk alkalmazni. Az, hogy ez nem csupán feltételezés volt részünkről, az a kutatás módszertanának végiggondolását, s az alkalmazott módszerek elfogadását követően bizonyossá is vált. Ugyanis még meg sem kezdődött a feltáró munka, amikor az eredeti kutatási elképzelést egy témakörrel (A hungarológia intézményrendszere fejlődésének és a magyar mint idegen nyelv oktatása alakulásának a vizsgálata) ki kellett egészíteni. Az azonos pénzügyi feltételek mellett bekövetkezett témabővítés pedig szükségszerűen azzal a következménnyel járt, hogy tervezett kutatási

³ Korábbi kutatásainkban különböző lakossági magatartásokat („együtműködés”, „túlélés”) különítettünk el, amelyeknek különböző oktatáspolitikák („tradicionális”, „modernizációs”) felelhetnek meg. Leírtuk a dél-alföldi, az észak-alföldi (kelet-magyarországi) és az észak-magyarországi határ menti régiók együtműködését. Megismerkedtünk olyan egyetemi/felsőoktatási kezdeményezésekkel, mint a komáromi Selye János láthatatlan kollégium, a királyhelmeci városi főiskola, a beregszászi Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, a nagyváradi Sulyok István Főiskola. Kapcsolatot építettünk ki az erdélyi regionális egyetemet kezdeményező szakmai-politikai és önkormányzati testületekkel, és tanulmányoztuk a kolozsvári Babes–Bolyai Tudományegyetem erdélyi regionális szerepkörét. E munkálatainkat egybevetettük azokkal a kutatásokkal, amelyeket a hollandiai székhelyű CHER (Consortium of Higher Educational Researchers) szervezésében ismertünk meg, és amelyek alkalmat adtak hasonló és eltérő – elsősorban EU tagországbeli – politikák tanulmányozására (regionális, multifunkcionális egyetemek Írországbán, Norvégiában, Ausztráliában, az egyetemi integrációk helyzete és sorsa stb.).

megközelítéseket, felvételeket elhagytunk, s ennek megfelelően a feldolgozás módszertani lehetőségeit szűkítettük. Ennek pedig az lett a következménye, hogy a feltáró munkát nem tudtuk olyan széles körűen elvégezni, mint ahogyan azt a támogatottak tipológiájában sorra vettük. Valójában nem is a személyeknek, illetve az intézményeknek nyújtott kutatási támogatások feltárása lett szűkebb a tervezettnél, hanem az eszközbeszerzéshez nyújtott támogatások leltára nem készülhetett el. Emellett az is megállapítható, hogy a feltáró munka „mélysége” a másik két összefüggésben sem érte el minden összefüggésben a tervezettet. A K+F támogatások értelmezési körével összefüggésben pedig nem készült el az a kataszter, melynek segítségével a szellemi, tudományos munka feltételeit biztosító, a szakmai-, tudományos közéletben való részvételt, a tudományos továbbképzés dologi kiadásainak támogatását, illetve a szabadalmaztatások díjaihoz való hozzájárulás mértékét s annak eredményét lehetett volna egzaktabb formában vizsgálni. A kutatás módszertana című anyagban joggal fogalmaztuk meg, hogy a „hasznosulás mértékének egyik fontos indikátora a támogatók éves beszámolóinak és a támogatottak éves jelentéseinek összehasonlító elemzése, az azonosságok és különbségek egymásra vetítése”.⁴ Ez ugyanis az egymástól eltérő támogatási alapok értékeléseinek összehasonlító elemzését is lehetővé tette volna. Annak következtében azonban, hogy ilyen dokumentumok csak igen töredékesen készültek, az összehasonlító elemzésre nem kerülhetett sor.

Végezetül még meg kell jegyeznünk, hogy a feldolgozás során nem egy esetben gond volt az adatfelvételek minőségével, a feldolgozás egységének, egyöntetűségének biztosításával. Ezeket a hiányosságokat utólagosan igyekeztünk pótolni, de miután az adott kutatási folyamat megismétlésére nem volt lehetőség, a teljes korrekciót nem tudtuk megvalósítani.

⁴ Tóth Pál Péter: *A kutatás módszertana*. (Szerk.: Fedinec Csilla, 17. p.) Budapest, 2002. 98. p. Kutatásvezető Berényi Dénes.

3. fejezet

Kisebbségi felsőoktatási és tudományszervezési kezdeményezések Közép- és Kelet-Európában

Kozma Tamás

1. Főbb eredmények

Kutatásaink legfontosabb eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze.

1. A kisebbségi felsőoktatási kezdeményezések Közép- és Kelet-Európában a megfelelő idő szülöttei, és mint ilyenek, egyszeri jelenségeknek tűnnek. Azok bizonyultak sikeres kezdeményezéseknek, amelyek az 1989/90-et követő hatalmi vákuumban születtek meg. A kellő pillanat megragadása tehát a kisebbségi felsőoktatási és tudományszervezési kezdeményezések esetében is döntő kérdésnek bizonyul.
2. Kisebbségi intézményeket, bárhogy is határozzák is meg önmagukat, Közép- és Kelet-Európában csak állami támogatással lehet létrehozni és fenntartani. Az állami támogatások útja persze kacskaringós: közvetlen finanszírozás mellett (vagy helyett) közalapítványi finanszírozások, valamint egyéb támogatási formákat is ölthet.
3. Az intézmények megalapításában, megszervezésében kulcsszerepe van az ún. „fogadó félnek”, vagyis a helyi (regionális) kezdeményezőknek. A helyi (regionális) elit kell kezdeményezze vagy elfogadja a kisebbségi felsőoktatási és tudományszervezési kezdeményezéseket ahhoz, hogy életképesek legyenek.
4. A helyi (regionális) eliten belül Közép- és Kelet-Európában mindenütt kitapintható szerepet játszanak az egyházak. Az egyházak bizonyulnak olyan szervezeti kereteknek, amelyekben belül a civil kezdeményezéseket meg lehet szervezni, formába lehet önteni, talpra lehet állítani.
5. A felsőoktatási kezdeményezések hajtómotorja az ún. „változásmenedzser”. Bár nem szívesen jelenik meg a nyilvánosság előtt, a változásmenedzser kulcsszereplővé válik. Rajta – az ő pályafutásán, (politikai) szerepvállalásán – áll vagy bukik a felsőoktatási (tudományszervezési) kezdeményezés.
6. A kisebbségi felsőoktatási kezdeményezések eszköze a kihelyezett képzés. Minden megvizsgált esetben ki lehet mutatni az anyaországgal történő kooperálás döntő

szerepét. Kihelyezett képzésekből nő ki a kisebbségi felsőoktatás és tudomány (még akkor is, ha adott pillanatban már nincs szükség az ilyen határon átnyúló támogatásra, ezért esetleg szembe is fordulhatnak vele).

7. A kisebbségi intézményszervezések és tudományos kezdeményezések politikai kérdések – abban az értelemben, hogy a bennük részt vevők rendszerint a helyi (regionális) politizálás részeként tekintik. A kisebbségi kezdeményezők (változásmenedzserek) pályafutását vizsgálva világosnak látszik, hogy számukra a felsőoktatási-tudományszervezési kezdeményezések a helyi-regionális politizálás sajátos terepei.

2. Az eddigi támogatáspolitikák kritikája

Az eredmények fényében az eddigi támogatáspolitikáról az alábbi kritikai megjegyzések tehetők:

1. A támogatáspolitikák nem ismerték föl időben, hogy mekkora jelentősége volt az 1989–1990-es fordulatot követő hatalmi elbizonytalanodásnak. Nem támogatta mindenütt kellő időben a megfelelő felsőoktatási és tudományszervezési kezdeményezéseket (azaz akkor, amikor a helyi-regionális társadalmak a nagypolitika hatalmi vákuumába kerültek).
2. A támogatáspolitikák esetenként félrevezetődték a „piacosítás” szírihangjaival. Alkalmanként úgy tartották a döntéshozók, hogy a magánosítás és piacosítás jelszavával a kisebbségi felsőoktatási kezdeményezések eredményesen támogathatók (megoldhatóak, „letudhatóak”).
3. A támogatáspolitikák nem fordították kellő figyelmet a helyi-regionális kezdeményezésekre és kezdeményezőkre. Ez a politika sok esetben megmaradt az állami szintű egyeztetések szférájában (az állami egyeztetésekre egyébként természetesen szükség volt és van).
4. A támogatáspolitikák sok esetben nem keresték vagy nem találták meg az ún. „változásmenedzsereket”. Vagyis azokat, akiknek a megtámogatásával a felsőoktatási és tudományszervezési kezdeményezések igazából talpra állíthatók. (Helyette sok esetben egymással konfrontálódó érdekcsoportok közé keveredtek, köztük foglalt állást.)

5. A támogatáspolitikai nem használta föl kellően azt a körülményt, hogy a kihelyezett tagozatok, kihelyezett képzések, határközi ingázások és intézményközi áttanítások tulajdonképpen maguk is a felsőoktatási és tudományszervezési kezdeményezésekhez tartoznak, azok részei, kezdeményei.
6. Ez a támogatáspolitikai nem mindig ismerte föl az egyházi szervezetek kulcsszerepét Közép- és Kelet-Európában mint a civil kezdeményezések létező keretét.

3. Alternatívák

A kutatás eredményei alapján az eddigi támogatáspolitikai alábbi alternatívái rajzolódna ki.

1. A civil szervezetek támogatása intézményalapítási törekvésekben. Az NGO-k támogatása olyan tevékenység, amely mind a kisebbségi intézményalapításokkal, mind az Európai Unióban szokásos és divatos törekvésekkel kompatibilis.
2. A helyi-regionális elit fölkészítése felsőoktatási és tudományszervezési kezdeményezésekre. A támogatáspolitikának ez valószínűleg fontos, egyben látványos változata lehetne.
3. Potenciális „változásmenedzserek” fölkutatása, aktivizálása, képzése. A „változásmenedzsment” kidolgozása, elterjesztése és monitorozása.
4. A határon átnyúló (kihelyezett) képzések támogatása, szervezése, irányítása. Az eddigi mozgások jórészt spontán módon történtek, vagy pedig az érintett egyetemek és főiskolák saját kényszerhelyzetéből (is) következtek. Alternatív politikaként ezek tudatos szervezése és támogatása ajánlható.
5. Az elkülönült kisebbségi intézményhálózatok helyett (mellett) a felsőoktatás (tudományszervezés) mint területfejlesztés támogatása. A területfejlesztés támogatása felsőoktatáson keresztül – esettanulmányaink tanulságai szerint – az Európai Unióban mintegy másfél évtizedes tapasztalatokra tekinthet vissza. A kisebbségi felsőoktatási és tudományfejlesztési törekvések és az érintett területek gazdaságfejlesztésének összekapcsolása Kelet-Közép-Európában is igen ígéretes irányzat lehet mind politikai, mind gazdasági, mind pedig kulturális téren.

4. Javaslatok

A főnti támogatáspolitikai alternatívák alapján az alábbi támogatáspolitikai javaslatok fogalmazhatók meg.

1. A felsőoktatási intézmény helyi-regionális központ. Alapításának kezdeményezése és támogatása ne eseti döntés legyen, hanem a közreműködő helyi-regionális (valamint országos) erőkkel együttesen kialakított tudatos intézményfejlesztési stratégia. Ezt a stratégiát a résztvevők együttesen kell kialakítsák, az ő konszenzusukon kell alapulnia.
2. Kívánatos a felsőoktatási menedzserek szakszerű kiválasztása és képzése. Ugyancsak kívánatos bekapcsolódásuk az európai felsőoktatás-menedzseri hálózatokba is (pl. OECD IMHE, Institutional Management in Higher Education). Ugyancsak sürgető és kívánatos a kisebbségi intézmények felső szintű adminisztrációjának a bekapcsolása nemzetközi szervezetekbe és hálózatokba (pl. EAIR, European Association of Institutional Researchers, CHER Consortium of Higher Education Researchers, európai rektori konferenciák, akkreditációs szervezetek stb.).
3. Kialakítandó a vendégtanárok egy olyan rendszere, amelynek keretében és támogatásával vendégtanári helyek meghirdethetők és megpályázhatók. E vendégtanári együttműködés alapuljon a már kialakult kapcsolatokon (nem pedig azok ellenében), de fogja össze és ezáltal sokszorozza meg a vendégtanári együttműködések.
4. Hasonlóképp kialakítandó, illetve a jelenlegi forma továbbfejlesztendő olyan hallgatói cseremozgalommá, mint amilyen Nyugat- és Kelet-Európa egyetemei és főiskolái között már 1985 között folyik (Erasmus, Tempus, CEEPUS stb.). Kialakításakor kívánatos az említett programok jó és rossz tapasztalatait is okulni (intézményszintű előkészítés, szervezés, finanszírozás).
5. Az egyes nemzeti akkreditációkkal párhuzamosan nemzetek feletti akkreditációban való részvétel (az ebben való érdekeltség fölkelte, ösztönzése és finanszírozása). Ezáltal a kezdő intézmények körötti oktatáspolitikai feszültségkeltés csökkenthető.
6. Közös felsőoktatási és regionális fejlesztési projektek kezdeményezése, megpályázása és finanszírozása abból a célból, hogy a helyi politikai elitet be

lehessen kapcsolni a felsőoktatás fejlesztésébe; valamint hogy az elmaradott térségeket a felsőoktatás révén lehessen fejleszteni.

4. fejezet

A magyarországi felsőoktatási és K+F támogatáspolitikai kvalitatív és kvantitatív elemzése

Egyed Albert

1. A támogatáspolitikai periódusai és jellemzésük

A téma kidolgozása során *két metódust* alkalmaztunk:

1. A kvantitatív elemzésben feldolgoztuk/feldolgozzuk a magyar állami költségvetésből határon túli, felsőoktatási és K+F célokra fordított pénzeszegek belső szerkezeti megoszlását, régióként (Románia, Szerbia-Montenegró, Szlovákia és Ukrajna), valamint tevékenységtípusonként (felsőoktatás, tudományos kutatás). E regisztráció során az Illyés Közalapítvány, valamint a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, illetve jogutódja: az Oktatási Minisztérium adatait 1990–2002 közötti intervallumban, az MTA adatait az 1997–2002-re vonatkozólag, az Apáczai Közalapítvány támogatásait 2001–2003 közötti periódusban, a Sapientia-EMTE támogatását pedig 2002–2003 között kódoltuk át, és elemezzük. E tevékenység mintegy 4000 forrás egység feldolgozását jelentette.
2. Másfelől; a tartalmi elemzés érdekében 75 mélyinterjú készült. E beszélgetésekre azokat a magyarországi és határon túli személyiségeket kértük fel, akiknek – kisebb mértékben a rendszerváltás előtt, markánsabban az elmúlt 15 évben – meghatározó szerepük volt a magyarországi támogatáspolitikai elveinek és rendszerének kialakításában. Magyarországon 22, Romániában 26, Szerbia és Montenegróban 11, Szlovákiában 13 és Ukrajnában 4 mélyinterjú készült el. A mélyinterjúk meghatározó mértékben a magyarországi támogatáspolitikai általános jellemzését tartalmazták.

Az elemző munka során számos egyéb dokumentumot is hasznosítottunk; többek között a Magyar Köztársaság éves költségvetési törvényeit és egyéb munkaanyagokat (Illyés és Apáczai Közalapítvány kuratóriumi üléseinek jegyzőkönyveit, a Sapientia-EMTE beszámolóit, MKM/OM aktákat, esetenként a Magyar Állandó Értekezlet ajánlásait, az MTA *Magyar Tudomány Külföldön* Elnöki Bizottság dokumentumait, valamint az MTA a Domus, illetve az Arany János Szakkuratórium dokumentumait).

2. A főbb megállapítások

1. Az elemzések legalapvetőbb megállapítása, hogy a határon túli magyar közösségek intézményeinek, tevékenységeinek támogatása (**támogatáspolitiká**) a rendszerváltás utáni valamennyi magyar kormány programjában **kitüntetett szerepet** kapott. Ugyanakkor a támogatáspolitiká az adott kormányok ideológiai elvei által behatároltan, elsősorban a magyarországi és határon túli politikai elitek – egymással is versengő – csoportjai befolyása alatt szerveződött, és néhány elszigetelt törekvéstől eltekintve nem szerveződhetett a modern közigazgatás elvei alapján kialakuló **szakpolitikává**.
2. A kutatás választott tárgya – a felsőoktatás és a K+F – támogatásának elemzése így nem választható el a támogatáspolitiká egészének, értékvilágának, a költségvetés anyagi lehetőségeinek vizsgálatától, azzal egységben szemlélendő.⁵ Az említett időintervallumban lefelé kerekítve **73 milliárd Ft-ot** fordított a magyar költségvetés közvetve-közvetlenül határon túli célok támogatására. (az összeg egy – nehezen definiálható – része Magyarországon került felhasználásra, pl. az illetékes kormányzati szervek működése, Duna TV, de témánk szempontjából: **az ösztöndíjak**). Viszonylagosan pontos megközelítéssel: ebből, addicionális összegből 12 % jutott – **közvetve/közvetlenül felsőoktatás-fejlesztési célokra** és kb. **4 % a K+F fejlesztésére**.
3. Ha az 1990–2004 évi magyarországi költségvetéseken belüli határon túli támogatási arányokat tekintjük, lényegében **négy periódus** különül el: 1990-től (**a zéró ponttól**) 1995-ig gyors felfutás tapasztalható, bár az effektív támogatási összegek nem túl nagyok. 1994–1997-ig folytatódik a növekedés, majd 1997–1998-ban – a Bokros-csomag idején – abszolút értékben is csökken a támogatás. 2000-től – részben a Sapientia, valamint az Apáczai Közalapítvány létrehozása következtében, de egyébként is – megugrik a támogatások nagyságrendje és aránya is. A 14 évre átszámított határon túli össztámogatás kb. 60 %-a jut a 2000–2003 közötti időszakra. A 2003 utáni időszak elemzése kívül esik az elemzés hatókörén, de a támogatások volumene ma kb. az 1997–1998 évek szintjére zuhant vissza.
4. A részletes kibontást nehezíti a **forrás-allokáció** hihetetlen összetettsége. Mind a kvantitatív, mind a tartalmi elemzések arra intenek, hogy a támogatáspolitiká

⁵ Bár a számszerű adatok kiszámítása még folyamatban van, néhány arányt célszerű kiemelni, hogy a tartalmi elemzés szempontjai értelmezhetőek legyenek. **Forrás:** A Magyar Köztársaság költségvetési törvényei 1990–1993.

legnagyobb – egyelőre inkoherens – problémája a résztámogatások áttekinthetetlen volta, integrátlansága. Mára gyakorlatilag a határon túli magyar közösségek létvilágának szinte valamennyi szektora részül valamelyes támogatásban; de e támogatások esetlegesen, s általában késve jutnak el a címzettekhez.

5. A mélyinterjúk megállapításai – itt nem részletezhető bőséggel – lényegében alátámasztják és értelmezik a számsorokból levonható konzekvenciákat.

- A magyarországi támogatáspolitikai rendszerváltás előtti „kezdeményei” inkább perszonális jellegűek voltak; részben államközi szerződésekben (magyar–jugoszláv, magyar–csehszlovák, magyar–szovjet) kulturális termékek és művészek cseréje megtörténhetett, de a „proletár internacionalizmus” jegyében a kisebbségi kérdések említése tiltott volt. A magyar–román relációban nemcsak az állami, hanem a pártközi kapcsolatok is befagytak. A történelmi hűség azonban megköveteli annak regisztrálását, hogy részben a magyar diplomáciai kar, másfelől pedig a pártközpont egyes munkatársai személyesen sokat tettek az üldözött határon túli magyar értelmiségiek (Duray, Szócs Géza stb.) viszonyainak javításáért.
- A határon túli magyar támogatáspolitikai kialakítása Antall József – a nevezetes kijelentése,⁶ ennek szimbolikus manifesztációja – és munkatársai nevéhez kötődik. A kormányalakítás után szinte azonnal létrejön az Illyés (Köz) Alapítvány (IKA). Megszerveződik a Határon Túli Magyarok Hivatala, az MKM-ben létrejön a határon túli magyarokkal foglalkozó szervezeti egység. Más alapítványok is szerveződnek (Mocsáry, Segítő Jobb). Az időszakot még a rendszerváltás utáni tiszta és naiv hitek és ideák jellemzik, a magyar–magyar kapcsolatokat a „szimbolikus beszéd” uralja. Témánk szempontjából viszont – éppen e hitek miatt – ebben a korszakban történik meg az „eredendő bűnbeesés”, a határon túli magyar fiatalok tömeges magyarországi továbbtanulása, majd javarészt „**itt maradása**”, amely mára a magyar közösségeket érő demográfia katasztrófák egyik tipikus csatornája. A korszak második felét már racionalizációs szándékok jellemzik. Elindul – általában lokális kezdeményezésre – az ún. „kihelyezett tagozatok” rendszere, a szülőföldön történő felsőfokú tanulmányok lehetőségének biztosítása.
- Az 1994–1998 közötti időszak a magyar–magyar kapcsolatok egyik „szürke zónája”. A Horn-kormány, bár mindvégig fenntartotta a támogatási rendszert,

⁶ „Lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke vagyok.”

külpolitikai kapcsolatrendszerében a magyarságpolitika felé helyezte a szomszédsági politikát, és ez a törekvés, túl azon, hogy népszerűtlen volt a kisebbségi magyar értelmiség körében, végső soron eredménytelen maradt (délszláv háború, a meciari és Iliescu-féle nacionalizmus). Az interjúk – számszerűen kisebb részéből – kibontakozik egyfajta kormányzati „**modernizációs**” szándék. Nagyon lényeges volt az a felismerés, hogy bármilyen fontos az ún. szimbolikus javak és tevékenységek (színház, könyvkiadás, az oktatási rendszerek kiegészítő támogatása), hosszabb távon a magyar közösségek fennmaradását és boldogulását a gazdasági aktivitások támogatása szolgálja; e cél szolgálta (bár azt nem érte el) az Új Kézfogás Közalapítvány létesítése. A ciklus lényeges intézkedése volt a támogatáspolitikai társadalmasítása: a határon túli magyar szakértők bevonása a döntési folyamatba. Az Illyés Közalapítványban ekkor alakultak ki az alkuratóriumok, valamint a nagyobb régiókban az alkuratóriumok javaslattevő munkáját segítő szaktestületek (Erdélyben, a Felvidéken és a Vajdaságban, pl. **felsőoktatási és tudományos szaktestületek is**). Jelentős eredménynek véljük, hogy az IKA és az MKM között szoros támogatási együttműködés alakult ki. Másfelől, akkor is, azóta is komoly feszültség forrása, hogy a határon túli politikai elitek rátelepedtek az alkuratóriumokra (közvetlenül, mint Erdélyben, ahol az RMDSZ legfőbb vezetői alkotják az alkuratóriumot, ehhez hasonló helyzet alakult ki Kárpátalján is; vagy közvetve, mint Felvidéken, vagy a Vajdaságban). A magyarországi támogatások ekkorra már látványos eredményekhez segítettek a magyar közösségeket. Az ukrán állam hivatalosan is akkreditálta a Beregszászi Magyar Tanárképző Főiskolát (ma a II. Rákóczi Ferenc nevet viseli); a Sapienciával összevetve természetesen méretbeli különbségek vannak, de az EMTE csak évek múlva adhat ki érvényes diplomát. Ugyancsak ebben szakaszban szilárdultak meg a magyar alapítványi/egyesületi kutatóintézetek (KAM, FÓRUM, Magyarságkutató Tudományos Társaság stb.). A magyar kisebbségi diplomácia törekvései, valamint az RMDSZ kormányban való részvétele ugyan nem vezetett el az önálló magyar állami egyetem létrehozásához, de a Babes–Bolyai Tudományegyetemen megsokszorozódott a magyar nyelvű oktatásban részesülő hallgatók száma és az őket kiszolgáló tanszékek száma. Önálló egyetemi jegyzetek születtek. Elindult az ún.

szakollégiumi hálózat (Selye Kollégium – Révkomárom) kiépülése. Végül a Bokros-csomag szabott korlátokat a szélesebb körű fejlesztésnek.

- A 1998–2002 közötti időszak mind stratégiai, mind finansziális vonatkozásban a támogatáspolitiká kiterjedését eredményezte, és ennyiben paradigmaváltásnak tekinthető. Az Orbán-kormány tudatosan építette ki nemzetstratégiáját, amelyet – némileg eufórikusan – „határokon átnyúló nemzetegyesítésnek” nevezett. Messzire vezetne annak elemzése, hogy az EU integráció előszobájában a nagy ívű célok mennyire voltak megvalósíthatók, de az ún. Státusztörvény, a **Sapientia-EMTE, az Apáczai Közalapítvány (AKLA)** létrehozása és általában a határon túlra szánt összegek multiplikálódása **új minőséget** teremtett. Ma még nincs elégséges történelmi rálátásunk arra, hogy a magyarországi intervenciók milyen változásokat indukáltak a határon túli értelmiségi elit körében, de az elitcserére irányuló – gyakran erőszakos – törekvések addig csak látenszen létező törésvonalakat drámai erővel hoztak felszínre és a közösségen belüli szélsőséges megosztottságot sikeresen exportálta határon túlra. A ciklus – számtalan értéke mellett – konzerválta a sokcsatornás, de áttekinthetetlen támogatási rendszert, s legfeljebb **lecserélte a korábbi kedvezményezetteket**.
- A 2002 után kialakult helyzet elemzése nem témája a kutatásnak, de extrapolálható, hogy, bár fennmaradt, de mind nemzeti/társadalmi relevanciájában, mind anyagi ellátottságában ellaposodott a támogatáspolitiká, s jelenleg a korábban részben vagy teljesen kiszorítottak vesznek revánsot. A kívánatos stratégiai gondolkodás kialakulása a bizonytalan jövőbe tolódott át.
- **Összefoglalva** a támogatáspolitiká körül tettenérhető hiátusokat, a legfontosabb mechanizmusokat az alábbiakban látjuk/láttathatjuk:
 - Ma a határon túli magyar intézményrendszer szinte teljes mértékben a magyarországi források felhasználásával működik. E támogatások viszont esetlegesek, nagyságrendjük, sőt felhasználásuk mindig a politikailag, ideológiailag determinált, aktuális költségvetési alkuktól és a markánsan perszónifikált másodlagos redisztribúciótól függ. Az „**önerő**” szinte teljes hiánya, valamint a forrásokért folytatott esetleges kimenetelű és ciklikusságú versengés gyakorlatilag kizárja a hosszú távú fejlesztési és működési stratégiák kidolgozását és működtetését.

- Másfelől: tekintettel arra, hogy a források hiánya illetve bizonytalansága lényegében harc kérdése, a támogatási összegek megszerzése az éppen aktuális magyarországi kormányzat által preferált határon túli politikai elit(rész) privilégiuma, így a rendszer efemer politikai érdekek csapdájában vergődik, és végső soron átpolitizálódik, jóllehet a kisebbségi közösségek „töredéktársadalmi” jellege miatt az elitek nem rendelkeznek távlatos, átfogó jövőképpel.
- A röviden jellemzett általános mechanizmusok természetesen a támogatáspolitikai alrendszerait is markánsan jellemzik.
- Az interjúk (de saját, az IKA-ban és az AKA-ban szerzett tapasztalataim is) megerősítik, hogy nagy értékű és hosszú távú döntések is jobbra jó szándékú, de nem megalapozott információs bázison, lényegében improvizálva történnek. Emellett a kuratóriumokban (az IKA-ban és az AKA-ban egyaránt) egyaránt jelentős mértékben reprezentáltak a politikai pártok képviselői, akik akár a szakmai érdekek rovására politikai szempontokat érvényesítenek.
- A megfelelő döntésekhez – már másfél évtizede! – hiányzik egy megfelelően strukturált és folyamatosan karbantartott információs rendszer, amely egységben kezelné valamennyi, a határon túlra irányuló költségvetési támogatást. Ugyanígy, hiányzik az egységes ellenőrzési, pénzfelhasználási és elszámolási rendszer. Alapvető probléma, hogy a magyar kormányzati szervek és közalapítványok pályázati rendszerei fényévnyi távolságra vannak az EU és más nemzetközi szervezetek pályáztatási gyakorlatától.
- Néhány tétova kísérlettől eltekintve (talán ez az!) nem rendelkezünk megfelelő hatékonyságvizsgálattal sem a támogatáspolitikai egészét, sem alrendszerait illetően. Miközben a magyar költségvetés sokat – de nem eleget – áldozott a magyar közösségek inkább elméletileg, modellszerűen vázolt autonómiakoncepcióinak tényleges kibontására alkalmas intézményrendszer kiépítésére, nagyjából fogalma sincs arról, a kialakult objektumok hálózata működik-e? ki működteti? miből működteti? milyen célra hasznosítja stb. – burjánozhatnak tovább a kérdések.

3. A lehetséges alternatívák

1. A támogatáspolitikai korábban vázolt általános összefüggései – a dokumentumok elemzése alapján – leképeződnek a kutatás tárgyául választott **felsőoktatási és K+F alrendszerre** is. Ezért részben a szektorális támogatáspolitikai filozófiáján, szemléletmódján, másfelől elosztási struktúráján szükséges változtatni. Nyilvánvaló, hogy a Magyar Köztársaság nem képes felvállalni a teljes határon túli intézményrendszer fenntartását, ezért a támogatások újragondolását sokáig nem halaszthatjuk. Ez az elv megkívánja a lehetséges támogatások teljes skálájának elemzését, diverzifikálását. Egyfelől, a magyar támogatáspolitikai rendszerének átalakításakor figyelembe kell vennünk a **többségi nemzet elosztási rendszerének** lehetőségeit. (Valamennyi környező országban valamilyen, bár jelentősen eltérő mértékben, támogatásban részesülnek az állam, vagy az önkormányzatok által működtetett intézmények.) A jelentősebb magyar közösségek – Szerbia és Ukrajna kivételével – egyre jelentősebb mértékben számíthatnak az EU, és más nemzetközi szervezetek kiegészítő támogatására. E faktorok együttes elemzése nyomán alakítható a magyar támogatáspolitikai új rendszere. Ma elsősorban Szlovákiában, de követően Romániában is, gyorsított mértékben folyik az ún. európai normákhoz történő alkalmazkodás; lényegében a magyarországi folyamatokban ugyanez játszódik le, így könnyebben megteremthető a kompatibilitás. Azaz, bár a magyar támogatáspolitikának annyiban érdemes egységes elveken alapulnia, amennyiben az kezelni tudja a kárpát-medencei térségben kialakult, országonkénti fejlődési különbségeket.
2. **Alapelvnek tekintjük, hogy a határon túli magyar közösségek tartós szülőföldön maradása, a felgyorsult elvándorlás csökkentése, tehát jövője elsősorban munkaerőpiaci helyzetétől és gazdasági aktivitásaitól függ.** Ugyanakkor az egyes országokban is többféle támogatási alternatíva kibontakoztatása szükséges. A magyar kisebbségek nagyobb hányada tömbben él, de folyamatosan növekszik a szórványban élők aránya is. Mindez hierarchizált szemléletet és támogatási gyakorlatot igényel.
3. A **felsőoktatás-fejlesztési stratégiák** kidolgozásánál, az eddigieknél sokkal inkább figyelembe kell venni a térségben végmenő demográfiai folyamatokat, amelyeket általánosan népességcsökkenés jellemez. A magyar közösségek körében a fogyás jelensége még jellemzőbb, tekintettel az elvándorlásra és az asszimilációra. A

népességcsökkenés miatt **bármely fejlesztésnél**, a munkaerőpiaci és gazdaságfejlesztési szempontok miatt a **teljes oktatási vertikum** újragondolása (odaértve néhány kiemelt iskola, szakközépiskola és gimnázium támogatását) tűnik kívánatosnak. (Egy újabb keletű vizsgálat szerint Erdélyben már a közeljövőben kevesebben érettségiznek, mint ahány felsőoktatási hallgatói hely lesz az állami és magán felsőoktatásban.)

4. A határon túl eddig kialakult magyar felsőoktatási intézmények támogatása **alapfeladatként** jelentkezik, amelyre a **jelenlegi alapítványi támogatási forma alkalmatlan**. Ezért a támogatáspolitikai reformja során elsősorban a **normatív támogatás** olyan adaptív rendszereinek kidolgozása szükséges, amely a magyar költségvetésben elkülönített fejezetben szerepel, értékálló és alkalmas az elkerülhetetlen fejlesztések (ingatlanok, épületek, laborok, nagy értékű műszerek stb.) finanszírozására.
5. A szakértők szerint az anyagi támogatás mellett, azonos módon releváns szükséglet az egyetemépítésben, szervezésben, irányításban való magyarországi szakértői közreműködés; azaz **magyar–magyar szakértői csoportok létrehozása** és folyamatos működtetése.⁷
6. E szisztéma kidolgozásánál lényeges segítséget nyújthat a „**bolognai folyamat, az egységes európai felsőoktatási tér elve**”, amelyhez valamennyi környező csatlakozott, vagy csatlakozni kíván. Ennek mintájára kidolgozható „az egységes magyar felsőoktatás tér”, a **nemzeti felsőoktatási stratégia**.⁸
7. Ma a határon túli politikai és szakmai elit szemében az ún. **etnikai egyetem** modellje tűnik kívánatosnak. Erre a logikára épült a Sapientia-EMTE, jelenleg pedig a Selye János Egyetem koncepciója. Ugyanakkor, éppen a bolognai folyamat tükrében a **versenyképes egyetem** modellje terjed. Ezért – figyelembe véve a **régiók** fontosságát az integrációs folyamatban – ésszerűbbnek tűnik a regionális (határokon átnyúló) regionális egyetem elvének és modelljének alkalmazása.
8. Ugyancsak paradigmaváltásra van szükség a **kisebbségi tudományművelés** jelenlegi modelljéhez képest. Kisebbségi körülmények között elsősorban a **magyar felsőoktatási intézményekbe** érdemes a kutatási tevékenységet összpontosítani, hiszen a tudományos kutatás végzése valamennyi környező ország felsőoktatási

⁷ Ezért éreztem fiasónak az MTA idei közgyűlése mellett megszervezett felsőoktatási fórumot, ahol a nyugati magyar professzorok közül egyedül a németországi demográfus (Vaskovics professzor?) érzékelte a tényleges határon túli igényeket.

⁸ Lásd egyfelől Kozma Tamás, de főleg Hardi Tamás témacsoportját.

törvényében kitüntetett kritérium. Hasznosnak tűnik a már meglévő alapítványi kutatóintézet (KAM, FÓRUM) integrálása a magyar felsőoktatásba.

9. Ugyanakkor kívánatos volna olyan határon túli regionális dokumentációs és kutatóintézeti hálózat kialakítása, amely egy-egy nagytérség (és a kapcsolódó szórványvidékek) demográfiai, oktatási, térség-és településfejlesztési, egészségügyi viszonyait vizsgálná és fejlesztési javaslatokat készítené (analógiásan az MTA regionális Kutatások Központja szerkezet).

5. fejezet

Domus és doktori ösztöndíjak, valamint magyarországi főiskolák és egyetemek határainkon kívüli kihelyezett tagozatai a magyar kisebbségi régiókban⁹

Tóth Pál Péter

A kutatás fontos részét képezték azok a kérdőíves vizsgálatok, amelyeket a Domus program ösztöndíjasai, a magyarországi egyetemek PhD és DLA képzéseinek résztvevői és a magyarországi egyetemek cél-országokba kihelyezett tagozatainak tanulói körében végeztünk. Ezeket szervesen egészítették ki azok a mélyinterjúk, amelyeket a magyarországi támogatás cél-országok intézményrendszerét kialakító és működtető személyekkel készítettünk. A következőkben ezeknek a vizsgálatoknak az eredményeiről számolunk be.

A három adatfelvételt és az interjúkat annak érdekében, hogy összehasonlíthatók és együtt is elemezhetőek legyenek – az eltérő sajátosságok figyelembevételével – azonos kérdőív segítségével és azonosan strukturált interjú-vázlat felhasználásával készítettük.

1. Domus-program

A Domus, az MTA és az OM közös ösztöndíjprogramja 1997 óta működik. Célja, hogy a határon túli magyar kutatók és magyar témájú kutatásokat végzők számára rövid, néhány hónapos (kezdetben maximum 6, jelenleg maximum 3 havi) magyarországi ösztöndíjat biztosítson. Az MTA és az OM eddig összesen több mint 300 millió Ft-ot fordított a környező országokba juttatott ösztöndíjakra, útiköltségre és szállás biztosítására.

Domus ösztöndíjak ország és tudományterület szerint, 1997–2004. tavasz
(odaítelt ösztöndíjak – hónap)

	Románia	Szerbia & M.	Szlovákia	Ukrajna	Összesen
--	---------	--------------	-----------	---------	----------

⁹ Fischer-Fülöp Ildikó, Kulcsár-Szabó Enikő és Tarnóczy Mariann közreműködésével. A vizsgálatokat Felvidéken a Fórum Kisebbségkutató Intézet (Somorja), Kárpátalján a LIMES kutatócsoport (Beregszász), Erdélyben a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja (Csíkszereda) és Vajdaságban a Magyarságkutató Tudományos Társaság (Szabadka) munkatársai folytatták.

Élettud. Junior	138,5	9	15	2	164,5
Élettud. Senior	137	20	5	13	175
Természettud. junior	76,25	24	13,5	15	128,75
Természettud. senior	208	59,5	11	50	328,5
Társadalomtud. junior	288,5	22,5	42,5	14,5	368
Társadalomtud. senior	423,75	81,5	74,25	45,5	625
Összesen	1272	216,5	161,25	140	1789,75

A támogatások 50–60 %-át a társadalomtudományok teszik ki, a fennmaradó 40–50 %-on a természet- és élettudomány osztozik. A Domus kuratóriuma eddig 1072 ösztöndíjat ítelt meg, ebből 321 junior, 751 pedig senior ösztöndíj volt. A legtöbb ösztöndíjat a Romániából pályázók (701) kapták. Tekintettel a többszöri pályázás lehetőségére (8 fő például 5 alkalommal kapott támogatást, a leghosszabb itt töltött összes idő 15,5 hónap volt), a tényleges résztvevők száma 600.

Az ösztöndíjjal kapcsolatos adatfelvételt Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, és Szerbia-Montenegróban postai úton végeztük. Címek hiányában csak 310 kérdőívet tudtunk kiküldeni, s ezek közül is kitöltve csak 186 darab érkezett vissza. Az alacsony elemszám ellenére a válaszokat feldolgoztuk.

A válaszadók egyöntetű megítélése szerint a Domus-program elindítói valós igénynek feleltek meg. A résztvevők szakmai fejlődésében az ösztöndíjprogram pótolhatatlan szerepet játszott, mert lehetőséget biztosított:

- az egyéni szakmai fejlődés előmozdítására,
- az infrastrukturális hiányok áthidalására, kísérletek, laboratóriumi programok lebonyolítására,
- szakirodalom beszerzésére, és
- az adott szakterületen történt tudományos tájékozódásra.

A pozitív visszajelzések mellett számos kritikai észrevételt is megfogalmaztak. Ezek a következőkben összegezhetők:

- Nem segíti kellőképp a magyar–magyar kutatási együttműködések kialakulását.
- Nem szolgálja eléggé az intézményfejlesztést, a határon túli magyar tudományos műhelyek s a tudományos utánpótlás fejlesztését.
- Nem jelent megfelelő segítséget a nemzetközi tudományos vérkeringésbe való bekapcsolódáshoz.
- A válaszadók szerint a pályázati lehetőségről szóló híradás jobbára informális csatornákon terjed, noha a pályázati felhívás rendszeresen megjelenik a helyi magyar sajtóban és az interneten is.

- Az eredmények közzététele jelenleg megoldatlan.
- Mindezek következtében a támogatás hasznosulása nem elég hatékony.

A kezdet óta közel hét év telt el, s a Domus-programnak, ha meg akar felelni a környező országok és Magyarország jelenlegi, folyamatosan változó viszonyának s a belőle fakadó lehetőségeknek (EU), az egyes országokban kialakult munkaerő-piaci helyzetnek, a demográfiai sajátosságoknak, az európai egységesülő felsőoktatási és kutatási tér kihívásainak, akkor változtatnia kell rendszerén. Éppen ezért az ösztöndíjrendszert célszerű egyrészt a kor követelményeihez igazítani, másrészt pedig – az érintettekkel együttműködve – az egyes régiók sajátosságainak és a különböző, eltérő igényekkel rendelkező tudományterületek szempontjainak megfelelően differenciáltan alakítani.

2. A magyarországi egyetemek PhD és DLA képzései

Az első határon túli magyar doktoranduszok az 1993/94-es tanévben kezdték meg tanulmányaikat a magyarországi egyetemeken, a HMÖT így az indulástól kezdve befolyásolhatta az ösztöndíjak elosztását.

A Határon Túli Magyar Ösztöndíj Tanácsnak fennállása első évében foglalkoznia kellett az új képzéssel. Jelentkezők voltak – főleg Erdélyből –, hiszen az 1990/91-es tanévben a magyarországi felsőoktatási intézmények nem csak első évfolyamra fogadtak hallgatókat, felsőbb évfolyamokra is átvették őket – elsősorban a Babes–Bolyai Tudományegyetemről. A végzősök közül sok tehetséges hallgató jelentkezett doktori iskolába. Az 50 fős keret felosztása az egyes régiók között heves vitát váltott ki. Mindenki elismerte, hogy a Magyarországon is újszerű képzés fontos, segítségével lehetővé válhat a határon túli felsőoktatási intézmények előregedő oktatógárdájának utánpótlása. (A 90-es években 40–50 éves korosztály elenyésző részének volt korábban lehetősége a tudományos karrier építésére.) Ugyanakkor a HMÖT tagjai kifejezték aggályukat, miszerint a meghosszabbodó magyarországi tartózkodás nem éri el a kívánt eredményt – a magas szintű képzést elvégzők nem fognak visszatérni szülőföldjükre. Ezt a nézetet legélesebben a Bolyai Társaság képviselte, így az Erdélynek eredetileg szánt 30 államilag finanszírozott helyet visszautasították, és csak 15-re tartottak igényt. A valóság azonban ismét közbeszólt, az igények messze meghaladták a lehetőségeket, a doktori képzésre felvett erdélyi hallgatók száma például meghaladta az 50-et.

A keretszám felosztása végül így alakult:

Erdély 22 fő

Felvidék 10 fő
Kárpátalja 8 fő
Vajdaság 10 fő

(Szlovén és horvát állampolgárságú magyar nemzetiségű doktoranduszok ekkor még nem voltak, de számukra egyébként is tágabb lehetőségeket biztosítottak a tárcaközi munkatervek.) Ez a felosztása azóta sem változott. A hatalmas érdeklődésre való tekintettel – immár a HMÖT határon túli tagjainak kérésére – az 50 elkülönített helyen túl további lehetőségeket próbált találni a MKM felelős főosztálya – a felsőoktatási szakterületekkel és intézményekkel együttműködve. Kialakult egy felemás támogatási forma, amely terminológiailag bizonyára helytelenül „pótösztöndíjként” vonult be a köztudatba. Azt jelentette, hogy – amennyiben a magyar egyetem vállalta a hallgató képzését anélkül, hogy megkapta volna a képzés költségét, és a hallgatóval sem fizettetett költségtérítést – a nem finanszírozott helyre felvett hallgató is részesült támogatásban, amelyet később jobb híján szociális támogatásnak neveztek. (Ez a szülőföldi lehetőségek bővülésével, a magyarországi költségvetési megszorítások szigorodásával fokozatosan leépül.)

Nagy hibája volt a rendszernek az ösztöndíjasok nyomon követésének hiánya. Az első képzési ciklus befejeződésével az is kiderült, hogy a hallgatók csak a képzési időt követő 2-3 év elteltével tudják megszerezni a tudományos fokozatot. Többségük ezt az időt is Magyarországon kívánta tölteni, és további ösztöndíj lehetőségeket keresett – a szintén a HMÖT hatáskörébe tartozó kutatói ösztöndíjak, illetve az MTA-val közös Domus és Bolyai-Ösztöndíj megpályázása volt a legáltalánosabb.

A doktori képzés a legdrágább képzés. Az Acta Doctorandorum kimutatása szerint 2003-ban magyar költségvetési forrásból az államilag finanszírozott képzésben részt vevő doktorandusz hallgatók a bölcsészettudományok, a hittudomány és a társadalomtudományok területén 1 890 146 Ft/fő/év, az agrártudományok, a műszaki tudományok, az orvostudományok, a természettudományok területén és a művészetek területén 2 170 146 Ft/fő/év támogatásban részesültek.

Ez a tétel nem jelenik meg nevesítetten a határon túli magyar oktatási célokra fordított támogatások között. (Természetesen az összeg évről évre nőtt, a képzés indulásakor a doktorandusz hallgatók ösztöndíját a minimálbérhez igazították.)

Kutatásunk során a Erdélyben, a Felvidéken, Kárpátalján és a Vajdaságban azonos kérdőívek alkalmazásával próbáltunk képet kapni a PhD és DLA képzés

hatékonyságáról – a képzésben résztvevők válaszai alapján. A kérdőívet postán vagy személyesen 298 személyhez juttattuk el, és kitöltve 119 darab érkezett vissza.

A régiókénti megoszlás a következő volt:

Régió*	Állami ösztöndíjasok száma (10 év alatt)*	Kiküldött kérdőívek száma	Beérkezett (kitöltött) kérdőívek száma	A beérkezett kérdőívek a kiküldött kérdőívek %-ában
Erdély	220	142 (64,5 %)	45 (20,4 %)	36,1
Felvidék	100	35 (35 %)	25 (25 %)	71,4
Kárpátalja	80	87 (108,7 %)	37 (46,2 %)	43
Vajdaság	100	34 (34 %)	12 (12 %)	40
Összesen	500	298	119	40

A táblázatból jól látható, hogy Erdélyben a potenciális válaszadók 64,5 %-át szólították meg, és 20,4 %-uk válaszolt, ugyanezek az adatok Felvidék esetében 35 %, illetve 25 %, Kárpátalja esetében 108,7 % (itt bizonyosan megszólították a pótösztöndíjasokat is), illetve 46,2 %, Vajdaság esetében pedig 34 %, illetve 12 %.

A minta értékelhető, ennek ellenére nem állíthatjuk, hogy a beérkezett válaszok alapján megbízható képet rajzolhatunk a PhD/DLA képzések hatékonyságáról az alábbiak miatt:

- Azokat, akik a tanulmányok elvégzése után nem tértek vissza szülőföldjükre (vagy nem áll szándékukban visszatérni), a kérdezőbiztosok nem, vagy csak nagyon kis számban tudták utolérni.
- Akiket közülük utolértek, nem vagy nagyon kis számban válaszoltak – ennek többnyire az az oka, hogy az ösztöndíj-szerződések hazatérési kötelezettséget tartalmaznak.
- A válaszadók közül kevesen szerezték meg a tudományos fokozatot. (ennek oka lehet részben az, hogy a kérdőívek a tanulmányaikat a 90-es évek közepén megkezdő hallgatókhoz nem jutottak el, részben pedig az, hogy a fokozat megszerzése nem a 3 éves tanulmányi idő alatt történik).

* A létszám a „pótösztöndíjakat” nem tartalmazza. Előfordulhat azonban, hogy a kérdőívek kitöltői között ún. „pótösztöndíjasok” is voltak.

Az eltérő feltételek miatt nem lehet minden kérdés esetében egységes következtetéseket levonni. Mind a négy régió esetében felmerültek azonban a következő problémák:

- Kárpátalja kivételével nehéz volt utolérni az érintetteket – a helyi Ösztöndíj Tanácsok nyilvántartása hiányos, illetve nincs megoldva az ösztöndíjasok pályakövetése.
- A megszólítottak alig fele küldte vissza a kitöltött kérdőívet.
- Vajdaság kivételével a kérdőíveket visszaküldő ösztöndíjasok többsége visszatért a szülőföldre, illetve már a tanulmányok során is kötődött valamelyik helyi felsőoktatási intézményhez, tudományos műhelyhez.
- A képzésre főleg szakmai szempontok miatt jelentkeztek.
- A tanulmányok során a legnagyobb nehézséget a fárasztó utazások és az anyagi gondok jelentették.
- A kérdőíveket kitöltők többsége a társadalomtudományok területén működő doktori iskolák hallgatója (volt).

A válaszok feldolgozása alapján bizton állíthatjuk, hogy az egyén szakmai előmenetele szempontjából hasznos a PHD/DLA tanulmányokban való részvétel és a tudományos fokozat megszerzése. A határon túli magyar közösség azonban legfeljebb 40–50 %-os „haszonélvezője” az egyén által megszerzett ismereteknek és a tudományos fokozattal járó előnyöknek (pl. intézményi akkreditáció).

Az ösztöndíj adományozás csak akkor hozza meg a várt eredményt – tudniillik a tanulmányok elvégzése után az ösztöndíjas szülőföldjén helyezkedik el képzettségének megfelelően –, ha a hallgató már az ösztöndíj elnyerése előtt valamelyik határon túli felsőoktatási intézményhez, tudományos műhelyhez kötődik. (Erre jó példa a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.) A legkevésbé hatékony ez a támogatás a Vajdaságban – ez érthető, hiszen nagyon kevés lehetőség van arra, hogy a végzettek bekapcsolódhassanak a helyi felsőoktatásba. (A magyar nyelvű intézményhálózat itt a legszegényesebb.)

Fentiek ellenére nem bizonyítható az a sokat hangoztatott feltételezés, hogy a PhD/DLA fokozatot megszerzők közül senki sem tér vissza szülőföldjére.

Érdekesnek tűnhet az is, hogy a válaszadók többsége bölcsészet- és társadalomtudományi doktori iskola hallgatója (volt), hiszen az ösztöndíjak adományozása során – Kárpátalja kivételével – nem élveztek előnyt a bölcsészet- és társadalomtudományi

tanulmányok. Ennek oka lehet, hogy a többi tudományterületen nagyobbak a magyarországi vagy harmadik országbeli elhelyezkedési lehetőségek.

Fentiek alapján az alábbi ajánlásokat lehet megfogalmazni:

- Fontos a képzésben résztvevők nyilvántartása, pályakövetése.
- A határon túli, magyar nyelven (is) oktató felsőoktatási intézményeknek, tudományos műhelyeknek kapcsolatot kell tartani a PhD/DLA-ösztöndíjasokkal, csak így hozhatja meg ez a támogatási forma a várt eredményeket.
- Annak ellenére, hogy a képzésben részt vevő ösztöndíjasok jelentős része nem elérhető, folytatni kell a támogatást mindaddig, amíg a határon túli – magyar nyelven (is) oktató felsőoktatási intézményekben nincsenek meg a lehetőségek a tudományos fokozat szerzésre.
- Ha az ösztöndíjasok címe rendelkezésre áll, célszerű lenne a felmérést megismételni.

3. A magyarországi egyetemek és főiskolák kihelyezett tagozatai

A Kárpát-medencében 1990 után először Erdélyben, majd Kárpátalján és Felvidéken, 1996-tól pedig a Vajdaságban is, magyarországi állami és más alapítványi támogatással, a régiókban létrehozott alapítványok esetenként magánvállalkozók szervezésében egyetemek és főiskolák kihelyezett karai működnek.

Magyarországi intézmények	Konzultációs központok	A képzés kezdete	Megjegyzés
Nyugat-Magyarországi Egyetem			
Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar – Győr	Révkomárom	1992	*fokozatosan beépülnek a Selye János Egyetembe *2004/2005-ös tanévtől nem indítanak új évfolyamokat *OM támogatott * kimenő rendszerben működik a vadgazda szak *a környezetmérnöki szak beépült a
Benedek Elek Pedagógiai Főiskolai Kar – Sopron			
Erdőmérnöki Kar– Sopron - környezetmérnöki szak - vadgazda üzemmérnök szak	Csíkszereda	1993	

Faipari Mérnöki Kar – Sopron (fafeldolgozó üzemmérnök szak)	Székelyudvarhely	1997	Sapientia Egyetembe *OM támogatás nélkül működött *megszűnt *OM támogatás nélkül
Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskola	Kassai Magyar Tannyelvű Középfokú Ipari Iskola	1992	*2002-től nem indult új évfolyam * OM támogatott
Bessenyei György Tanárképző Főiskola – Nyíregyháza	Beregszász	1992–1996	beépült az alapítványi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolába *OM támogatott
Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola – Eger	Csíkszereda	1993	*megszűnt a képzés * OM támogatott
Károli Gáspár Református Egyetem Kántor-tanítóképző Kar – Nagykörös	Marosvásárhely	1990	*OM támogatással működik
Jászberényi Tanítóképző Főiskola	Csíkszereda	1993	*megszűnt a képzés * OM támogatott
Kőrösi Csoma Sándor Tanítóképző Főiskola – Békéscsaba	Csíkszereda	1993	*megszűnt a képzés * OM támogatott
Tessedik Sámuel Főiskola Pedagógiai Főiskolai Kar – Békéscsaba	Szováta	1996	*megszűnt a képzés * OM támogatott
Szent István Egyetem			
Szent István Egyetem Kertészeti Főiskolai Kar – Kecskemét	Komáromi Városi Egyetem		* beépül a Selye János Egyetembe *2005/2006-tól nem indítanak új évf. * OM támogatott
SZIE Kertészeti Főiskolai Kar Budapest	Beregszász Nyárádszereda	1999 1993	* tervben a letelepítése * fokozatosan beépül a Sapientia Egyetembe, az akkreditálásig működik *OM támogatással működnek
SZIE Nyíregyházi Főiskola Mezőgazdasági Kar	Zenta	1996	
	Beregszász	2000	* tervben a letelepítése * OM támogatott
SZIE Gazdálkodási és Mezőgazdasági Főiskolai Kar – Gyöngyös	Gyergyó Székelyudvarhely Csíkszereda	1991 1991 1991	*megszűntek * OM támogatás nélkül működtek

SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar – Gödöllő	Csíkszereda	1991	*beépült a Sapientia Egyetembe, kimenő rendszerben működik * OM támogatás nélkül működött
Budapesti Közgazdasági és Államigazgatási Egyetem	Királyhelmeci Városi Akadémia Komáromi Városi Egyetem	1993 2001	*fokozatosan beépülnek a Selye János Egyetembe *2004/2005-ös tanévtől nem indítanak új évfolyamokat *OM támogatott
Budapesti Műszaki és Gazdálkodástudományi Egyetem	Komáromi Városi Egyetem	2002	*fokozatosan beépül a Selye János Egyetembe * 2005/2006-tól nem indul új évf. *OM támogatott
Modern Üzleti Tudományok Főiskolája – Tatabánya	Dunaszerdahely Székelyudvarhely	1999 1998	*MÜTF magán intézmény * OM támogatás nélkül működik
Gábor Dénes Főiskola	Diószeg Kassa Kolozsvár Nagyvárad Székelyudvarhely Sepsiszentgyörgy Marosvásárhely Szatmárnémeti Csíkszereda Szabadka	2000 1998 1994 1994 1994 1994 1995 1998 1999 1996	* GDF magán intézmény * OM támogatás nélkül működik

A képzés ún. konzultációs központokban, tömbösített formában, az anyaintézmény oktatóinak, valamint a helyi konzultációs központ „tutorai” segítségével zajlik. A végzettek magyarországi, többnyire főiskolai szintű, levelező tagozatos oklevelet szereztek/szereznek. Egyetemi szintű oklevelet csak a BKÁE nappali tagozatos közgazdász, a NYME Erdőmérnöki Karának környezetvédelmi, valamint a SZIE Gazdaságtudományi Karának levelező tagozatos agrár-közgazdász végzettjei szereztek.

A képzésben résztvevők körében végzett vizsgálattal az érintettek munkaerő-piaci helyzetét, az elhelyezkedési esélyek, lehetőségek, várakozások alakulását, a képzési program során a tudástranszfer módozatait, eszközeit és csatornáit, valamint a kihelyezett képzés „hasznosságát” szeretnénk megismerni. A vizsgálat kérdőívével 1820 személyt kerestünk meg. Közülük 1070-en válaszoltak.

A felmérések alapján a **következőket állapíthatjuk meg:**

- Az intézmény főleg a magyar nemzetiségűek számára jelent *perspektívát*.
- A hallgatók nagyrészt a régiók magyar lakta *területeiről* kerülnek ki, és magas a falun élők aránya.
- *Életkorukat* tekintve zömmel huszonévesek. A 35 éven felüliek csak Felvidéken és Erdélyben érnek el magasabb arányt (17,5 %, illetve 22,7 %).
- A *férfiak és nők* általában fele-fele arányban oszlanak meg, kivételt ez alól csak Felvidék képez.
- A hallgatók/végzetek zöme az adott régióban *érettségizett*. Középfokú tanulmányaikat nagyrészt magyarul végezték
- A *beiratkozás előtti tanulmányok* skálája széles. Legtöbbször gimnáziumot végeztek, de magas a szakközépiskolát, középiskolát végzetek száma, és vannak technikumot, vagy éppen egyetemet végzetek is.
- A *képzés lehetőségeiről való értesülés módja* is változó. Elsősorban személyes ismerősöktől és a szülőföldi sajtóból szereztek tudomást a kihelyezett képzésekről.
- **Az intézményválasztás alapvető okai** (rangsor szerint):
 - Felsőfokú végzettséget és/vagy szakképzettséget kívánt szerezni.
 - Magyar nyelven akart tanulni.
 - A munkahely megtartása mellett kívánt továbbtanulni.
 - Ez volt anyagilag a leginkább kedvező oktatási forma.
- A *képzés ideje alatti munkavállalás* is, a képzésben részt vevő korosztályoknak megfelelően, a 2–2 régióban a fentiekhez hasonlóan eltér. Míg Felvidéken és Erdélyben a hallgatók 76 %-a, illetve 83 %-a vállalt munkát, és ennek több mint háromnegyede állandó munkahellyel, 40–45 %-ban pedig a tanult vagy hasonló szakirányban, addig Kárpátalján és a Vajdaságban a munkavállalók aránya csak 51 %, illetve 56 %, ennek is csak fele rendelkezik állandó munkahellyel, és csak közel 30 %-ban tanult vagy hasonló szakirányban.
- Ami *az oktatás színvonalát és a képzés elvégzésének nehézségét* illeti, a hallgatók elvárásainak és számításainak megfelelő képzésben részesültek, mind a négy régióban döntő többségük (80 % felett) az oktatás színvonalát jónak, vagy nagyon jónak tartja. A tanulmányok elvégzését mind a négy régióban ugyancsak 80 % fölötti arányban nehéznek, illetve nem igazán könnyűnek ítélik meg.

- A kérdezettek többségénél többnyire, vagy egyáltalán nem okoztak gondot **a képzésnél felmerülő költségek**.
- A kihelyezett tagozatok **hallgatóinak ösztöndíjaztatása** régiónként, de azon belül is, egyetemenként/tudományáganként, és a fedezetet illetően is változik. Az ösztöndíjasok aránya a négy régióban 20–40 % között változik, az ösztöndíjak 5–50 %-ban fedezik a költségeket.
- **A felmérés idején dolgozók** aránya is igazolja a megkérdezettek életkorából fakadó régiónkénti kettős tagolódást. Míg Felvidéken és Kárpátalján a munkahellyel nem rendelkezők aránya 17 % alatti, addig Kárpátalján és a Vajdaságban 44 % feletti. A képzés hasznosulása szempontjából sikert jelent, hogy a munkahellyel rendelkezők igen szép számban dolgoznak képzettségüknek megfelelő, vagy részben megfelelő szakirányban.
- **Az intézményben szerzett tudást** a felmérés alapján mind a barátok, mind a család, a munkáltató és a munkahelyi kollégák is nagyra **értékelik**, azaz az intézményben folyó oktatómunka társadalmi megítélése jónak mondható. Ennek ellenére érezhető különbségek vannak a különböző csoportok viszonyulását illetően, és ezek a régiók mindegyikében hasonlóan jelentkeznek. A legpozitívabb értékelést a választott képzési formának a család adja. A barátok, a baráti kör értékelése szintén döntően pozitív irányba tolódik el. A munkahelyi vezetőség és a munkatársak pozitív értékelése alacsonyabb.
- Bár a válaszadók inkább pozitívan értékelték a képzést, ez mégsem járt automatikusan és minden esetben együtt az elhelyezkedési lehetőségeik javulásával, de az esetek többségében, **az elhelyezkedésnél előnyt jelentett a képzés**.
- A képzési forma **személyes előnyei** (rangsor szerint):
 - új, hasznos ismeretek
 - rendszerezett tudás
 - szakkönyvek beszerzése
 - magyarországi képzési programokba való bekapcsolódás
 - tartós kapcsolat magyarországi intézmények oktatóival
- **A tudományos diákköri tevékenység** nem igazán jellemzője a kihelyezett tagozatos képzéseknek. Erdélyben 6 %, a többi régióban 1–2 % a tudományos diákköri tevékenységbe bekapcsolódók aránya. Ez mindenképpen a hallgatók

elfoglaltságával (munkahely és tanulás összeegyeztetése), de az oktatási szint (főiskolai) jellegével is magyarázható.

- ***Az oklevelek elismerése:***

Beiratkozáskor a hallgatók tudatában voltak a képzéssel járó oklevelek honosíthatóságában, vagy remélték, hogy mire befejezik tanulmányaikat, ezek a kérdések rendeződnek. Nagyon kicsi volt azok aránya, akik kezdettől fogva abban a tudatban vállalták a képzést, hogy okleveleiket nem ismerik el. Ennek ellenére ragaszkodtak a képzéshez, hogy szakmai tudásukat fejlesszék, hogy magyarul tanulhassanak stb. Sok esetben, magánvállalkozásban elhelyezkedve a honosított oklevél jelentőségét veszíti. Ennél rosszabbá, bizonytalanabbá vált a helyzet. Az oktatási rendszerek közötti különbségek megnehezítették az oklevelek honosíttatását. Elsősorban Felvidéken és a Vajdaságban jelentett gondot, de néhány, évek óta elhúzódó esettel még Erdélyben is találkozunk, ahol az oklevelek honosíttatásának kérdése aránylag megoldottnak tekinthető.

- Ami a kihelyezett tagozatos képzést követő ***továbbtanulást*** illeti, első ránézésre meglepően magas azok aránya, akik gondolkodnak a továbbtanuláson. Ez az adat azonban nem fejezi ki azok arányát, akik valóban tovább szeretnének tanulni. A válaszadók az egyetemi szintű, valamint PhD oklevél megszerzése érdekében, többnyire kiegészítő képzésben gondolkodnak, és legtöbbször Magyarországon szeretnének továbbtanulni.

- ***A képzés legfőbb előnyei*** egyértelműen:

- a diploma és/vagy szakképzettség megszerzése;
- a magyar oktatási nyelv;
- a hétfői órák;
- a lakóhelyhez való közelség;
- a jó színvonal;
- új, hasznos ismeretek, rendszerezett tudás, szakkönyvek beszerzése;
- a magyarországi képzésbe való bekapcsolódás, magyarországi tanulmányutak;
- magyarországi kapcsolatok kialakítása;

A régiók rangsorolása közötti eltérés minimális, de ismét érzékelhető a kettős tagolódás Felvidék–Erdély és Kárpátalja–Vajdaság között. A képzés mellett

munkát vállaló, többnyire családos felvidéki és erdélyi hallgatók esetében a lakóhelyhez való közelség prioritást élvez.

A fentiekben megfogalmazott előnyökkel összefüggésben a képzés hozzájárult a térség megtartó erejéhez, segítette a szülőföldön maradást, visszaszorította az elvándorlást, általában javította a hallgatók munkaerő-piaci esélyeit. A kihelyezett karok egyben csírái voltak a régiókban szerveződött anyanyelvű magán, alapítványi (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) és állami (komáromi Selye János Egyetem) felsőoktatási intézményeknek.

- ***Az oktatás folyamán felmerülő legfőbb nehézségek*** a régiók mindegyikében:
 - Az infrastrukturális háttér hiányosságából (könyvtár, tangazdaságok, laboratóriumok stb.) fakadóan a gyakorlati ismeretek hiánya;
 - alacsony a konzultációs órák száma, főleg a szaktantárgyaknál
 - a saját munkával való összeegyeztetés problémája;
 - a folyamatos hétfégi elfoglaltság;

Szlovákiában és a Vajdaságban az alacsony társadalmi elismertség problémája is felmerült, amely elsősorban a diplomahonosítás körüli problémákból ered.

- ***Javaslatok***

Bár mindent összegezve, a megkérdezettek általában elégedettek, mégis néhány, a rendszer kritikájából fakadó és annak javítására irányuló javaslatot/kérdést is megfogalmaztak – elsősorban Erdélyben és a Vajdaságban:

a.) ***az oktatás minőségének javítására*** vonatkozó javaslatok:

- a gyakorlatorientált főiskolai képzésnek megfelelően, a gyakorlati órák növelése, a gyakorló helyek (laboratóriumok, tangazdaságok) megteremtése;
- a konzultációk bővítése;
- komolyabb gazdasági és infrastrukturális háttér biztosítása (számítógépek, könyvtár, szemléltető eszközök);

- a szakirodalom bővítése az alaptárgyakból;
- igényesebb szakmai hozzáállás, felkészültebb hazai tanárok alkalmazása;
- színvonalasabb előadások, nagyobb rendszerezettség;
- a magyar, a hazai és az angol szaknyelv ismerete a tanárok részéről, és megkövetelése a diákoktól;
- internetes jegyzetek és szakkönyvek, illetve könyvtár használata;
- a tantárgyaknak a szakirányhoz való igazítása;
- a fölösleges ismeretekkel való terhelés elkerülése végett, a szakirány korábbi évfolyamokon történő választása;
- nagyobb hangsúlyt az idegen nyelvekre (felkészítő tanfolyamok az idegen nyelvvizsgákra) és számítástechnikai ismeretekre (jobb felszereltség, nagyobb óraszám);
- a szabadon választható tárgyak bevezetése;
- a hazai vonatkozású ismeretek tanítása;
- több magyarországi és külföldi tanulmányút szervezése;
- szigorúbb vizsgáztatási rendszer;
- szigorúbb ellenőrzés az oktatás színvonalát illetően;
- a jó diákokra való odafigyelés;

b.) **szervezési kérdésekre** vonatkozó javaslatok:

- az adminisztráció szervezettségének javítása;
- a diákok szélesebb körű informálása;
- közvetlen kapcsolat az anyaországbeli intézményekkel, diákokkal;
- diákszervezet alapítása és integrálása az anyaországbeli diákszervezetbe;
- a rendezvények és a közösségi munka jobb megszervezése;
- helyi cégekkel, állami és magánvállalkozókkal való együttműködés a gyakorlati órák színvonalának javítása és az elhelyezkedési esélyek növelése érdekében;

c.) **a képzés finanszírozására** vonatkozó javaslatok:

- egységes ösztöndíjrendszer, az ösztöndíjak növelése;
- a tankönyvcsomag árak csökkentése;

d.) **stratégiai javaslatok/kérdések:**

- új szakok indítása;
- posztgraduális (egyetemi szintre történő kiegészítő és egyetem utáni) képzés szervezése, a továbbtanulási esély biztosítása;
- a kihelyezett, levelező tagozatos képzés megtartása azok számára, akik a továbbiakban is a munka megtartása mellett szeretnék folytatni tanulmányaikat (erre sem az állami, sem a magán egyetemeken nincs lehetőség);
- a kihelyezett képzések integrálása az újólag szervezett magyar magán felsőoktatásba (Sapientia EMTE, Selye János Egyetem, II.Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem);
- Miért számolták fel a SZIE Gyöngyösi Főiskolai Karának kihelyezett képzését?
- a magyarországi oklevelek honosításának megoldása, kormány- és intézményközi egyezményekkel való rendezése;
- honosítható oklevelet kibocsátó hiányszakok indítása;

A kihelyezett képzésben részt vevő hallgatók/végzetek által megfogalmazottak mellett, **mélyinterjú vizsgálat**tal, a **kihelyezett képzés szervezőinek, oktatóinak** szándékaiba, munkájába, felmerülő gondoljaiba, eredményeibe, a felhalmozott és a továbbiakban hasznosítható tapasztalataiba is betekintést nyerhettünk.

Azokat az **előnyöket, eredményeket**, amelyeket a hallgatók/végzetek, a kihelyezett képzés élvezői megneveztek, maguk a szervezők, oktatók is megerősítették, és saját tapasztalataikkal kiegészítették:

- A kihelyezett képzések legfőbb érdeme, hogy sikerült kielégíteniük a külhoni magyarság igényét a felsőoktatás területén, azt a valós igényt, amelyet a többségi államoknak nem sikerült kielégíteniük. A működtetők csakis olyan feladatokat láttak el, amelyekre az adott országban a magyarságszervezetek és szakmai tömörülések igényüket bejelentették.
- A kihelyezett karok hallgatói otthon, munka mellett, anyanyelvükön, magasabb fokú és magas színvonalú szakképzettséget szerezhettek, és azt a szülőföldön hasznosítják. Az elmúlt tíz évben kiadott oklevelek száma 2000 körüli.

- A tanító- és tanárképzéssel sikerült a kis települések szakképzetlen pedagógusait képzettséghez és az anyagi, valamint erkölcsi megbecsülést biztosító oklevélhez juttatni.
- A szakmérnöki és mérnöktovábbképző tanfolyamokat elvégző hallgatók 80 %-a egy éven belül magasabb beosztásba került.
- A kihelyezett képzésekkel beáramló magyar nyelvű szakirodalom hozzájárult a határon túli régiókban az elmúlt évtizedekben elsorvasztott magyar szaknyelv terjesztéséhez, presztízsének visszaszerzéséhez, a világon alkalmazott csúcstechnológiák megismertetéséhez.
- Annak ellenére, hogy a kihelyezett tagozatos képzés nem számít elitképzésnek, annak érdekében, hogy az utánpótlást biztosíthassák, és a helyi tanárok körét bővíthessék, a magyarországi oktatók végzettjeik legjobbjait bevonták a PhD képzésbe, akik közül sokan doktori oklevelet szereztek.
- Az alapítványi szervezésben folyó oktatás rendkívül hatékony és költségkímélő. A közvetlen szervezéssel, a többszintű szervezésnél tapasztalható kézen-közön történő költségnövelő tényezők nem jelentkezhetnek.
- A magyarországi karok, tanárok jelenlétükkel olyan kapcsolatrendszert alakítottak ki Magyarország és a régiók között, amelyek egyaránt kamatoztathatók a személyek, intézmények, vállalkozások szintjén, és az EU csatlakozást követően – várhatóan – mindezt hatványozottan.
- Ugyancsak jelenlétükkel teremtették meg azt a szellemi és infrastrukturális potenciált, humán erőforrást, amely alapjául szolgált a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, a Selye János Egyetem (Felvidék) és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola megalapításának.
- Kétségtől, a kihelyezett képzésekkel hozzájárultak a térség, a régió, de az egész ország fejlődéséhez, a magyar kisebbség felemelkedése mellett, a többségi nemzet felemelkedéséhez.

A fenti eredmények a magyarországi és régióbeli szervezők és oktatók részéről áldozatos munkát igényeltek, sok **nehézséget** kellett leküzdeniük.

- Nagyon sok kihelyezett képzést indított egyetem/főiskola nem élvezte a mindenkori kormány támogatását, önerőből, vagy pályázással, különböző alapítványok támogatásából szervezte meg az oktatást, amelyre az állandó bizonytalanság nyomta rá a bélyegét. Sajnálatos, hogy éppen a gazdasági (agrár-, erdő-, fafeldolgozó mérnöki, műszaki informatikai, modern üzleti tudományok) szakirányok kerültek hátrányos helyzetbe, holott a magyar tannyelvű szakképzésben a legnagyobb hiány ezeken a területeken van. Az Oktatási Minisztérium finanszírozásával működtetett képzések támogatása sem volt arányos a befektetett munkával, a szükségletekkel.
- Gondot okozott, az esetlegességet fokozta – főleg a kezdeti időszakban – a határok átjárhatósága, és amennyiben nem találnak valamilyen megoldást, ezek az EU csatlakozással a Vajdaságban és Kárpátalján, de még Romániában is csak fokozódnak.
- A magyarországi tanárok bevonása és rendszeres utaztatása, elszállásolása, ellátása megsokszorozta a szervezési teendőket, de az oktatók, munkáját is megnehezítette a sok utazás.
- A középiskolai alapképzésben levő különbségek a felzárkóztatást nehezítették.
- A fent jelzett nehézségek miatt nagy volt a képzés ideje alatti lemorzsolódás, de a bennmaradt hallgatók közül sem szerzett mindenki oklevelet.

A külföldi munka kapcsán felgyűlt tapasztalatok alapján születtek a kihelyezett karokon, illetve az ezekből kinőtt magyar tannyelvű magán (alapítványi) és állami intézményekben folyó képzés javítására irányuló **javaslatok:**

- a kihelyezett tagozatok fokozatos beépítése a magyar tannyelvű magán, illetve állami felsőoktatásba. (Erdélyben, Felvidéken és Beregszászon megtörtént, illetve folyamatban van, a képzések nagy hányada felmenő rendszerben kifut.);
- a törvényes keret hiányában az újjól létrehozott magán vagy állami intézményekben nem indítható, de a térség által igényelt szakok továbbvitele;

- a felhalmozott tapasztalatok ésszerűbb kihasználása, a kihelyezett karok által megteremtett alapra való építkezés mind a szakirányok megválasztásánál, mind a humán erőforrás bevonásánál. (Míg a kárpátaljai és felvidéki oktatáspolitikusok következetesen és tudatosan építkeztek a kihelyezett tagozatok által létrehozott alapra, és valóban a meglévő szakokat telepítették le, addig az erdélyi korifeusok állandó dilemmája kísérte a kihelyezett karok létjogosultságát és támogatását, ami miatt nem is sikerülhetett az előbbiekhöz hasonló építkezés.);
- tekintettel az erdélyi, s ezen belül is elsősorban a székelyföldi termelési és gazdálkodási viszonyokra, farmszerű biotermelés oktatásának beindítása, akár a hazai egyetemen, akár kihelyezett képzésben;
- több régió hallgatóit tömörítő („vegyes beiskolázási rendszer”) posztgraduális képzés szervezése magyarországi és kihelyezett központokba;
- a magyar szaknyelv elsajátítása mellett, a többségi- és angol szaknyelv elsajátítása;
- a térségek által megfogalmazott és indokolt igények szerint szervezett külhoni képzések mindegyikének egyenlő eséllyel történő támogatása.

Összegzésként

A kihelyezett képzés kétségkívül nagyon fontos helyet töltött/tölt be a kárpát-medencei magyar felsőoktatásban. Bár a magyar állam segítségével szervezett, és maguk a külhoni képzések szervezői által is támogatott önálló magyar egyetemek fokozatosan kiszorítják a képzésnek e formáját – nagyon sok közülük felmenő rendszerben kifut – teljes megszüntetése nem lenne célszerű. Amennyiben – megvalósíthatósági tanulmánnyal igazolhatóan – olyan helyi igény van erre, amelyet az újólag szervezett egyetemek nem tudnak kielégíteni, és amennyiben képesek a képzés színvonalának javítására, létjogosultságuk van, arról nem is beszélve, hogy a Vajdaságban még nincs önálló magyar egyetem.

Ezen túlmenően akkor, amikor a fiatal egyetemeken az új szakok indításának ezer akadálya van, újszerű kapcsolat alakulhatna ki a „kihelyező” és a „befogadó” egyetem között. A régióbeli egyetem a magyarországi egyetemekkel közösen változatosabb szakirányú, többszintű és jellegű (főiskolai, egyetemi, posztgraduális, tanfolyam) képzést szervezhetne az egyetem bázisára kihelyezett tagozatokon/szakokon, maximálisan

kihasználva azt a szellemi, tapasztalati és kapcsolati tőkét, amelyet ezek jelenléte biztosítana számára (a beregszászi főiskola él e lehetőséggel). Amennyiben a képzés sikeressé, akkreditálhatóvá válik, letelepítheti, amennyiben nem, kifutó rendszerben működteteti. A tanárihiánnyal küszködő fiatal egyetemek életében nem elhanyagolható egy ilyen kapcsolatrendszeren belüli állandó vendégtanári program lehetősége sem. Az európai integráció, a bolognai folyamat az ilyen irányú kapcsolatok kialakítását szorgalmazza, segíti. Ezekből mind az anyaországi, mind a határon túli magyar, de a többségi régiók is csak nyernek.

6. fejezet

Felsőoktatási kapcsolatok a Kárpát-medencében – magyarországi intézmények és professzorok szerepe a határon túli magyar felsőoktatásban

Hardi Tamás

A kutatás témafeladatainak kidolgozása során valamennyi hazai felsőoktatási intézményt megkerestük személyesen vagy írásban. Témafeladatonként változó számú válasz érkezett. Eredményeinkhez felhasználtuk a felsőoktatási intézményekkel készített interjúkat, illetve hat más intézmény (eurorégiók, határon túli szervezet), valamint személyes beszélgetések anyagát (a felsorolást a mellékletben közöljük). A Magyar Professzorok Világtanácsa különböző találkozóiin kidolgozott ajánlásai is feldolgozásra kerültek. Mindemellett a határrégiók bemutatása szakirodalmi munkán és adatokon is alapul.

Felhasználtuk továbbá a Magyar Professzorok Világtanácsa által szervezett *Kárpát-medencei Magyar Professzorok 7. találkozásán* kiosztott kérdőíveknek visszaérkezett információit. Sajnos, csak tizenhárom kérdőív jött vissza, s azok közül is több nem használható. Orientációs eszközként ezek az információk használhatók, azonban feldolgozásuk nem lehetséges.

1. Főbb megállapítások

- 1) A határon túli magyarság közösségi szintű megmaradásának elsőrendű feltétele az, hogy megfelelő összetételű értelmisége legyen. E nélkül elkallódnak a nemzeti kisebbségek, feltartóztathatatlaná válik a kivándorlás és az asszimiláció. A Magyar Kormány programja és a Magyar Állandó Értekezlet több állásfoglalása is arra irányul, hogy a Kárpát-medence magyar közösségeinek megfelelő feltételeket kell teremteni, és így hosszú távon is helyben tudnak maradni és boldogulni. Ebből a felismerésből adódik a magyarországi felsőoktatási és kutatási intézményekre és azok munkatársaira háruló feladat, hogy hathatósan, főként tevőleg támogassák a határon túl folyó magyar nyelvű felsőoktatást.
- 2) Kihelyezett tagozatok:
A támogatás legcélrányosabb, leginkább összpontosítható módja a kihelyezett egységek (karok, tanszékek, egyéb egységek) működtetése.

A kihelyezett részlegek az egyetemi szintű oktatástól az óvónőképzésig és a tanfolyami jellegű továbbképzésig a legkülönbözőbb képzési formát képviselik.

Mind a főiskolai, mind az egyetemi szintű kihelyezett képzéshez kapcsolódnak a konzultációs központok.

Nehézséget okoz a kihelyezett tagozatok működtetésében az a körülmény, hogy nincs rendezve jogalanyiságuk. Ez például Komáromban úgy nyilvánul meg, hogy az egyetem hol városi, hol alapítványi egyetemként, kft-ként vagy civil szervezetként működött. Hasonló a helyzet a Vajdaságban, ahol vannak a gyakorlatban kihelyezett tagozatok, de ezeket jogilag konzultációs központokként kezelik. Emellett meg kellene oldani a MAB elismerése mellett a határon túli akkreditációt is. Erre példa Felvidéken a tanítóképzés helyzete. Az Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar komáromi végzettjeinek a 8 féléves képzés után Nyitrán kiegészítő képzésben kell részt venniük, hogy megfeleljenek a szlovákiai előírásoknak.

A bizonytalan jogi státus távol tartja a kihelyezett képzési formától az igazán kiváló képességű tanulókat, hiszen ők bármelyik szlovákiai egyetemen elboldogulnak. A rendezetlen jogi helyzet a helyi lehetséges oktatók körében is egzisztenciális bizonytalanságot kelt, ezért főállásúként nem szívesen vállalnak itt munkát. Veszélyeztetik a kihelyezett tagozatok működését, sőt fenntartását az anyagi gondok is. Pénzhiány miatt szűnt meg a faipari mérnökképzés Székelyudvarhelyen – pedig szép eredményeket hozott.

A felvételre jelentkező hallgatók alapképzettsége – ez minden határon túli régióra érvényes – elmarad az anyaországiakétól. Ezen belül is meglehetősen különböző, legalábbis nagymértékben eltérnek a háttérismeretek. Mindemellett a felvett hallgatók körében nagy az érdeklődés, és általában kellő szorgalommal tanulnak. Főképpen a tanító- és tanárképzésben részt vevő intézmények által adott minősítés igen kedvező, amely szerint szinte nincs lemorzsolódás vagy utóvizsga. A csíkszeredai erdőmérnöki képzésben volt nagyobb mértékű kimaradás – többnyire a gyenge alapképzettség miatt –, viszont a diplomát szerzők közül többen a doktori iskolába bejutottak.

Általános vélemény az, hogy a kihelyezett egységeket a jövőben is működtetni kell, mert *igény van* irántuk. Természetesen előfordul, hogy az igények betelnek, megszüntetésük indoka inkább az lehet, hogy a profiljuknak megfelelő önálló egyetemek, főiskolák, karok, esetleg tagozatok vagy tanszékek nyílnak. Amint a

Szent István Egyetem is javasolja, mind Kárpátalján, mind a Vajdaságban önállósítani kellene a kertész –üzemmérnökképzést.

3) Vendégelőadók

A határon túli magyar felsőoktatás támogatásának másik hatásos, egyben kiterjedt módja a vendégelőadók közreműködése. Az utóbbi 10–12 év alatt magyarországi egyetemek és főiskolák több mint félezer oktatója ajánlotta fel szolgálatát, és vett részt a hazánkkal szomszédos kárpát-medencei országok magyar nyelvű felsőfokú képzésében.

Ennek a programnak nincs egységesen kialakult módszere, ez függ a küldő intézmény lehetőségeitől, a befogadó intézmény igényétől és fogadóképességétől, emellett nagymértékben függ a vendégelőadó személyi adottságaitól. Tudja-e vállalni – minden elkötelezettség ellenére – az idegenbeli munkával járó nehézségeket, rendszerint ellenszolgáltatás nélkül.

A *Magyar Professzorok Világtanácsa* komoly jelentőséget tulajdonít a vendégprofesszori programnak. Éppen ezért a Nagyváradon 2002-ben rendezett 3. Világtalálkozóján gyűjtőíveket osztott szét a résztvevőknek. Ezekben az ívekben az érdeklődők jelezhetik, hogy mely témakörben és milyen körülmények (évfolyam, időtartam, óraszám stb.) között tudnának vendégprofesszori közreműködést vállalni. A gyűjtőívekre 48-an iratkoztak fel.

Igény van a vendégelőadók iránt, csak találkoznia kell a keresletnek a kínálattal. Például a *Nyitrai Konstantin Egyetem* magyar tagozata alsó tagozatos magyar tanítókat, valamint felső tagozatos és középiskolai tanárokat képez. Ehhez kérve a Magyar Kormánytól, tegye anyagilag lehetővé, hogy amíg a hazai magyar oktatók kinevelődnek, magyarországi előadók is oktassák a szlovákiai magyar általános és középiskolák tanerőit. Ez történhetne 3–5 évre szóló főállás betöltésével, illetve óraadóként félévre vagy egy évre, az ismétlés lehetőségével. A 2003/2004. tanévben jelezték, hogy 10–15 főiskolai vagy egyetemi oktatót tudnának fogadni.

Eddig a magyarországi közreműködésről szoltunk a határon túli magyar felsőoktatásban. Nem feledkezhetünk meg azonban arról a támogatási formáról sem, amely különböző (Széchenyi professzori, Szent-Györgyi Albert) ösztöndíjak révén határon túli kiválóságoknak lehetővé teszi magyarországi vendégprofesszori működésüket.

4) Egyéb támogatások

Ha nem is illenek teljesen vagy egyáltalán az előbb tárgyalt közreműködési formákba, de mindenesetre együttműködésről vagy a támogatás valamilyen módjáról szólnak az alábbi példák:

A *Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem* segítette előkészíteni az *Ungvári Nemzeti Egyetemen* az orvos-fizikus és orvos-biológus mérnökképzést, és ehhez oktatási anyagokat és tanterveket adott át.

A *Debreceni Egyetem* Mezőgazdasági Kara létrehozta a *Kárpátaljai Mezőgazdasági Koordinációs és Tanácsadó Szolgálatot*, és vele együttműködve tanfolyamokat szervezett gazdák részére egyetemi tanárok, docensek és adjunktusok részvételével.

A *Veszprémi Egyetem* a *Sapientia Csíkszeredai Karán* elindította a környezetmérnöki szakot, tanterv és szaktárgyi tematikák kidolgozásában nyújtott segítséget, szakkönyveket ajándékozott. A *Babes–Bolyai Tudományegyetem Sepsiszentgyörgyi Főiskolai karának* ugyancsak magyar nyelvű szakkönyveket és számítógépet juttatott.

Szintén egyetemi jegyzetek, dolgozatok, diplomatervek átadásával a *Szabadkai Műszaki Főiskolának* nyújt segítséget a *Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem*.

Az *Eötvös Lóránd Tudományegyetem* Térképtudományi Tanszéke együttműködési megállapodást kötött a *Babes–Bolyai Tudományegyetem Gyergyószentmiklósi Főiskolai Karával* tanárkeresésre, diákeresésre, tantárgyfejlesztésre és közös kutatásra. Együttműködési megállapodás jött létre a *Semmelweis Egyetem* és a *Marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Egyetem* között kutató- és hallgatókeresésre.

Több magyarországi egyetem fogad a határon túlról doktoranduszokat, illetve irányítja tanulmányaikat.

Különös formája a támogatásnak az, amelyet a *Debreceni Református Hittudományi Egyetem* az Erdélyi Múzeum Egyesületnek nyújt azáltal, hogy a tulajdonában levő épületet a rendelkezésére bocsátotta.

5) A határon átnyúló intézményi felsőoktatási kapcsolatok alakulása

A megkérdezett felsőoktatási intézmények mindegyike fönntart valamilyen határon átnyúló kapcsolatot hasonló intézménnyel a Kárpát-medencében. Ezek a kapcsolatok különböző intenzitásúak és típusúak lehetnek. Az, hogy az

intézmények között milyen szinten szerveződnek, nem jelent receptet a hatékonyságukra. Gyakran szaktanszékek vagy karok tartanak fenn sok éve intenzív együttműködéseket. A hajtóerejük kétféle lehet: szakmai szükségletek vagy a nemzeti, nemzetiségi kapcsolatok építésének igénye. Ennek értelmében három fő kapcsolati típust határozhatunk el, amelyek természetesen keverednek is egymással:

a) Szakmai jellegű kapcsolatok

Ezek a kapcsolatok működnek a legrégebben. Lehetőséget nyújtanak széles spektrumú, tartós együttműködésre. Itt jellemzőek a kutatási program szintű együttműködések, mellettük a hallgatói, oktatói cserék, illetve a gyakorlati képzés lehetőségei. Ezen kapcsolatok átlépik a nyelvhatárokat, s főleg a szakintézményeket, karokat, tanszékeket, valamint – a fejlettebb változatban – az oktatáson kívüli egységeket, ún. kutatóintézeteket, cégeket (is) keresnek meg. A nyelvi határ átlépése ugyanakkor korlátokat is jelent. Ma már felmerült a közös oktatás igénye, ebben az esetben viszont közvetítő nyelvet kell találni. Ilyen lehet az angol nyelv, s ennek használatát elősegítik a különböző nemzetközi programokba való bekapcsolódások. Az angol nyelv használatával sikerült kiküszöbölni pl. a Pécs–Eszék közös képzés nyelvi akadályait is. Itt viszont problémát jelenthet a megfelelő számú és felkészültségű oktató és hallgató biztosítása.

Jellemző, hogy a különböző nemzetközi programokba való közös bekapcsolódásnál (Tempus, CEEPUS stb.) elsősorban a szakmai szempontok dominálnak, s az ilyen kapcsolatok nem magyar nyelvű felsőoktatási intézmények között kötődnek elsősorban.

b) Magyar nyelvhez, nemzetiséghez kötődő kapcsolatok

Ez a típusú kapcsolat valamennyi vizsgált intézménynél megtalálható. Alapja a környező államokban élő magyarság felsőoktatásának támogatása, fejlesztése. Projekt-szintű kapcsolatoktól a kihelyezett képzésekig terjed. Célja a határon túli magyar felsőoktatás megteremtése, illetve a már meglévő segítése. A kapcsolatok korábban létező szintje (nyelvi lektorok, részképzések) után a kilencvenes évek tipikus kapcsolattartási formája volt a kihelyezett képzések indítása. Ezek a képzések az egyes hazai intézmények kezdeményezései voltak, s alapjául szolgáltak az önálló határon túli képzés kialakulásának, vagyis a kihelyezett tagozatok önálló, az adott állam keretei között működő állami vagy magán

intézménnyé alakultak (pl. Selye Egyetem, Beregszászi Főiskola, Partiumi Egyetem). Ezen új intézményekkel – főként Erdélyben –, vagy valamelyikükkel szinte minden megkérdezett hazai intézmény kapcsolatot létesített, vagy kíván létesíteni. Ezeknek az egyetemeknek az újdonsága miatt azonban e kapcsolatok jelentős része még „tapogatózó” jellegű. Nyilván ezen kapcsolatok közül azok maradnak élők, amelyek gyakorlati megvalósulást találnak a hasonló képzési struktúrában. Az udvariassági kezdeményezések egy idő után kifulladásra kerülnek.

Az új intézmények még sokáig támogatásra szorulnak még, hiszen nincs elegendő megfelelő tudományos fokozattal rendelkező, s magyar nyelven oktatni tudó oktató, így a magyarországi oktatókra vár a feladat, hogy feltöltsék azt a keretet, amelyet az egyes államok akkreditációs szabályai előírnak. Több hazai intézményben jelezték viszont, hogy az oktatók már így is túlterheltek. Tegyük hozzá, hogy vélhetően az anyagi kondíciók is több helyütt hiányoznak ahhoz, hogy a hazai óradíjnak megfelelő jövedelmet biztosítani lehessen, nem beszélve az utazási és szállásköltségekről.

A hazai kihelyezett képzések, illetve oktatók alkalmazása felveti azt a problémát is, hogy nem valósítható meg a kétnyelvű képzés, vagyis az adott szaktárgy kifejezéseit az oktató nem ismeri az állam nyelvén. Ez az ismeret pedig előbb-utóbb szükségessé válik, mert a hallgatók, a szülők igényelni fogják a magyar nyelvű felsőoktatási intézményektől is, hogy olyan tudást adjanak a fiatalok kezébe, amely mindkét országban a gyakorlatban is használható.

Jellemző ezekre a kapcsolatokra, hogy főként a humán tudományok területén szerveződnek, a tanítóképzést, tanárképzést szolgálják.

Több interjúban felmerült a határon túli felsőoktatás kérdésének erős politikai vetülete. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen átmeneti korszakban a kérdés átpolitizálódik, s a határon túli vagy hazai politikai megosztottság bizonytalanná teszi az együttműködésben résztvevőket.

c) „Egyetem építő” interkulturális kapcsolatok

Főként a nagy egyetemekre jellemző, hogy keresik a kapcsolatot a szomszédos országokbeli hasonló intézményekkel, s azokkal általános, szinte diplomáciai szintű egyeztetésbe kezdenek. Ez egy nagyvárosi, nagy egyetemek közötti hálózat kialakulását szolgálja, függetlenül az egyetemek nemzetiségétől. Résztvevői (a vizsgált magyarországi és partner intézmények) pl. Szeged, Pécs, Debrecen, Győr, Miskolc, Zágráb, Pozsony, Nyitra, Temesvár, Újvidék. Ezeknek az egyetemeknek

az együttműködése természetesen kiszolgálja szervezeti egységeik szakmai együttműködési igényeit is, de sokkal inkább a nagy pályázatok (hallgató és oktató cserék, EU kutatási programok) elnyerését, s minőségi megvalósítását szolgálják, nem beszélve a doktorandusz-képzésről, habilitálási lehetőségekről stb. E kapcsolatrendszer fő eredménye lehet: egy ilyen szövetség eredményesebben veszi fel a versenyt a nyugat-európai egyetemekkel szemben, kialakít egy kárpát-medencei, közép-európai hálózatot, amely már megfelelő tömeggel, szaktudással, referenciákkal rendelkezik ahhoz, hogy eredményesen részt vehessen az EU forrásokért folytatott küzdelemben.

6) A határon átnyúló felsőoktatási „tudás régió” kialakulásának lehetősége

Ezen kifejezés alatt egy olyan hálózat kialakulását értjük, amelynek csomópontjai felsőoktatási intézmények, kutatóhelyek, gyakorlati képzési helyek, s az innováció diffúzióját szolgáló intézmények. Ezekhez kapcsolódnak az olyan elemek, amelyek a hallgatók, kutatók rendszerbe való bejutását, s bennmaradását segítik. Ezek tehetséggondozó hálózatok, ösztöndíj és kutatási támogatási rendszerek. Ezek lehetnek államiak, regionálisak, de a magántőke is szerepet vállalhat ebben. Ilyen szintű hálózat kialakulására ott van esély, ahol a képzés tartalma, struktúrája illeszkedik a régió igényeihez, szervesen kapcsolódik annak gazdasági, társadalmi jellemzőihez. Ez nem feltétlenül jelenti csak a fejlett ipari régiót, bár kétségtelenül nagyobb az esélye a megvalósulásnak egy ilyen talajon. Lehetséges az is, hogy egy ilyen rendszer létrehozása generálja a fejlődést egy hátrányosabb helyzetű térségben. Erre a típusú fejlődésre példa a bemutatott osztrák–szlovák–magyar hármashatár térség, ahol a régió dinamikus fejlődése teszi szükségessé ennek a hálózatnak a kialakulását, de ennek megvalósulása lehetséges, pl. a délkeleti térségben is, ahol viszont a közös fejlődés alapja lehetne egy ilyen hálózatnak, pl. az élelmiszeripar területén.

Témánkban nevesítve szerepel az „eurorégió” mint fogalom. Sajnos, a magyarországi eurorégiók többsége – mint azt interjúink bizonyítják – nem tud jelentős szerepet vállalni ezeknek a hálózatoknak a kialakításában. Működési, kompetencia és finanszírozási problémáikra itt most nem kívánok rávilágítani. A határokon átnyúló, bemutatott szervezeti struktúrák mindazonáltal jelenthetnek alapot az együttműködéshez. Erre legjobb példa a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió, amely operatív programjában a hálózatok kialakítását, s ezen belül a

határon átnyúló felsőoktatási, innovációs stb. együttműködést kívánja operatív program szintjén megjeleníteni.

7) Versenyhelyzet kialakulása a határ menti egyetemek között

A bolognai folyamat kiteljesedése, az EU tagság intézményeinket egy szélesebb felsőoktatási piacon méretil meg. Ezen a piacon teljes jogú szereplőként megjelennek a határon túli egyetemek is. A magyar nyelvű piac viszonylag szűk, s ha párhuzamosan alakulnak ki hasonló képzési struktúrák a határ két oldalán, úgy egyfajta „tülekedés” indulhat meg a hallgatókért. Ma még a kapcsolatokban nem jellemző egyfajta funkciómegosztásra törekvés a magyar nyelvű intézmények között, sokkal inkább a hazai rendszer tükörképének létrehozása jelenik meg. Ez várhatóan rövidesen kialakul, főleg a térben egymáshoz közel elhelyezkedő intézmények között: pl. együttműködés a 3+2 rendszerben, a doktori képzésben, a képzések tematikájának összehangolásában, a képzések időbeli indításában stb. Elképzelhető lesz, hogy magyarországi diák fog határon túli intézményben tanulni, hiszen állami támogatását viheti majd magával, diplomáját, részképzését elfogadják stb. Az intézmények vonzáskörzete koncentrálnódik (mint arra a bevezetőben utaltunk), s jellemzővé válik a regionális egyetem választása, hiszen a hallgató családja jelentős költséget spórolhat így meg. Ez a tény még sürgetőbbé teszi a szorosabb szakmai együttműködést.

2. Javaslatok

A *Magyar Professzorok Világtanácsa* a kárpát-medencei felsőoktatás és tudományos kutatás, valamint az oktató-kutató utánpótlás elősegítésére az alábbiakat javasolja:

- a) A magyar nyelvű felsőoktatás kiterjesztése elképzelhetetlen széles körű, színvonalas alap- és középfokú magyar nyelvű oktatás nélkül. Ezért sürgős feladatnak tartjuk a magyar nyelvű óvónő-, tanító- és tanárképzés létesítését ezen országokban. Elsőrendű feladatnak tehát önálló magyar nyelvű állami egyetem, kar, tagozat kialakítását tartjuk a Magyarországgal szomszédos mindegyik országban, az eddigiek mellett Ukrajnában (Kárpátalján), Szlovákiában és Jugoszláviában (Vajdaságban). Emellett felhívjuk a figyelmet a marosvásárhelyi orvos- és gyógyszerészképzés esetében magyar nyelvű kar/tagozat létesítésére is.
- b) Nemzeti felsőoktatási stratégia kidolgozása

A magyar nyelvű felsőoktatást egységében kellene látni és láttatni. A határon túli felsőoktatást és a magyarországi felsőoktatást valamiféle határokon átívelő egységként kezelve kellene megállapítani a támogatási prioritásokat, elősegíteni az egymást kiegészítő struktúrák létrehozását. Ennek a stratégiának részét kell képeznie egyfajta magyar „bolognai folyamat”-nak, amely meglovagolja azt a lehetőséget, hogy az intézményeink átjárhatósága már nem függ a szomszédos állam akaratától. Külön kell foglalkozni azokkal a térségekkel, ahol ez nem valósulhat meg. Ennek a stratégiának a felsőoktatás mellett figyelembe kellene vennie azokat az elemeket is, amelyeket az összefoglalás 2) pontjában mutattunk be.

c) A szakmai és nemzeti jellegű együttműködések összekapcsolása

Láthatóvá vált, hogy a felsőoktatási térségek kialakításánál, valamint az EU-s programokban való forrásszerzésnél a szakmai jellegű kapcsolatok nagyobb eséllyel indulnak, mint a csak nemzeti jellegűek. Ezért érdemes lenne a kettőt összekapcsolni, s a határon túli oktatási kapcsolatok mellé erősíteni a gyakorlati képzést, a magáncégekkel kialakított kutatási-fejlesztési kapcsolatok létrehozását. Ez megvalósítható lenne olyan hallgatók és oktatók esetében is, akik magyarok, de jelenleg nem magyar tannyelvű intézményben tanulnak/dolgoznak. Ezzel megvalósítható lenne egy intézményes magyar nyelvű tudástranzfer a határon túli térségek felé, ami a magyar gazdaság presztízsét is növelné. Erre példa lehet Komáromban az Egyetem és a Nokia együttműködése. Vélhetően egy idő után oldódna a viszonylag egyoldalú határon túli magyar nyelvű képzési struktúra is.

d) Központi alap létrehozása az együttműködések fejlesztésére

Sok kapcsolatnak van pénzügyi akadálya, hiszen az oktatók, hallgatók cseréje költséges, a pályázatokon való részvétel több esetben bukik meg azon, hogy a partner nem tudja letenni a pályázati önrészt. Ennek kiküszöbölése lehet egy állami alap létrehozása, amelynek támogatására csak határon átnyúlva együttműködő intézmények közösen pályázhatnak.

e) Az eurorégiók és más határ menti szervezetek tervezése

Ezen határon átnyúló szervezetek, illetve közülük az életképesek megkezdték programozási dokumentumaik kidolgozását, amivel az EU-s források (pl. Interreg) felszívására alkalmas projektek kidolgoztatása a céljuk. Célszerű lenne szorgalmazni, hogy építsék be a felsőoktatási hálózatok kialakítását, együttműködve a területükön létező felsőoktatási, K+F stb. intézményekkel és cégekkel.

f) Nagy egyetemek egész medencére kiterjedő hálózata

Stratégiai szinten segíteni kell a nagy egyetemek együttműködését a Kárpát-medencén belül, tekintet nélkül az intézmények nemzeti, nyelvi hovatartozására. Ez nem nélkülözheti akár a külügy bevonását sem. Létre lehetne hozni egy olyan nagy regionális felsőoktatási tömörülést, amely kiválóan megállja a helyét az egységes európai felsőoktatási piacon. Ennek eszköze lehet egy állami szinten támogatott kárpát-medencei rektori konferencia összehívása, vagy a szomszédos országok egészére kiterjedő hatályú konferencia létesítése.

- g) Szükséges a korszerű, „minél önállóbb” magyar oktatási és kutatási kapcsolatrendszer kialakítása a teljes kárpát-medencei régióban.
- h) Szakszerű, megbízható információkat és kapcsolati lehetőségeket szolgáltató összmagyar felsőoktatási tájékoztatási rendszer tökéletesítésére van szükség (mely lehetővé teszi például a tantervek tantárgyankénti rendszeres összevetését).
- i) A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem további fejlődésének alapvető feltétele a nemzetközi szintű oktatás, illetve oktató gárda biztosítása. Javasoljuk, hogy Magyarország rövid távon vendégoktatók küldésével, hosszú távon pedig oktatók továbbképzésének támogatásával és az utánpótlás szervezésével járuljon hozzá a cél eléréséhez. Bízató, hogy anyaországi támogatással már eddig is nagy lépés történt előre.
- j) Létre kell hozni olyan vendégprofesszori ösztöndíjat, amely reálisan lehetővé teszi, hogy jól képzett, elismert szakemberek vállalhassanak néhány hetes, hónapos, illetve éves erdélyi (délvidéki, felvidéki, kárpátaljai) vendégprofesszorságot.
- k) A magyar állami segítséggel létrehozott oktatási formák feleljenek meg mind a magyarországi, mind a helyi elvárásoknak, azaz honosítható diplomákat nyújtsanak.
- l) A különböző magyar felsőfokú intézmények határon túlra kihelyezett tagozatait lehetőség szerint integrálni kell a fejlődő magánegyetemi struktúrákba.
- m) A Vajdaságban a magyar értelmiség fennmaradásának biztosítása feltétlenül igényli a magyar nyelvű felsőoktatás bővítését mind mennyiségben, mind minőségben egyaránt. A magyar nyelvű felsőoktatás kiterjesztése viszont elképzelhetetlen a széles körű, színvonalas, általános és középfokú magyar nyelvű oktatás nélkül. Ezért legsürgősebb feladatnak tartjuk a magyar nyelvű óvónő-, tanító- és tanárképzés összevonásával önálló magyar egyetemi kar létesítését.
- n) Átmenetileg szükségesnek tartjuk a magyarországi felsőoktatási intézmények egyes vajdasági kihelyezett tagozatainak legalizálását, illetve újak létrehozását. Ehhez

kapcsolódva szükséges a diplomák ekvivalencia szerződésének kölcsönös alkalmazása.

- o) A hazai kreditrendszerre történő átálláskor a létrejövő universitasoknak és általában felsőoktatási intézményeknek tanterveik átalakítása során különös gonddal figyelniük kell arra, hogy tényleg lehetővé váljon egyes tárgyak más karokon, illetve más szakokon való hallgatása, és biztosítaniuk kell a hallgatói mobilitás lehetőségét, nem csak a hazai felsőoktatási intézmények között, hanem a Kárpát-medencében és az európai kreditátviteli rendszeren belül is. Elő kell segíteni a minél intenzívebb összmagyar diákcserét, és ugyanakkor azt is, hogy a magyarországi idegen nyelvű felsőfokú oktatásban, valamint továbbképzésekben minél több szomszédos országbeli nem magyar fiatal is részt vehessen.
- p) Az egész régióban törekedni kell a doktorandusz-rendszerek harmonizációjára. Fel kell mérni országonként és szakterületenként, hogy mi a doktori képzés reális költsége, valamint ki kell dolgozni a doktoranduszok és oktatóik egységes támogatási rendszerét. A határon túli fiatal kutatók támogatásának is elengedhetetlen feltétele a szülőföldön való maradás. Emellett elő kell segíteni, hogy a végzett (minősített) határon túli fiatalok nagyobb arányban térjenek haza. Az elvándorlási folyamat mértékének csökkenését szolgálná például a közös doktori képzés határon túli, valamint magyarországi témavezetőkkel és munkahelyekkel. Elengedhetetlenül szükséges, hogy a doktoranduszok a szakmai anyanyelv magas szintű ismerete mellett megfelelő jártasságot szerezzenek legalább az angol nyelvben is.
- q) A doktoranduszok körében szorgalmazni kell – ahol ez lehetséges –, hogy témaválasztásuk kapcsolódjon a Kárpát-medencéhez, annak különböző diszciplínákban értékelhető problémáihoz.
- r) Az MPV ajánlja a kárpát-medencei magyar felsőoktatás és tudományos kutatás stratégiájának és megvalósíthatósági tanulmányának a kidolgozását. A professzorok és intézmények együttműködésének elősegítésére közös kárpát-medencei kutatási pályázatokat, programokat kell kiírni és támogatni, lehetővé téve ezáltal a határon túli kutatók és felsőoktatási oktatók szakmai fejlődésének és anyagi körülményeinek javítását is.
- s) Romániában a lakosság 35 %-a dolgozik a mezőgazdaságban. Ez az arány a magyarság körében eléri a 60 %-ot. Tehát az erdélyi magyar társadalom működőképességének fenntartásához a mezőgazdaság jelenleg meghatározó jelentőségű. A családi gazdaságok talpon maradása, fejlődése szempontjából

létfontosságúak a magyar nyelven képzett szakemberek (főleg a faipari és agrármérnökök), akik szakértőként, szaktanácsadóként képesek lesznek az „előregedett” és izolált magyarlakta falvak mezőgazdaságának versenyképességét – ezáltal a magyarság fennmaradását – biztosítani. Tehát megfelelő szinten képzett agrárszakemberek (szakértők, tanácsadók, gazdálkodók) nélkül a zömében vidéken és a mezőgazdaságból élő magyarság jövője komoly veszélybe kerülhet Romániában.

Ezért az illetékesek figyelmébe ajánljuk:

a Nyíregyházi Főiskola javaslatát Konzultációs Központ alapítására Nagykarolyban (Szatmár megye) agrármérnök, illetve mezőgazdasági gépészmérnök képzésre, valamint

Mezőgazdaságtudományi Kar létesítését Csíkszeredában.

- t) Szociológiai felmérést kell végezni a határon túli magyar tanulóifjúság körében. Meg kell állapítani a továbbtanulást gátló tényezőket. (Jelenleg ugyanis, sajnálatos módon a határon túli területeken a felsőfokú képzésben a magyar hallgatók aránya mindenütt elmarad a magyarság részarányától.) Pályázati lehetőségeket kell biztosítani a tandíjtámogatásra és a továbbképzésre, elősegítve a fiatal oktatók és kutatók megfelelő egzisztenciális feltételeinek megteremtését. Különösen fontos, hogy a határon túli magyaroknak nyújtott oktatási segítség koordinálásával foglalkozó hazai iroda az egyes diszciplínák területén minél előbb megtalálja a megfelelő képzettségű és elkötelezett „összekötő” szakembereket.
- u) Ugyancsak pályázati lehetőséget kell nyújtani a határon túli kiemelkedő fiatal magyar oktatók-kutatók támogatására (pl. a Bolyai Ösztöndíj keretében) a képzésükkel járó valamennyi költség fedezésére. A támogatás elengedhetetlen feltétele legyen a szülőföldön maradás.
- v) A teljes kárpát-medencei régióban helyzetfelmérést kell végezni a magyar nyelvű tankönyv és tansegédlet vonatkozásában. A magyarországi egyetemi könyvtárakkal tartott rendszeres kapcsolat mellett célszerű lenne megszervezni a csereszolgálatot az Országos Széchényi Könyvtárral. Segíteni kell (pl. pályázat formájában) egy kárpát-medencei több nyelvű értelmező szakszótár-sorozat elkészítését, kiadását és hálózatra vitelét.
- w) Mielőbb létre kell hozni a kárpát-medencei magyar és többnyelvű felsőoktatást végző távoktatási konzorciumot, és gondoskodni kell arról, hogy a nappali képzéssel

egyenrangú erkölcsi, valamint a többi részidős képzéssel azonos mértékű anyagi elismerés – ezen belül normatív támogatás – illesse meg a távoktatást.

7. fejezet

A tudományos utánpótlás és továbbképzés

Berényi Dénes

Elöljáróban megjegyezzük, hogy a rendelkezésre álló kutatási anyag különböző szempontok (eredmények, kritika, alternatívák, javaslatok) szerinti feldolgozása több vonatkozásban is átfedésben van, ez azonban – véleményünk szerint – nem jelent problémát, ez csak bizonyos pontok kiemelését eredményezi és súlyukat növeli.

1. Legfontosabb eredmények

A kutatás során elért és az alábbiakban felsorolandó legfontosabb eredményeket két különböző módszerrel értük el. Részben a tárgykörben egy olyan műhelyforumot hívtunk össze a határon túli magyar tudományos műhelyek vezetői (képviselői) és a Magyar Tudományos Akadémiának a szóban forgó országokban dolgozó külső tagjai részvételével (*összesen mintegy százán vettek részt közülük*), és részben kérdőíves felméréssel a négy nagy kisebbségi régió (Felvidék, Kárpátalja, Erdély, Vajdaság) vezető kutatóit vontuk be.

A műhelyforumon a fenti régiókból összesen két bevezető előadás hangzott el, amelyet vita követett. Ami a kérdőíveket illeti, összesen 161-et küldtünk ki és 91 (57 %) érkezett vissza kitöltve. A kérdőívben 16 kérdés szerepelt. Ezek mindenekelött az utánpótlásképzőkre (a kérdőív kitöltőjére), majd az utánpótlásképzés lehetőségeire, végül az utánpótlás alanyaira vonatkoztak. Az előbbi vonatkozásban rákérdeztünk arra, hogy melyik kisebbségi régióban dolgozik a kérdőív kitöltője, milyen korú, mi a legmagasabb iskolai végzettsége, tudományos fokozata, tudományterülete, milyen annak a tudományos műhelynek a típusa, amelyben dolgozik (egyetem, főiskola, kutatóintézet stb.). A leglényegesebb kérdésekben választ kértünk arra, a kérdőív kitöltője hogy látja a tudományos utánpótlás helyzetét közvetlen környezetében és kisebbségi régiójában. Arra is rákérdeztünk, hogy ő maga hány fiatal magyar kutató képzésében vesz részt, illetve hány ilyen dolgozik közvetlen környezetében. A kérdések között szerepeltek az utánpótlás biztosításának leggyakoribb módjai és ezek pénzügyi feltételei, továbbá a fiatal kutatók továbbképzésének lehetőségei. Rákérdeztünk végül arra is, hogy a kérdőív kitöltője milyen ösztöndíj lehetőségeket ismer, amelyek elősegíthetik az utánpótlás és a továbbképzés biztosítását, valamint arra, hogy ő maga milyen segítséget kapott tudományos pályája kezdetén. A konkrét kérdésekre adott konkrét feleleteken kívül a kérdőívben mindenütt

lehetőséget biztosítottunk arra, hogy a megkérdezettek kötetlenebb formában is kifejthessék véleményüket a tudományos utánpótlás és a továbbképzés kérdéséről, és ezekre vonatkozólag javaslatokat tegyenek. A lényegre törő válaszokat (hogyan látja a magyar tudományos utánpótlás helyzetét közvetlen környezetében, illetve régiójában stb.) a válaszadó adatainak (régiója, kora stb.) függvényében is feldolgoztuk.

A fenti módszerekkel végzett kutatás legfontosabb eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze.

1. *A határon túli magyar tudományos utánpótlás megítélésében* a túlnyomó többség mind kisebbségi régiójában, mind közvetlen környezetében kedvezően ítéli meg a helyzetet az öt kategória közül (kiváló, jó, elfogadható, javuló, reménytelen) mintegy 90 %-a a középső hármat választja, és ezek csak kb. 10 % látja reménytelennek a helyzetet. Igaz viszont, hogy kiváló minősítést senki sem adott. Ez utóbbiak döntően ötven éven felüliek, a humán és társadalomtudományok területén működnek. A legrosszabbnak látszik a helyzet Szerbia-Montenegróban (30 % látja reménytelennek a helyzetet), és a legjobb Erdélyben, illetve Kárpátalján, de a szlovákiai eredmény sem rossz.

A műhelyfórumon hasonló vélemények kerültek felszínre, amelyek részben magyarázzák a fenti számszerű eredményeket. Kárpátalján a beregszászi magyar főiskola állással várja a tudományos fokozatot szerzett fiatalokat, illetve a fiatal oktatók igyekeznek fokozatot szerezni. Erdélyben pedig a Babes–Bolyai Egyetem ún. magyar vonala keretében magyar nyelven is folyik doktori képzés (bár ennek számszerűsége távolról se kielégítő)!

2. *A kutatói karrier kidolgozása és biztosítása* a magyar kutatók számára alapvető követelményként jelentkezik. Ennek első lépése a tehetséggondozás. Komáromban 1997-ben alakult meg a Selye János Kollégium, amely egész Szlovákiából versenyvizsgával választja ki azokat az egyetemi hallgatókat, doktoranduszokat, akiket tutoriális és egyéb pluszképzésekkel készít fel a kutatói és vezető értelmiségi pályára. Hasonló elveken működik a Kárpátaljai Magyar Szakkollégium (1999) és a Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium (2001).

A további karrier szempontjából a kérdőíveken igen sokan kívánják a magyar tudományos intézményrendszer kifejlesztését a környező országokban. Mások szerint elsősorban a Selye Kollégium elképzelése és munkamódszere az, ami a tudományos karriert előmozdítja. Ez a tehetséges fiatal tudósokat jól kiválogatva és kiképezve „indítja a tudományos és felsőoktatási versenyben”, hogy saját

országukban a megfelelő posztokat betölthessék. Ennek első lépéseként ösztöndíjasaik sikereket értek el a különböző egyetemi és tudományos versenyeken.

3. Igen erősen tör fel az igény *a magyar tudományos élet integrálására* határon innen és határon túl, közös tudományos projektek kidolgozása és végrehajtása, illetve ennek megfelelő stratégia kidolgozása.
4. *A doktorátus vonatkozásában* sürgetik a hazai (szülőföldi) doktoranduszképzés fejlesztését és a közös (anyaországi és szülőföldi) doktorandusz-vezetés megvalósítását. Egyértelműnek látszik az az álláspont, hogy csak olyan szakterületeken képezzünk doktoranduszokat az anyaországban (legalábbis csak ilyeneket támogassunk), amelyeken a szülőföldön egyáltalán nem tudnak, esetleg magyarul nem tudnak fokozatot szerezni.
5. A kutatás során nyilvánvalóvá vált néhány további észrevételt csak röviden említjük meg. Kiderült, hogy a doktori képzés vonatkozásában a *saját állami források* is nagy súllyal esnek latba, különösen a természettudományok területén.

A vezető kutatók jól ismerik *a továbbképzésre alkalmas ösztöndíj lehetőségeket*, döntő többségükben többet is.

A továbbképzésre a *közös kutatási program keretében végzett közös kutatással* végzett közös munkát tartják a legfontosabbnak. A posztdoktori továbbképzés tekintetében eltérés van a természet- és a társadalomtudományok között: az előbbiek döntően a külföldit, az utóbbiak a szülőföldit és a külföldit gyakorlatilag egyformán fontosnak tartják.

Ugyancsak különbség van a két nagy tudományterület között a továbbképzés optimális idejének megítélésében. A természettudósok az 1–3 éves időtartamot jelölték meg, a humán- és társadalomtudósok pedig a három évnél hosszabbat. Mindketten fontosnak tartják még az egy évnél rövidebb tanulmányutakat is.

2. Kritika

Ebben a vonatkozásban elsősorban a támogatások kritizálható pontjait sorolnánk fel kutatásaink alapján.

1. Nem helyeselhető doktori ösztöndíjat biztosítani határon túli tehetséges magyar fiataloknak olyan területeken, amelyeken otthon is kaphatnak képzést magyar nyelven. Ez főleg Erdélyre igaz, de bizonyos szakokon mind a négy régióra.

2. Nem történt meg egy olyan tudományos stratégia kidolgozása, amelyik a környező országok magyar tudományosságát is figyelembe venné.
3. Az előző ponthoz szorosan kapcsolódik, hogy sok területen teljesen hiányzik az olyan jellegű tudományos kutatás: projekt, program, amelyikbe a határon túli kollégák is be lennének kapcsolva, azaz nem történt meg a határon túli tudomány integrálása, az EU által is sürgetett hálózatok kiépítése.

3. Alternatívák

Az alábbiakban kommentár nélkül felsoroljuk a kutatás során a szóban forgó területen a legfontosabb kérdésekkel kapcsolatban felmerült alternatívákat. A közöttük történő választás vonatkozásaira a következő pontban (*Javaslatok*) térünk ki.

1. Az első kínáló alternatíva az, hogy vagy Magyarországon, vagy a szülőföldön, esetleg külföldön történő továbbképzést, fokozatszerzést támogatjuk.
2. A kutatói karrier biztosítása érdekében lehet a legjobb kutatókat az anyaországba „csábítani”, lehet továbbá tudományos intézményrendszer kiépíteni a környező országokban, és lehet továbbá a magyar fiatal kutatók megfelelő kiképzésével (tehetséggondozó kollégiumok, ösztöndíjak) felkészíteni őket a szülőföldön történő vagy esetleg a külföldi karrier építésre úgy, hogy később is mindenképpen tartsák a kapcsolatot a magyar tudományossággal, és annak integráns részének tartásuk magukat.
3. Továbbra is folytatható a különböző formákon keresztül az egyes kutatók és csoportok támogatása, a másik lehetőség a határon túli kutatókkal és csoportokkal közös projektek kidolgozása.
4. Lehet a magyar kutatókat és egyetemi oktatókat elvben etnikai hovatartozásuk révén pénzügyileg támogatni, de lehet ezeket a támogatásokat bizonyos munkákhoz és teljesítményekhez kötni.
5. Lehet a továbbképzés vonatkozásában teljesen az anyaországi forrásokra támaszkodni, és lehet arra törekedni, hogy maximálisan vegyék igénybe szülőföldön az állami, illetve a nemzetközi (EU) forrásokat is.
6. Törekedhetünk arra, hogy a továbbképzés keretében minél hosszabb ideig (hosszú évekig) az anyaországban dolgoztassuk a határon túli fiatal kutatókat, de lehet szorgalmazni a rövid itt-tartózkodások biztosítását és csak kivételképpen tartani itt

őket bizonyos témákban, és esetekben hosszabb időre. Ugyanez lehet az alternatíva külföldi országokban végzett kutatómunka (továbbképzés) esetében is.

4. Javaslatok

1. Ami a *doktori képzést* illeti, megfelelő ösztöndíjakkal (a doktoranduszok részére) és esetleges támogatásokkal (a szülőföldi doktori iskolák részére) arra kell törekedni, hogy doktori képzésre csak olyan területen jöjjenek fiatalok, amelyekben otthon nem kaphatnak magyar nyelven képzést.

Szorgalmazni kell viszont a részképzést a fenti területen, azaz a szülőföldön tanuló doktorandusz fél- vagy egy évre jöjjön az anyaországba tanulni, illetve kutatni.

Ugyancsak törekednünk kell az ún. kettős vezetéssel megvalósuló doktori képzésre, azaz a doktorandusznak legyen egy doktorandusz-vezetője mind otthon, mind az anyaországban is. Ezzel kapcsolatban vannak már bizonyos tapasztalatok.

2. A fentiek a magyar nyelven történő doktori képzésre vonatkoznak. Nem arról van szó azonban, hogy akik a szülőföldön bizonyos szakokon (ezek vannak döntő többségben) nem tudnak magyar nyelvű doktori képzést kapni, azoknak feltétlenül az anyaországba kell jönniük.

A jó megoldás a *tehetséggondozó kollégium* (lásd pl. a komáromi Selye Kollégiumot), amely a tehetséges magyar fiatal kutatókat a megfelelő országban összefogja, képezi, tutorokat rendel melléjük, menedzseli őket és magyar nyelvű továbbképzést is biztosít részükre.

Így a magyar fiatal kutatók szülőföldjükön állják meg helyüket, és az ottani egyetemeken, illetve a tudományos intézetekben el tudnak helyezkedni, ugyanakkor viszont a magyar tudományos közösséghez is tartoznak. Ezt további ösztöndíjakkal, rövid magyarországi tartózkodásuk támogatásával is lehet előmozdítani, erősíteni.

3. Az előző pontban lényegében már a *tudományos karrier* kérdését érintettük. Ide tartozik azonban az a kérdés is, hogy mennyiben törekedjünk a környező országokban magyar tudományos intézményrendszer kiépítésére.

Magyar tudományos és felsőoktatási rendszer kiépítése részben már megtörtént (Sapientia Egyetem, Beregszászi Főiskola, akadémiai nyelvi kutatóállomások, az EME kutatócsoportjai) és erre bizonyos mértékben – bevonva a megfelelő állam forrásait is – a továbbiakban is törekednünk kell.

Nyilvánvaló azonban, hogy – legalábbis jelenleg és a közeljövőben – nincs mód a környező országokban egy teljes magyar tudományos intézményrendszer kiépítésére. Ehelyett hangsúlyozottan kell támogatni a 2. pontban felvázolt magyar tehetséggondozó kollégiumokat, és ezek révén biztosítani a magyar tudományos értelmiség érvényesülését, karrierjét az illető ország tudományos életében.

4. Különböző anyagi ösztönzőkkel és megfelelő stratégia kidolgozásával törekednünk kell *közös kutatási projektekbe bevonnunk a határon túli magyar kutatókat*. Ezzel a magyar tudományosság csak nyerhet.
5. *A határon túli magyar kutatókat és a felsőoktatásban dolgozókat anyagilag támogatnunk kell*, de semmiképpen sem etnikai alapon vagy valamiféle automatizmus szerint.

Ki kell dolgoznunk a megfelelő teljesítményhez kötött anyagi támogatások rendszerét. Erre már vannak bizonyos tapasztalatok.

Arról van szó, hogy az anyagi támogatást bizonyos kutatási területeken folytatott kutatási tevékenységhez, illetve itt elért eredményekhez, továbbá bizonyos plusz magyar nyelven végzett oktatómunkához kell kötni.

6. *A támogatások különböző formái*: rövid és különleges esetekben hosszabb anyaországi tartózkodások, kutatások, közös szülőföldi és anyaországi kutatási projektekben való részvétel, magyarországi konferencián való részvétel elősegítése, magyar nyelvű tudományos kiadványok támogatása, a határon túlra kihelyezett tudományos ülések szervezése, magyarországi tudományos díjak adományozása a határon túli kutatók részére stb. Arra kell törekedni, hogy a magyar tudományosság és a magyar tudományos közösség ne csak szlogen legyen, hanem valóság mind a magyar tudományosság egésze, mind az egyetemes tudomány, de – végső soron – a megfelelő ország tudományosságának fejlődése számára is.

8. fejezet

A magyarországi felsőoktatási és K+F támogatások fogadtatása a határokon túli magyar kisebbségi és a megfelelő többségi társadalomban

Tóth Pál Péter

A támogatáspolitikai jövőbeli alakítása szempontjából fontos, hogy szomszédos országok többségi nemzetéhez és az ott élő magyar kisebbséghez tartozók miként viszonyulnak a magyarországi támogatásokhoz közvetlen és közvetett formában. Éppen ezért viszonylag széles körben tettünk kísérletet arra, hogy e kérdéskörrel kapcsolatban kellően megalapozott és általánosítható ismeretekhez jussunk. Eredeti elképzelésünk szerint vizsgálatunkat a médiában, az írott és az elektronikus sajtóban, tehát a rádióban és a televízióban elhangzott, képileg is illusztrált közleményekre is ki szeretnénk volna terjeszteni, de az e területen végzett feltáró munkát követően az esetleges eredmény nem állt volna összhangban a befektetett munkával, s ezért erről lemondunk. A fentiek következtében a magyarországi tudásexport és K+F támogatások fogadtatását, a többségi és kisebbségi társadalomra jellemző értelmezéseket csak a sajtóban megjelent közlemények vizsgálatával és mélyinterjúk segítségével kíséreltük meg feltárni. A támogatásokkal kapcsolatos írott médiában megjelent közleményekről xerox másolatot és bibliográfiai jegyzéket készítettünk, az interjúkat pedig teljes terjedelemben külön kötetben jelentetjük meg.

1. A sajtó elemzésének tapasztalatai

A magyarországi tudásexport és K+F támogatások fogadtatásának többségi és kisebbségi társadalomra jellemző értelmezések megismerését tehát a sajtóban megjelent közlemények vizsgálatával véltük megvalósíthatónak. Ennek megfelelően régióként meghatároztuk a vizsgálatba bevont sajtótermékeket (1. táblázat). A táblázatban nem magyar nyelvű lappal csak a vajdasági régió esetében találkozunk. Ez nem jelenti azt, hogy a másik három kutatási területen ne tettünk volna kísérletet arra, hogy a nem magyar nyelvű sajtó álláspontját megismerjük, de mivel a feldolgozott lapokban még csak áttételes utalást sem találtunk, éppen ennek hiányát kíséreljük majd meg értelmezni.

A magyarországi támogatások fogadtatása a kisebbségi társadalom sajtójában

A feldolgozott *kisebbségi, magyar nyelvű sajtótermékből* kigyűjtött közlemények száma alapján egyértelműen megállapítható, hogy megfelelő gyakorisággal nem foglalkoznak a magyarországi felsőoktatási és K+F támogatásokkal. Romániában 134, Szlovákiában 164, Szerbiában 361, Ukrajnában pedig 27 közleményt találtak összesen. A helyzet még rosszabb, ha azt is figyelembe vesszük, hogy egy-egy régió esetében ezek a közlemények hány év alatt jelentek meg. Elégségesnek tartjuk, amennyiben véleményünk alátámasztása érdekében a szlovákiai példát említjük. E régióban hat sajtóterméket vizsgáltak, s a vizsgálat sajtótermékenként 12–12 évet ölelt fel. Az eredmény 164 olyan közlemény, amely valamilyen formában a magyarországi felsőoktatási és K+F támogatásokkal is foglalkozott. Úgy véljük, hogy a kigyűjtött közlemények számát az évek mellett fölösleges még az évenként megjelent példányszámokkal is elosztani ahhoz, hogy érzékelhessük, a témakörrel kapcsolatos híradások gyakorisága nincs arányban a támogatások jelentőségével.

1. táblázat

A feldolgozott lapok országonkénti jegyzéke

Ország – a lap neve	Év	A cikkek száma
<i>Románia</i>		
Romániai Magyar Szó	1993	14 közlemény
Hargita Népe	1993	12 közlemény
Romániai Magyar Szó	1999	39 közlemény
Hargita Népe	1999	44 közlemény
Krónika	2000	25 közlemény
<i>Szerbia</i>		
Subotičke novine		2 közlemény
Blic		
Danas		2 közlemény
Glas javnosti		1 közlemény
Családi Kör	1991/92; 1995/96	361 közlemény

Hét Nap	1991/92; 1995/96	- . -
Magyar Szó	1991–2001	
<i>Szlovákia</i>		
Hét	1990–2002	
Nap	1990–2002	154 közlemény
Szabad Újság	1990–2002	
Új Nő	1990–2002	
Új Szó	1990–2002	
Vasárnap	1990–2002	
<i>Ukrajna</i>		
Kárpáti Igaz Szó		
Kárpátaljai Szemle		

Valójában a ritka, rendszertelen és hektikus megjelenés önmagában nem jelenthetne gondot, amennyiben a közlemények csekély számát az írások tartalma ellensúlyozni tudná. Sajnos a ritka megjelenés nem jár együtt a témakör alapos, elemző bemutatásával. Sőt a kigyűjtött közlemények alapján azt mondhatjuk, hogy az *elemzés* mint műfaj csak elvétve fordul elő. A magyar nyelvű sajtóban általában a rövid hírek, tájékoztatások, pályázati információk, új programok, támogatási hírek és a képzési programokkal kapcsolatos információk vannak túlsúlyban. Ezek a közlemények természetesen fontos információkat jelentenek azok számára, akik tisztában vannak a támogatási rendszerrel, ismerik célját, s azt a mechanizmust, amelynek segítségével a támogatáshoz hozzá lehet jutni. Annak következtében azonban, hogy a támogatások rendszere, a hozzájutás mechanizmusa széles körben nem ismert, éppen ezért ezek a közlemények kellően hatékony szerepet nem tudnak betölteni.

A magyar nyelvű sajtóban megjelent a támogatásokkal kapcsolatos rövid híreket, pályázati és képzési programokkal kapcsolatos információkat gyakran a magyarországi intézmények vezetőivel készített interjúk egészítik még ki. Ezek igen hasznosak, de csak részben szólnak, szólhatnak a magyarországi felsőoktatási és K+F támogatásokról. Ennek ellenére anélkül, hogy eltúloznánk, fontos szerepet töltenek be a támogatások logikájának megértésében, a határokon átnyúló tudományos együttműködés, a magyarországi támogatás szándékának és jelentőségének megértésében.

A megjelent írások egy része semleges, más része pedig egyértelműen pozitívan viszonyul az anyaországi támogatásokhoz, a különböző konkrét programokhoz. A semleges „viszony” teljesen érthető, hiszen azokat a közleményeket érinti, amelyek pályázati híreket, információkat tartalmaznak.

Negatív sajtóvisszhang még 1990-ben a magyarországi felsőoktatási továbbtanulás, illetve állami ösztöndíjak kapcsán jelent meg Felvidéken. Ebben az írásban a döntéshozatal szempontjából világos kritériumrendszert, a válogatás átláthatóságát, a mindenki számára hozzáférhető információkat kérték számon. A kritika, de egyben a döntéshozók szándéka is jogos volt, hiszen a magyarországi támogatások volumenének nyilvánosságra hozatalával nem kívánták a nemzeti-nacionalista erők kereszttüzébe kerülni, illetve nem kívánták, hogy a megítélt összegekkel a szlovák állam esetleg csökkentse a magyaroknak szánt, egyébként is csekély támogatást. E közlemény kapcsán említést kell tenni arról, hogy a szocialista évtizedek állami ösztöndíjrendszere – a rendszerváltoztatást megelőző néhány év kivételével, amikor a pályázati lehetőségek közlemény formában már megjelentek – általában mindenféle nyilvánosságot nélkülözött. Éppen ezért, még ha célszerűtlennek, végiggondolatlanoknak és a korábbi logika folytatásának tűnik is, természetesnek kell tartani, vagy meg kell érteni, hogy a „beavatkozás” vádjától való félelem miatt bizonyos mértékű titkolódzás övezte a támogatásokat. Valójában ez nem volt titkolódzás, hanem a támogatásokkal kapcsolatos információk szűk, a feltételezett érintettek körében történő terjesztéséről volt szó, amely joggal keltette fel a sajtó kritikáját. Érthető módon szintén negatív visszhang követte azt a 2001. évben meghozott döntést, amelynek értelmében – az újonnan létrehozott regionális albizottság javára – a sajtótámogatásokat radikálisan csökkentették.

A támogatási gyakorlathoz kapcsolódó írások érthető módon valamilyen formában az ún. „magyar–magyar” viszony kérdésköréhez is kapcsolódnak. E mögött kimondva-kimondatlanul az a valós probléma húzódik meg, hogy a magyarországi kormányváltások hatására éppen az egységes és kormányváltásoktól független támogatáspolitikai hiányában, ha nem is radikálisan, de a magyarországi felsőoktatási és K+F támogatásokban is elmozdulások következnek be. Ez teremti meg az alapját annak, hogy a magyarországi támogatások ügye pártpolitikai csatározások kereszttüzébe kerülhet. Ez történt Felvidéken, ahol a kipattant botrányokból a Független Magyar Kezdeményezés, illetve az Együttélés Politikai Mozgalom minél nagyobb politikai tőkét próbált kovácsolni.

A kigyűjtött sajtóközlemények alapján jellegét tekintve hasonló, de mégis sajátosan eltérő helyzet jellemzi az erdélyi régiót. Ez esetben a magyarországi támogatáspolitikai

megítélésében a cikkek terjedelmét, hangnemét, az abba foglalt minősítéseket nem annyira a konkrét események, hanem sokkal inkább a magyarországi támogatáspolitikáról kialakított standard-vélemények határozzák meg. Ez azt jelenti, hogy például a romániai magyar média képviselői a magyarországi támogatások eseményeiről döntően már egy korábban kialakult hallgatólagos modell szerint írnak. Ezt viszont annak a következményének tartjuk, hogy a különböző nézetek artikulálását felvállaló orgánumok intézményhálózata itt a legkifejlettebb, melynek következtében közleménnyel, ez esetben a magyarországi felsőoktatási és K+F támogatásokkal kapcsolatban is nem a támogatást nyújtó, hanem a közlő értékrendszere a meghatározó.

Kárpátalján viszonylag egyszerű a helyzet, itt ugyanis a hivatalos állami magyar nyelvű sajtó nem szentelt kellő figyelmet a magyarországi támogatásoknak. Ezt egyértelműen nem a magyarországi felsőoktatási és K+F támogatásokkal kapcsolatos híradások hiánya, hanem e támogatásokból felépült és ma is szponzorált magyar nyelvű főiskola tevékenységének figyelmen kívül hagyása tükrözi. A régió sajtójának ez a „politikája” azért meglepő, mert a kárpátaljai magyarok közössége nagy jelentőséget tulajdonít a főiskola megalapításának és működésének.

A magyarországi támogatások fogadtatása a többségi társadalom sajtójában

Említettük, hogy nemcsak magyar nyelvű kisebbségi sajtójának magyarországi felsőoktatási és K+F támogatásokkal kapcsolatos attitűdjére voltunk kíváncsiak, hanem többségi társadaloméra is. A kigyűjtött, és a gyűjtés eredményeként hiányzó közlemények alapján megállapítható, hogy a szomszédos országok *többségi társadalmát* a magyarországi támogatási rendszer nem foglalkoztatja. Az okok feltárására külön kutatást kellene szervezni, ennek hiányában azonban csak ezzel kapcsolatos feltételezéseinket fogalmazhatjuk meg. A legkézenfekvőbb oknak az tűnik, hogy a támogatásokkal kapcsolatos információk, mivel magyar nyelven jelennek meg, nem érhetők el számukra, illetve az esetleg elérhető információkat pedig – mivel nem rájuk vonatkoznak – figyelmen kívül hagyják. Ennek megfelelően a feldolgozott sajtótermékekben a témakörrel kapcsolatban érdemleges, elemző, értékelhető írás nem jelent meg.

A szlovák közvéleményt a magyarországi támogatási rendszer feltételezhetően többek között azért sem foglalkoztatja különösebben, mert számos külföldi adományozó intézmény – 1999-ben például 44 – működik Szlovákiában, és ezek a magyarországihoz képest a szlovákiai civil szervezeteknek többszörös támogatást biztosítottak. És mivel a

magyarok ezekkel a lehetőségekkel nem megfelelően éltek – például csak néhány szlovákiai magyar szervezet pályázott ezeknél az alapítványoknál –, nem jelentenek konkurenciát, s nem váltanak ki féltékenységből ellenérzést a magyar támogatásokkal kapcsolatban.

A szlovák sajtóban az ún. státustörvény kapcsán a többgyermekes magyar szülőknek kilátásba helyezett anyagi támogatást kifogásolva jelentek meg először kritizáló írások a magyarországi támogatásokkal kapcsolatban. Hozzá kell azonban tennünk, hogy az egyéb támogatásokat, tehát a felsőoktatási és K+F magyar támogatásokat ezek az írások sem kérdőjelezték meg.

Az ukrán sajtó feltételezésünk szerint többek között azért foglalkozott ritkán a kárpátaljai magyarok felsőoktatásának problémáival, mert a magyarok országos számaránya nem jelentős. Amikor pedig mégis foglalkozott, érdeklődését akkor sem a magyarországi felsőoktatási támogatások váltották ki, hanem például a magyarországi államférfiak hivatalos látogatásához, az ukrán–magyar kisebbségi vegyesbizottság üléséhez, vagy magas tisztséget betöltő személyek tárgyalásaihoz kötődtek. A szerb újságok is az ukránokhoz hasonlóan vezetők látogatásához kapcsolva csak mellékesen említették meg a támogatásokat.

A romániai tapasztalatokat úgy összegezzük, hogy a többségi elit számára a magyarországi felsőoktatási és K+F támogatások azért nem fontosak, mert úgy gondolják, hogy ezek a pályázatok még abban az esetben sem rájuk vonatkoznak, ha például egy konferencián való részvétel támogatásával jogszerűen élhetnének. A többségi elit úgy érzékeli, hogy ez „nem az ő területe”, ez egy magyar–magyar „játék”. Ebben szerepet játszik az is, hogy a többségi elit a saját egyetemi, főiskolai, illetve K+F kutatásaihoz országos forrásokat használ. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a magyar kisebbséget a magyar állami források, a többséget pedig a saját állam forrásai támogatják. Tehát nem azonos források megszerzéséért folyik a verseny, hiszen ezen a téren párhuzamosság van. Ez egyben azt is jelenti, hogy a magyarországi felsőoktatási és K+F támogatások hasznosulása előtt nemcsak Romániában, hanem a többi szomszédos ország esetében sincs komolyabb akadály, mert ezen a téren lényegében még nincs verseny.

A konfliktus nélküli állapothoz feltételezhetően az is hozzájárul, hogy a felvidéki tapasztalat szerint a kisebbségi magyar intézmények az egyéb (pl. a társadalom által meghirdetett támogatások, a Nyitott Társadalomért Alapítvány, a Polgári Kezdeményezések Alapítvány, amerikai, EU-s) források megszerzésének lehetőségével – amelyek nagyságrendileg többszörösen meghaladják a magyarországi támogatásokat –

csak kis mértékben éltek, így objektíve a többséghez tartozók pályázati lehetőségeit javították.

Amennyiben pontosak akarunk lenni, akkor a fentieket ki kell egészíteni azzal, hogy mindez csak a tudományos élet szereplőire vonatkozik, hiszen a politikai elit szélsőséges szereplői, akik bármilyen magyar–magyar kapcsolatban beavatkozást, az ország integritásának megsértését látják, kivételt jelentenek. Ezek a vélemények azonban a felsőoktatási és a K+F támogatások többségi recepciója szemszögéből semmilyen releváns információt nem tartalmaznak.

A többségi társadalom recepciójának kutatására nem eredményezett további feldolgozást megalapozó anyagot. A többségi recepció gyakorlatilag teljes hiányának (legalábbis a társadalmi nyilvánosságban jelentkező hiánya) rögzítése azonban a magyar támogatáspolitikai gyakorlat számára nagyon fontos jelzésnek kell lennie.

2. A mélyinterjú adatgyűjtés tapasztalatai

A többségi társadalom elitjéhez tartozó személyek vagy nem kívánnak nyilatkozni, vagy a témáról nem volt véleményük, mely egyértelműen összefügg azzal, hogy számukra ezek a támogatások nem elérhetőek.¹⁰

A fenti anyagokra támaszkodva a következő megállapításokat fogalmazhatjuk meg:

- Az anyaországi felsőoktatási támogatásokról a többségi társadalom nagy része nem értesül (magyar újságokban jelennek meg), nem igen ismerik a pályázatokat, a támogatási forrásokat, és azok hasznosulását. Ha tudomást is szerez róla, nem tartja lényegesnek. (Javasolják, hogy a magyar nagykövetségen és a konzulátusokon ezeket a támogatási pályázatokat is megkaphassák.)
- Válaszaik a fentiek következtében felületes tájékozódásuk eredménye, amit magánvéleményük és elvárásaik alapján fogalmaztak meg. Általános elképzeléseik mellett konkrét példákról ritkán tudnak, azok is személyes kapcsolatokhoz kötődnek, vagy közvetlen környezetükből valók. A támogatás eredményessége szempontjából általában csak azokra figyelnek fel, ami látványos, például épület felújítása, berendezése, jelentősebb publikáció stb. Az

¹⁰ Összesen Kárpátalján három, Vajdaságban hat interjú készült. Az erdélyi régióban pedig csak alkalmi informális beszélgetésre került sor, a megkeresett személyek nagyobb terjedelmű, rögzített beszélgetésre nem vállalkoztak. A vizsgálatba a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola sorsát eldöntő két tárgyalás hanganyagát is bevontuk. A kb. 450 percnyi hangfelvétel alapjául szolgáló tárgyalásokra 1996. február 8-án Beregszászon és 1996. március 14-én Nyíregyházán került sor.

ösztöndíjak esetében úgy gondolják, hogy az elsősorban az egyéni karrier alakulását szolgálják.

- A magyarországi támogatásokat a jelenleginél több területen is el tudják képzelni (iskolai taneszközök, könyvek, felsőoktatási vagy művelődési kultúrkapcsolatok, közös stúdiók, műsorok, rendezvények), és úgy vélik, hogy a civil kisebbségi magyar intézmények mellett azokat az állami intézményeket is támogatni kellene, ahol magyar nemzetiségűek jelentős számban tanulnak, kutatnak. Nem részesült megfelelő támogatásban pl. a vajdasági magyar (állami) iskolahálózat, melynek következtében a sorvadása (tanuló és tanár hiány miatt) tovább folytatódott.
- A magyarországi támogatások hasznosulásának megítélése a többségi és kisebbségi határon túli közösségek érdekcsoportjainak megítélése szerint változik. A támogatások kérdésével a különböző szintű hatalmi pozíciókban lévők foglalkoznak, a támogatások megítélése azonban annak a függvénye, hogy saját hatalmuk megerősítésére milyen mértékben tudják felhasználni azokat.
- A támogatások hasznosulását minden kisebbségi érdekcsoport saját szemszögéből értékeli, ami mindig annak függvénye, hogy milyen mértékben erősítette az adott csoport hatalmát, pozícióit a csoport céljainak megfelelően a többségi és kisebbségi társadalmon belül.
- A hatalom vagy valamelyik politikai párt – amennyiben érdeke úgy kívánja –, a magyarországi támogatásokat idegen erők beavatkozásaként, expanziójaként tünteti fel, tehát minden külföldi adomány hasznosulását csak abban az esetben tartja pozitívnak, ha az saját pozícióit erősíti.
- Az állami szektorban dolgozó interjú-alanyok a támogatásokat szívesen bevonnák az állami intézményi ellenőrzésbe. A civil szervezetekben tevékenykedők pedig szívesen vállalják a nem kormányzati utakon keresztül eljuttatott magyar és más külföldi támogatásokat.
- A folytonos munka feltételeinek biztosítása érdekében a magyar kulturális közösséget szolgáló projekteknek célszerű célirányos alaptámogatást biztosítani.
- Hosszú távú stratégia hiánya miatt a támogatások megítélésénél az anyaországi támogatások elosztására kijelölt szervezetek általában rövid távú egyensúlypolitikát követnek.

- A válaszadók egyetértenek a kultúra, a művelődés, a tömegtájékoztatás terén a hivatalos nemzetközi kapcsolatokon alapuló támogatásokkal, ha azok látványos beruházások és közös projektumok lennének. (Az Újvidéki Egyetem és a tervezett Szabadkai Egyetem piacorientált és hiány-szakjait közös program keretében is szívesen támogatják.)
- A támogatottak listáját is szeretnék bővíteni, mert néhányuk szerint a támogatásokat főleg a monopóliumot élvező civil szervezetek kapják. Többen említették a vállalkozások és gazdasági beruházások nemzetközi támogatásának szükségességét.
- A támogatások hasznos elosztásáról a helyszínen többet lehet tudni, és fontos, hogy az adott régióknak legyen megfelelő, az adományozóval is egyeztetett, közösen kidolgozott és támogatott fejlesztési terve.

A sajtóelemzések és az interjúk alapján megállapítható, hogy a magyarországi támogatások tíz éven át a kisebbségi magyar környezetben sem voltak ismertek. Ennek oka, hogy – a kilencvenes évek politikai, hatalmi környezet jellege miatt – a magyarországi támogatásokat, s ezen belül a K+F jellegű támogatásokat is elnyert magánszemélyek és kisebbségi non-profit szervezetek a támogatásokat mind a mai napig bizalmasan kezelik, és nyilvánossá tételét célszerűtlennek tartják.

A kutatás során az országos és a regionális magyar újságok közleményei alapján megállapítható, hogy a helyi médiákban – a pályázati kiírásoktól eltekintve – a magyarországi támogatásokról még az utóbbi években is igen kevés írás jelenik meg.

A bemutatott helyzet általánosabb társadalmi környezetét az anyaország és a szomszédos országok, illetve a szomszédos országokban a többségi–kisebbségi politikai viszony természete, annak mindennapi gyakorlata, megvalósulása határozza meg. Ennek elemzése azonban nem tartozik témánk körébe. Arra azonban fel kell hívnunk a figyelmet, hogy az anyaország és a szomszédos országok közötti politikai környezetben az olyan témák, mint a magyarországi K+F jellegű támogatások kellő hírértékkel vagy fontossággal nem rendelkeznek. És csak akkor kerülnek előtérbe, ha a támogatási forma valamely eleme a politikai viszonytal kapcsolatba hozható, vagy valamelyik politikai párt érdekeinek alárendelve kapcsolatba nem hozza.

A többségi percepció lényegében szinte teljes hiánya mindenekelőtt annak a kérdésnek a megvizsgálását veti fel, hogy ez milyen következményekkel jár, vagy fog járni. A nem számottevő percepció egyrészt azt jelenti, hogy a többség számára a magyarországi

támogatások gyakorlata nem ismert. Másfelől viszont azt is jelenti, hogy a magyarországi támogatások „befogadása” alapvetően semleges, egyfajta párhuzamos struktúrát képeznek, s mert az esetek többségében a magyarországi K+F támogatások „hasznosulásai” nem épülnek bele az országos szerkezetbe. Mindezek következtében a többség és a kisebbség között nincs versenyhelyzet, érdekütközés.

Az elmúlt évtizedben a magyarországi és a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűek érdekeit képviselő pártok politikai logikája annak ellenére a támogatások „csendes” végzését helyezte előtérbe, hogy oktatási és kutatási támogatások esetében az „etnikai fal” létét semmi sem indokolta. Ennek következtében a támogatások nyilvánosságának visszafogottsága a többségi társadalom oldalán ismerethiányhoz és/vagy érdektelenséghez vezetett. Ez viszont az oktatás és a kutatás, a magukat magyarnak is valló szakembereknek, intézményeknek nem feltétlenül hasznos. Az oktatás és a kutatás egyre hangsúlyosabb „univerzális” jellege miatt az új tevékenységek és intézmények minél szélesebb körű megismertetése és megismerése, ennek nyomán pedig az etnikai határokat is átlépő szakmai együttműködés követendő célja kell legyen. Természetesen nem lenne hasznos, ha a magyarországi felsőoktatási és K+F támogatások széles körű nyilvánossága politikai támadásokat hívna életre. Ebben az ellentmondásos helyzetben jelenleg a magyarországi K+F támogatások többségi percepciójának hiánya, elnagyolt jellege érthető, és „természetesnek” tekinthető.

A magyarországi K+F támogatások többségi recepciójában érdembeli érdeklődés a köznapis beszéd szintjén sem mutatható ki, de ez érthető is, hiszen – mint már arról szó volt – tíz éven át a magyarországi támogatások a kisebbségi magyar környezetben sem voltak ismertek. A vizsgálat eredményei szerint az 1989 után kialakult személyi jellegű, burkolt, párhuzamos szerkezetek létrehozását segítő támogatási gyakorlat a többségi percepciót vagy ki sem alakította, vagy pedig semleges tartalommal töltötte fel. Amennyiben ez a gyakorlat az elkövetkező években fokozatosan változik (a támogatások intézményi jellegűvé válnak, széles körű társadalmi nyilvánosságot kapnak, és esetenként versenyhelyzetet teremtenek a többségi intézmények számára), akkor vélelmezhető a többségi percepció módosulása is. Ez ma még csak ritkán tapasztalható. A magyarországi K+F támogatásokra irányuló többségi percepció kérdésében a vizsgált régiókban kivételt a Sapientia-EMTE jelentett, és jelent ma is, de ennek bemutatása már kívül esik a kutatás időkeretén.

9. fejezet

Kitekintés a Kárpát-medencén túlra – hungarológia a nagyvilágban

Újváry Gábor

1. A kutatás módszertanáról

A Balassi Bálint Intézet az NKFP keretében megnyert pályázat második fázisában öt területen végzett kutatásokat.

- a. kül- és belföldi hungarológiai szakembereket kérdeztünk az 1989 utáni támogatási rendszerről;
Ehhez a BBI munkatársai összeállítottak egy kérdéssort, amely alapján az interjúk elkészülhettek. Ebben a BBI bel- és külföldi munkatársai vettek részt;
- b. összegyűjtöttük a magyarországi folyóiratokban, tanulmánykötetekben megjelent, a támogatási rendszerre vonatkozó cikkeket, tanulmányokat;
- c. a BBI-nél, illetve az egyéb magyarországi támogatási szerveknél (elsősorban alapítványoknál) fellelhető gazdasági kimutatások alapján összeállítottuk a külföldre kiküldött támogatások, jelenleg hozzáférhető, összegszerű kimutatását;
- d. a BBI külföldi munkatársaihoz eljuttatunk egy, az oktatóhely és az oktatás mikéntjére, körülményeire stb. vonatkozó kérdőívet, amelyet ők kitöltve visszaküldtek, ennek összegzését is elkészítettük;
- e. a magyarországi támogatási, illetve vendégoktatói kiküldési rendszert összehasonlítottuk több, EU-n belüli, illetve kívüli ország vendégoktatói kiküldési módszerével, ehhez kitöltöttük a mellékelt kérdőívet (a pontos, részletes összefoglalót lásd a Mellékletben)

2. A főbb eredményei

A rendszerváltást követően a külföldön magyar szakirányú oktatással foglalkozó tanszékek szervezeti besorolása és egyetemeken belül elfoglalt helye lényegében nem módosult. Már a hatvanas–hetvenes évektől a következő struktúrákba illeszkednek a magyar tanulmányok: ural-altajisztikai; európai nyelvek; finnugor; szlavisztikai; német/germanisztikai; világirodalmi; Közép-, Kelet- vagy Dél-Európa, illetve a Habsburg Birodalom történetével foglalkozó; szlovák történelem és levéltár; és végül önálló magyar nyelv és irodalom/magyar filológiai, illetve hungarológiai intézetek és tanszékek. Ezeknek

hallgatói többnyire nem főszakként, hanem mellékszakként folytatnak magyar tanulmányokat.

Az 1989–1990-es magyarországi belpolitikai változások nem voltak, nem is lehettek igazán komoly hatással a többségében kétoldalú nemzetközi kulturális, tudományos és oktatási szerződések alapján működő tanszékekre. Ráadásul a volt szocialista országokban is fokozatosan önállósuló egyetemek belső életébe az őket fenntartó főhatóság mind kevésbé szólhatott bele: a minisztériumok közötti megállapodások nem feltétlen kötelezték az érintett felsőoktatási intézményeket a tisztviselők által javasolt újítások végrehajtására.

Ugyanakkor a vendégtanári rendszert fenntartó magyarországi hálózatban, 1989-ben jelentős szervezeti átalakításra került sor. A direkt politikai befolyás, ha nem is szűnt meg teljesen, de enyhült. Az „államosító” szemlélet is gyengült. A korábban a kulturális külpolitikát – egyértelműen és szoros politikai felügyelet mellett – meghatározó Kulturális Kapcsolatok Intézetének a vendégoktatók kiküldésével kapcsolatos feladatait a Hungarológiai, későbbi nevén Nemzetközi Hungarológiai Központ vette át. A Központ a Művelődési és Közoktatási Minisztériumnak, ennek kettéválása után, 1998-tól, az Oktatási Minisztérium háttérintézménye volt. A minisztérium meglehetősen erős ellenőrzést gyakorolt fölötté, működését az ott dolgozó, hungarológiai ügyekért felelős munkatárs – sokszor „kézi vezérléssel” – irányította. Így a Központ, bár mindig a hazai hungarológia kiváló szakemberei vezették, inkább végrehajtó szerv volt, önálló döntéseket nem igen hozhatott. Bár ez a helyzet még mindig kedvezőbb volt a ’89 előttinél – hiszen a vendégtanári ügyekkel már kizárólag a szakkérdésekben illetékes tárca foglalkozott, döntően szakmai szempontok alapján –, sokkal nagyobb szabadságot nem biztosított a korábinál. A szakma képviselői csak tanács- és ötletadóként befolyásolhatták az ügyeket. Ugyanakkor – és talán éppen emiatt – mégis pozitív folyamatok kezdődtek. A rendszerváltást követően indulhatott meg a határon túli magyar nemzetiségi oktatást folytató magyar nyelv és irodalom tanszékek direkt támogatása. A változások bizonyos területeken természetesen már 1989 előtt megindultak. A ’70-es évek végétől, a ’80-as évek elejétől az államközi kapcsolatokon alapuló segítségadást egy-egy intézmény hatáskörébe utalták. Elsősorban a felsőoktatási intézmények (főleg a Szegedi és a Debreceni Tudományegyetem) játszottak fontos szerepet az intézményközi kapcsolatok létrejöttében. Az Országos Széchényi Könyvtár már ebben az időben is jelentősen támogatta a külföldi magyar oktatóhelyeket az általa kiküldött könyvekkel.

1989 után vált nyilvánvalóvá, hogy politikai szinten is támogatták Nyugat-Európában és a tengerentúlon élő magyarok felkarolását: részben a nagyobb magyar közösségek

központjaiban lévő magyar tanszékeknek nyújtottak anyagi segítséget, de a külföldön dolgozó magyar vendégtanárok Magyarországról biztosított fizetés-kiegészítése is ekkori vívmány. Olyan külföldi magyar szakirányú oktatással (is) foglalkozó tanszékek támogatására is adódott lehetőség, amelyek nem az államközi szerződések alapján, hanem a befogadó egyetem fenntartásában működtek.

Újabb változást a 2002. esztendő hozott, amikor hosszas viták után, január 1-jével, a Nemzetközi Hungarológiai Központ, a Magyar Nyelvi Intézet és a Hungarológiai Tanács összevonásával megalakult a Balassi Bálint Intézet. Ez a szintén az Oktatási Minisztérium támogatásával létrejött háttérintézmény jogelődeinél jóval szélesebb hatáskörrel rendelkezik. Ennek megfelelően náluk függetlenebbül – igaz, a főhatósággal a fontosabb elvi döntésekben mindig egyeztetve – irányíthatja (egyebek közt) a vendégtanári hálózatot.

1976-ban 32 kiküldött, 1981-ben pedig 17 ország egyetemén 33, Magyarországról hivatalosan delegált lektor és vendégtanár oktatott szerte a világban. A korszak végén és az új kezdetén, az 1990/91. tanévben 43 egyetemre és főiskolára 50 magyar vendégtanárt és 7 kinevezett magyarországi professzort delegált a Nemzetközi Hungarológiai Központ. Napjainkban ennél kevesebb helyre kevesebb oktatót – 23 ország 37 egyetemére 43 vendégtanárt – küldhet ki a hungarológia magyarországi intézményrendszerének legfontosabb, hazai és nemzetközi koordinatív szervezete, a Balassi Bálint Intézet. Ugyanakkor a támogatási lehetőségek köre és a rendszer fenntartására fordított összegek számottevően bővültek 1989 óta. A vendégtanárok kiküldése ugyanis csak az egyik, igaz, a legjelentősebb módja a külföldi tanszékek segítésének. Emellett azonban jó néhány olyan oktatóhelyet is támogat a magyar állam, amelyen nem dolgoznak Magyarországról érkezett tanárok. Gyakran komoly könyvdományokkal, szakmai, módszertani tanácsokkal, az ottani kollégák magyarországi kutatásainak részfinanszírozásával.

3. Az eddigi támogatáspolitikája, illetve annak kritikája

Igen komoly gondot okoznak a kompetencia-problémákból, a koordináció hiányából adódó nehézségek. A különböző, külföldi magyar tanszékek támogatásával is foglalkozó minisztériumok, intézmények és alapítványok még mindig sokszor egymás munkáját keresztezve, jobb esetben egymással párhuzamosan, a másik tevékenységére nem, vagy alig figyelve dolgoznak. Emiatt nagyon nehezen lehet az utóbbi tíz esztendő támogatáspolitikáját, annak hatékonyságát értékelni, még bajosabb a juttatott támogatások mértékét felbecsülni. A külföldön magyar szakirányú oktatást folytató tanszékek

segítésében a következő magyarországi intézmények játszanak szerepet: az Oktatási Minisztérium (ennek háttérintézményeként és az érintettek közül a legfontosabbként a Nemzetközi Hungarológiai Központ, illetve jogutódja, a Balassi Bálint Intézet), a Külügyminisztérium, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma (mindenekelőtt a külföldi magyar intézetek és az ezeket felügyelő Kulturális Intézetek Igazgatósága), néhány ügyben a Miniszterelnöki Hivatal határon túli magyarok ügyeivel foglalkozó államtitkársága, a Határon Túli Magyarok Hivatala, az MTA (főleg ennek Domus Hungarica programja), a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (Anyanyelvi Konferencia), a korábbi években a Magyarok Világszövetsége, a tudományegyetemek (ezen belül elsősorban a Debreceni Nyári Egyetem), illetve az Apáczai, az Illyés, az Arany János és a Pro Renovanda Hungariae közalapítványok, a Magyar Ösztöndíj Bizottság, Ausztria esetében az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány, a könyvküldeményeknél pedig az Országos Széchényi Könyvtár.

Ezek közül, teljességre törekedve, kizárólag a legfontosabb intézmény, a Nemzetközi Hungarológiai Központ, illetve 2002-től a Balassi Bálint Intézet támogatását mérhettük föl. Ennek alapján – illetve a többi részadat alapján is – megállapítható, hogy 1992-től 2002-ig jelentősen, minden egyes esztendőben – kivéve 1999-et és 2002-t – növekedett a külföldi magyar tanszékekre fordított támogatások összege. 1992-ben – mivel ekkor még nem volt mód a vendégtanárok fizetés-kiegészítésének folyósítására – mindössze 314 449 forinttal, a következő évben már 27 386 152-vel, 1996-ban 72 519 165-tel, 2000-ben már csaknem 100 millióval (99 868 762-vel), 2001-ben 122 502 773-mal, 2002-ben – a Balassi Bálint Intézet megalapítása miatt csekély csökkenéssel – 114 447 666 forinttal számolhattunk. A támogatások nagy részét, mintegy 95 %-át a személyi kifizetések – a vendégtanárok fizetésének a kiegészítése – tették ki, a könyvek beszerzésére fordítható összegek igen csekélyek voltak. Ugyanezekben az esztendőben, a fentiekén kívüli forrásokból, a külföldi magyar tanszéki könyvtárak fejlesztésére a következő összegeket utalták még ki: 1992: 188 919; 1993: 355 560; 1996: 318 958; 2000: 464 905; 2001: 316 414 forint.

A külföldi tanszékek közül 1992 és 2002 között a következőket támogatták összesen 20 millió forint fölötti összeggel (csökkenő sorrendben): New Brunswick (49 775 922), Zágráb (49 351 634), Kolozsvár (44 782 838), Párizs 31 290 233), Szófia (30 005 042), Prága (29 418 242), Szentpétervár (27 886 938), Poznań (26 179 923), Moszkva (25 687 783), Szkopje (25 089 438), Bukarest (24 332 172), Tartu (23 724 699), Belgrád (23 194 038), Helsinki (21 751 306), Nyitra (20 944 463), Ungvár (20 307 090).

A támogatások hatékonyságát vizsgálva az a legfeltűnőbb, hogy ezek állandó növekedése ellenére az érintettek többsége úgy érzi: részben a magyar segítség csekély mértéke és elmaradása miatt, részben pedig a fogadó egyetem csökkenő érdeklődése okán szinte folyamatosan romlik helyzetük. A határon túli magyar oktatóhelyek legalább olyan kétségbeejtő állapotban vannak, mint a nyugati, illetve tengerentúli magyart mint idegen nyelvet oktató intézmények, tanszékek, lektorok; itt most nem is említve a nem felsőoktatási keretben működő nyelvoktatás állapotát.

4. Nemzetközi példák, alternatívák

A Balassi Bálint Intézet Magyarország EU-s csatlakozását megelőzően, az NKFP-kutatáshoz kapcsolódóan az elmúlt évben és az idei esztendőben felméréseket végzett az Európai Unió jelenlegi országaiban, illetve Romániában, Nagy-Britanniában és az Amerikai Egyesült Államokban arra vonatkozóan, hogyan működtetik azok vendégoktatói hálózataikat. Nagy-Britanniában és az Amerikai Egyesült Államokban nem létezik olyan szerv, amely intézményesen koordinálná az adott államok külföldre küldött vendégoktatóinak tevékenységét, kiküldésük módját stb. Az egyéb államokban (Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Norvégia, Olaszország, Németország, Svédország, Románia) azonban több fontos megfigyelést is tettünk, és a következő eredményekre jutottunk:

1. Azokon a területeken, ahol állami feladatként tartják számon a lektorok és vendégoktatók kiküldését, alapvetően két kiküldő szervezet létezik. Ez a feladat vagy az adott ország Külügyminisztériumának (Ausztria, Belgium, Dánia, Franciaország, Norvégia, Olaszország), vagy valamely, a Balassi Bálint Intézethez hasonló, állami háttérintézmény (Finnország, Németország, Románia, Svédország) hatáskörébe tartozik.
2. A vizsgált államok a világba sokfelé küldenek ki vendégoktatókat, de mindenekelőtt Európában, itt is a nagy egyetemi városokban működnek lektoraik.
3. Bár a lektori poszt elnyerésének különféle feltételei vannak, mégis több olyan vonás található, amely minden területen megegyezik, vagy hasonlóan működik. Németország kivételével valamennyi területen alapfeltétel, hogy a pályázó az adott ország állampolgára legyen, illetve Svédország esetében, hogy svéd anyanyelvű legyen. Németország csak annyit határozott meg, hogy az illetőnek az EU valamely

- tagországból kell származnia, előírja azonban az egyetemi szintű germanisztikai végzettséget, valamint a felsőfokú (vagy anyanyelvi szintű) gyakorlati nyelvismeretet.
4. Minden állam esetében előnyt jelent az adott ország nyelve mint idegen nyelv szakos diploma (a magyar pályázók esetében ez értelemszerűen a magyar mint idegen nyelv szakos diplomát jelenti).
 5. A megüresedő állások betöltésére mindenhol pályázatot ír ki a hálózat működéséért felelős szervezet. A pályázatokat az állás betöltését megelőző év december 31-ig, vagy a tárgyév március 15-ig kell benyújtani. Egyedül Olaszországban esnek át a jelöltek írás- és szóbeli alkalmassági vizsgán.
 6. Minden általunk vizsgált országban a vendégtanári hálózatot fenntartó intézmények kérnek fel egy szakmai bizottságot, amely – első körben – elbírálja a beérkező pályázatokat. A rostán átmenő pályázatokat küldik ki a fogadó intézményeknek, amelyek maguk választják ki a számukra ideális munkatársat.
 7. A fogadó intézmény döntését követően küldik ki a lektorokat.
 8. A pályázó elfogadása után a fogadó intézmények a jelölttel szerződést kötnek alkalmazásuk feltételeiről.
 9. A vendégtanári oktatóhelyek – Olaszország kivételével – kormányközi megállapodások keretében működnek. Olaszországban a Külügyminisztérium a fogadó felsőoktatási intézményekkel áll kapcsolatban.
 10. Franciaország kivételével minden területen felkészítik a lektorokat az előttük álló feladatra.
 11. Minden országban féléves vagy éves beszámolót kell készítenie a lektornak, van, ahol az éves munkatervét is le kell adnia.
 12. Egységesen elmondható, hogy a lektoroknak a nyelv, az országismeret és a küldő ország kultúrájának tanítása a legfőbb feladata. Ezentúl mindenütt a fogadó intézmény határozza meg, mit kell még oktatnia. Általában bevonják őket a tanszéki munkába, kötetek szerkesztésébe, konferenciák megszervezésébe stb.
 13. A fent említetteken túl a lektornak mindenütt kötelessége, hogy országa érdekeit képviselje, „kulturális diplomataként” tevékenykedjen.
 14. A lektori állás betöltésének maximális ideje változó, az azonban szinte mindenütt jellemző, hogy minimum 2, maximum (hosszabbítások után) 6 év a külföldön eltölthető idő.
 15. A lektorok mindenütt az őket kiküldő szervvel közvetlen kapcsolatban állnak.

16. Az államtól a lektorok, illetve az oktatóhelyek nem kapnak más támogatást, mint a lektor bérének egy részét.
17. A kiküldő intézmény (külügyminisztérium vagy a BBI-hez hasonló intézet) Dániában és Franciaországban könyvadománnyal, a többi területen elsősorban a lektor utazásának biztosításával támogatja a vendégtanári hálózatot. Mind Dániában, mind Franciaországban évről évre csökken a könyvtámogatás mértéke.

Egyre inkább tapasztaljuk, hogy az egyes oktatóhelyek valamely tárgyra specializálódnak, illetve olyan képzési formákat keresnek, amelyekkel más oktatóhely nem rendelkezik (műfordítás, tolmácsolás, pragmalingvisztika stb.). Mindez összecseng az európai államok 1999. évi bolognai nyilatkozatában foglaltakkal, és elősegíti a docens- és a diákmobilitást. Fontosnak tartanánk, hogy egy formailag egységes, de tartalmilag sokszínű európai hungarológiai alaptanterv jöhessen létre. Ennek megteremtésére a BBI már lépéseket is tett. 2003 első felében az intézet két alkalommal hívott össze olyan megbeszélést, amelynek tárgyát – többek között – ennek a tantervnek a megteremtése képezte. Fontosságát jól mutatja, hogy a BBI szokásos, éves vendégoktatói konferenciáján 2003-ban Holger Fischer bemutatta a megbeszélések eredményét. A hungarológiai, illetve a magyar nyelvi képzés szempontjából fontos lenne az európai szinten elfogadott, illetve a közeljövőben elfogadandó kreditrendszer szélesebb alkalmazása, hiszen ez lehetővé tenné a különböző szintű és tartalmú képzési programok – és ennek megfelelően az egyes intézmények – közötti átjárhatóságot. Ez nagymértékben befolyásolja a nyelvi, illetve a hungarológiai képzés életképességét a jövőben.

5. A kutatás összegzése, javaslatok

Mivel a Balassi Bálint Intézet a közeljövőben szeretné kialakítani a külföldi oktatóhelyek támogatásának új, rövid, közép és hosszú távú stratégiáját, számunkra e kutatás – melyet a továbbiakban is folytatni kívánunk – eddigi eredményei valóban rendkívül fontosak voltak. A tanulságok nyomán vonhatjuk le, kissé leegyszerűsítve, az alábbi következtetéseket:

A hungarológiai tanulmányok – tetszik, nem tetszik – a közvetlen térségünkön kívül különlegesnek, egzotikusnak minősülnek, emiatt ezek fenntartásában mind kevesebb helyen igazán érdekeltek. Ezért az eddiginél lényegesen nagyobb magyar állami hozzájárulásra lenne szükség ezekre a célokra. Nem csak és nem feltétlenül a vendégtanárok kiküldésével és fizetés-kiegészítésével, hanem inkább a fogadó

egyetemeken dolgozó oktatók segítségével és minél nagyobb mértékű, a könyvtár mellett az infrastruktúra fejlesztésére is lehetőséget nyújtó dologi támogatással. Magyar segítség nélkül ugyanis a magyar szakirányú oktatás egyre több helyen fog megszűnni. Pedig nekünk minden egyes külföldön magyar tanulmányokkal foglalkozó fiatal meg kell becsülnünk – elsősorban azokat, akiknek egyébként semmi közük sincs Magyarországhoz, azaz nem magyar származásuk –, hiszen ez Magyarország alapvető politikai, gazdasági, tudományos és kulturális érdeke, ez az igazi országimázs.

Tekintettel kell lennünk arra is, hogy az igények egyre inkább túllépnek a magyar tanszékek esetében még mindig hagyományos nyelvészet és irodalomközpontú megközelítésen. Ezért nélkülözhetetlen az új, modernebb diszciplínák oktatásának – kultúratudomány, mai magyar kultúra, jelenkortörténet, politológia, szociológia, magyar művelődéstörténet stb. – bevezetése, illetve a tágabb, nagyobb keretekbe illeszkedéssel – (kelet-)közép-európai tanulmányok, a Habsburg Monarchia művelődéstörténete stb. – a magyar vonatkozások kiemelése, erősítése. Ugyanakkor arra is figyelniük illik, hogy nem szabad és nem is lehet kizárólag Budapestről irányítani a hungarológia külföldi intézményeit. (Annál inkább nem, mivel önálló, autonóm egyetemi intézményekről van szó.) Ahány ország, ahány város, annyiféle hungarológia létezik, és mindig a befogadó közeg a meghatározó. Ezért az érdekelteket mindig be kell vonnunk a tervezésbe, tőlük tanácsot elfogadni nem szégyen, hanem kötelesség.

Mindennek érdekében viszont, a Balassi Bálint Intézetnek mint ezért a feladatért felelős központi állami intézménynek kellene áttekintenie, összehangolnia és koordinálnia a külföldi oktatóhelyek támogatását. Szükség lenne egy olyan hungarológiai alapítványra, illetve ösztöndíjrendszerre, amelyet több minisztérium támogat, és amely hallgatói (részképzésre, nyelvtanfolyamokra, nyári egyetemre, szakdolgozatíráásra szóló) és kutatói ösztöndíjakat adományoz, a külföldi magyar szakirányú oktatással foglalkozó tanszékek infrastruktúráját fejleszti, kiadványainak megjelentetéséhez nyújt segítséget. Mivel pedig a hungarológiát nem lehet a magyar kultúra külföldi közvetítésétől elkülöníteni, mielőbb kívánatos a magyar kultúra és tudomány külföldi terjesztését, megismertetését szolgáló két intézményrendszer, a külföldi magyar intézetek, illetve a vendégtanári hálózat egyesítése. Erre már hosszú ideje történnek meddő kísérletek. A próbálkozások többsége azért volt sikertelen, mivel – szemben az EU-s tagországok gyakorlatával – a hungarológia intézményrendszere több minisztérium alá tartozik, és a nálunk olyannyira jellemző „tárcasovinizmus” határozza meg – nem megfelelően koordinált – működésüket. Az érintett főhatóságok mindegyike, a KÜM, az OM és a NKÖM, igyekszik a saját

hatáskörébe vonni a legtágabb értelemben vett hungarológiát, azaz a külföldi magyar intézetek, a külföldi vendégtanári hálózat, illetve ezek hazai háttérbázisai külföldre irányuló, magyarságtudományi jellegű tevékenységének koordinálását.

A BBI megalakításával ezek a gondok csak részben enyhültek, a korábbi problémák többsége nem oldódott meg. A külföldi magyar kulturális és tudományos jelenlét, a legjobb értelemben vett kulturális propaganda ugyanúgy több minisztérium alá tartozik, mint korábban. Ráadásul a BBI-n belül a belföldi oktatási tevékenység – külföldi hallgatók magyar mint idegen nyelvi, egyetemi előkészítő és egyetemi részképzése – olyan területet jelent, amely nem igazán illik a hungarológia „csúcsszervezetéhez”. E csúcsszervezet feladata ugyanis elsősorban a magyar nyelv és kultúra *külföldi* terjesztésének, illetve a *külföldön* a magyar kultúrával és tudománnyal foglalkozó szakembereknek az összefogása kell hogy legyen. A *belföldi*, felsőfokhoz közeli vagy felsőfokú oktatás szervezése és bonyolítása pedig a felsőoktatási intézményeké.

A BBI költségvetési támogatása körüli problémák ismét ráirányíthatják a figyelmet arra, hogy mennyire ésszerűtlen és pazarló a külföldi magyar kulturális és tudományos propaganda különböző állami intézmények közötti megosztása. Igazi megtakarítást ezen a területen csak a két legfontosabb részterület egyesítésével lehet elérni.

Tehát: a BBI-ről le lehetne választani és az egyetemek hatáskörébe lehetne utalni a külföldi egyetemi előkészítőket és a határon túli magyarok nyelvi és szakképzését, valamint a külföldi magyar szakirányú oktatást folytató tanszékeken tanuló diákok nyelvi és hungarológiai részképzését, azaz a teljes jelenlegi belföldi oktatási programot. A BBI mostani oktatóinak mintegy felét el lehetne bocsátani, a megmaradt kb. 30 főt az egyetemek magyar mint idegen nyelvi képzésében kellene alkalmazni. A BBI épületállományát – vagy annak egy részét – ugyancsak át lehetne adni az egyetemeknek. A BBI és a Külföldi Intézetek Igazgatóságának egyesítésével az immár valóban „csúcsszervezetnek” tekinthető intézménynek kellene ellátnia – most már tényleg a nagy nyugat-európai nemzetek hasonló intézményei mintájára – a magyar mint idegen nyelv egyetemeken és más helyszíneken történő külföldi oktatásának, illetve a külföldi magyar intézetek kulturális és tudományos tevékenységének koordinálását. Az így létrejövő intézményt valamennyi érdekelt tárca, a KÜM, az OM és a NKÖM költségvetéséből kellene támogatni. Az intézmény bármelyik nevezett minisztérium felügyelete alatt, még szerencsésebb megoldással egy minisztériumok közötti szervezetként működhetne.